תנ״ך · אחרונים · תורה תמימה · כתובים

תורה תמימה על איכה

הרב ברוך הלוי אפשטיין

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

תורה תמימה על איכה

הרב ברוך הלוי אפשטיין

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/תורה-תמימה-על-איכה/
הקובץ נוצר ב־17 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 6
פסוק א 6
פסוק ב 10
פסוק ג 13
פסוק ד 15
פסוק ה 16
פסוק ו 17
פסוק ז 19
פסוק ח 20
פסוק ט 21
פסוק י 23
פסוק יא 23
פסוק יב 24
פסוק יג 25
פסוק יד 28
פסוק טו 29
פסוק טז 30
פסוק יז 32
פסוק יח 32
פסוק יט 33
פסוק כ 34
פסוק כא 35
פסוק כב 36
פרק ב 36
פסוק א 36
פסוק ב 38
פסוק ג 39
פסוק ד 41
פסוק ה 41
פסוק ו 41
פסוק ז 42
פסוק ח 42
פסוק ט 42
פסוק י 43
פסוק יא 44
פסוק יב 44
פסוק יג 44
פסוק יד 46
פסוק טו 46
פסוק טז 47
פסוק יז 47
פסוק יט 48
פסוק כ 48
פסוק כא 48
פסוק כב 48
פרק ג 49
פסוק א 49
פסוק ב 49
פסוק ג 49
פסוק ד 50
פסוק ה 50
פסוק ו 50
פסוק ז 50
פסוק ח 51
פסוק ט 51
פסוק י 52
פסוק יא 52
פסוק יב 52
פסוק יג 52
פסוק יד 52
פסוק טו 53
פסוק טז 53

פסוק יז 53
פסוק יט 54
פסוק כ 54
פסוק כא 54
פסוק כב 54
פסוק כג 54
פסוק כד 55
פסוק כה 55
פסוק כו 55
פסוק כז 56
פסוק כח 56
פסוק כט 56
פסוק לא 56
פסוק לב 56
פסוק לג 56
פסוק לד 57
פסוק לז 57
פסוק לח 57
פסוק לט 58
פסוק מ 58
פסוק מא 58
פסוק מב 59
פסוק מד 59
פסוק מה 60
פסוק מו 60
פסוק מט 60
פסוק נא 60
פסוק נג 60
פסוק נד 61
פסוק נה 61
פסוק נט 61
פסוק סה 61
פסוק סו 62
פרק ד 62
פסוק א 62
פסוק ב 63
פסוק ד 64
פסוק ה 64
פסוק ו 65
פסוק ז 65
פסוק ח 65
פסוק ט 66
פסוק י 67
פסוק יא 67
פסוק יב 67
פסוק יג 68
פסוק יד 68
פסוק טו 68
פסוק טז 68
פסוק יז 68
פסוק יח 69
פסוק יט 69
פסוק כא 69
פסוק כב 69
פרק ה 70
פסוק א 70
פסוק ב 70
פסוק ג 70
פסוק ד 71
פסוק ה 71
פסוק ו 71
פסוק ז 72
פסוק ח 72
פסוק ט 72

פסוק י 72
פסוק יא 73
פסוק יב 73
פסוק יג 73
פסוק יד 74
פסוק טז 74
פסוק יז 74
פסוק יט 75
פסוק כ 75
פסוק כא 75
פסוק כב 76

פרק א

פסוק א

איכה. רבי אבהו פתח למגילת איכה, והמה כאדם עברו ברית (הושע ו':ז'), מהו כאדם – כאדם הראשון[1], אמר הקב"ה, אדה"ר הכנסתיו לגן עדן וצויתיו ועבר על צוויי וגרשתיו ושלחתיו וקוננתי עליו איכה, דכתיב ויאמר לו איכה – איכה כתיב[2], אף בניו הכנסתים לא"י וצויתים ועברו על צוויי וגרשתים, שנאמר (הושע ט':ט"ו) מביתי אגרשם, ושלחתים, שנאמר (ירמיהו ט"ו:א') שלח מעל פני ויצאו, וקוננתי עליהם איכה[3] [פתיחתא למ"ר איכה].

איכה. רבי יצחק פתח, תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב ועבדת את אויבך (פ, תבא), אמר הקב"ה לישראל, אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (פ' דברים) איכה אשא לבדי[5], ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים איכה ישבה בדד[4] [שם].

איכה. כתיב (פ' בחקתי) ויספתי ליסרה אתכם שבע על חטאתיכם, אמר הקב"ה לישראל, אתם עברתם לפני ז' עבירות[6], הרי ירמיה בא ומקונן עליכם קינות שהם בשבעת

[1] יתכן דמדייק יתור הלשון כאדם, אשר פשוט הוא, דזולת מין האדם לא שייך ביה העברת ברית, ולכן דריש כאדה"ר ע"פ ההשתוות שביניהם, כפי שיתבאר בסמוך אות ג'. או דהדיוק הוא מדכתיב כְּאדם (הכ"ף בשו"א) ולא בקמ"ץ הידיעה, כמו שהוא בא לרוב בכה"ק בבואו להורות על הדמיון והשווי, כמו צללו כַּעפרת (שמות ט"ו:ט"ז) ידמו כָּאבן (שם) משמע דהאי אדם איננו שם המין כ"א שם פרטי (שאי אפשר לו לבא בה' הידיעה) והיינו אדם הראשון.

[2] יתכן דמרמז למ"ש בסנהדרין ל"ח ב' שבלשון איכה רמז לו הקב"ה שנטה לבו מאחריו, דכן דרשו שם איכה – אנה פנה לבך, כמבואר לפנינו בתורה תמימה פ' בראשית במקומו. ואע"פ דרק תוכחה היא ולא קינה בכ"ז אינה יוצאת גם מכלל קינה שהיה הקב"ה כביכול מקונן על שעבר על צויו, וגם י"ל דמפרש איכה כמו אוי לך וכבסמוך בדרשה באות י"א. ובעיקר טעם הדרשה מן אַיֶּכָּה לאֵיכָה, נראה דמדייק דדי היה לכתוב אַיֶּךָּ בלא ה' לבסוף, כמו בכל יום אברכך, והרבה כהנה, וכן דרשו במנחות ל"ז א' בענין תפילין דכתיב לאות על ידכה – יד כהה [יד שמאל], משום יתרון הה', דהו"ל לכתוב על ידך.

[3] אפשר לפרש כלל הדרשה דמרמז להשתוות הענינים שבין ישראל קודם החורבן ובין אדה"ר, דכמו אדה"ר השפיע לו הקב"ה רק טובה כך השפיע הקב"ה לישראל בנחלת א"י ובביהמ"ק, וכמו אדה"ר נצטוה והותרה מקודם כך נצטוו והותרו ישראל, וגם ערך עונשם היה בשוה שנתגרשו ממקומם.

[4] וכן דריש כל הפרשה הזאת בסגנון כזה. ומ"ש הלשון הייתם קוראים, עכשיו אתם קוראים – הכונה שהיה מתקיים בכם כך ועכשיו מתקיים בכם כך, משום דבקריאה לבד אין שייך זכות וחובה.

[5] לא נתבאר מה זכות הוא בקריאה זו אשר לפי פשוטו הוא ענין תוכחה ותרעומות. וי"ל ע"פ מ"ש לקמן במד"ר ריש פרשה א' דפסוק זה אמר משה בשעה שראה את ישראל בשלותם ובכבודם, ורבוים היה הולך וגדול ולכן התפלא לאמר איכה אשא לבדי וא"כ יש בענין לשון זה רמז רבוי וכבוד, וזהו שאמר אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה איכה אשא לבדי, כלומר היתה הפליאה הזאת על הפלגת הרבוי מתמדת, ועתה כשלא זכיתם הנה נתמעטתם עד אשר נשארה העיר בדד מאין איש, ועליכם לקרא איכה ישבה בדד.

[6] נתבאר באגדות בפ' בחקתי ובפירש"י שם שהם, לא למד, לא עשה, מואס באחרים העושים, שונא את החכמים, מונע את אחרים מלעשות, כופר בצווי המצות מהקב"ה וכופר בעיקר.

אלפ"י ביתי"ן[7] [שם].

איכה. אמר ר' יוחנן, מפני מה לקו ישראל באל"ף בי"ת, מפני שעברו על התורה שנתנה באל"ף בי"ת[8] [סנהדרין ק"ד א'].

איכה. דרש בן עזאי, לא גלו ישראל עד שכפרו ביחידו של עולם ובמילה שנתנה לעשרים דורות[9] ובעשרת הדברות ובחמשה חומשי תורה כמנין איכה, ור' לוי אמר, עד שכפרו בל"ו כריתות שבתורה ובעשרת הדברות כמנין איכה ישבה בדד[10] [מ"ר].

איכה. רבי יהודה אומר, אין איכה אלא לשון תוכחה, כמש"נ (ירמיהו ח':ח') איכה תאמרו חכמים אנחנו וגו'. ור' נחמיה אומר, אין איכה אלא לשון קינה, כמש"נ ויקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו איכה – אוי לך[11] [מ"ר].

איכה ישבה בדד. ר' אבא ב"ר כהנא פתח, מפני ידך בדד ישבתי (ירמיהו ט"ו:י"ז) אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע, נגעה בי ידו של פרעה לא ישבתי בדד[12], ידו של סנחריב לא ישבתי בדד[13], וכיון שנגעה בי ידך ישבתי בדד, הוי איכה ישבה בדד[14] [פתיחתא].

איכה ישבה בדד. רבי אלכסנדרי פתח, שקדתי ואהיה כצפור בודד (תהילים ק"ב:ח'), אמר הקב"ה, שקדתי להשרות שכינתי בביהמ"ק לעולם, ואהיה כצפור – מה צפור זה בשעה שנוטלין גוזליה היא יושבת בדד, כך אנכי שרפתי את ביתי והחרבתי את עירי

[7] אחד בפרשה ראשונה, אחד בפרשה שניה, שלשה בפרשה שלישית, אחד בפרשה רביעית, וגם פרשה חמישית חשיב לא"ב, כי אע"פ שאינה על סדר הא"ב, אך מפני כי יש בה מספר כ"ב פסוקים כמספר האותיות שבא"ב.

[8] הלשון קצר, וצ"ל שהיא כתובה מאל"ף ועד תי"ו, כלומר שאין דבר נעדר בה [והוא ע"ד שאמרו ליכא מידי דלא רמיזי באורייתא, והכונה שעברו על כל התורה מאל"ף עד תי"ו, כלומר מתחלתה ועד סופה כלפי הלשון (שבת נ"ה א') אלו בני אדם שקיימו את התורה מאל"ף עד תי"ו]. וכן מפורש הלשון במ"ר כאן, והוא נכון, אלא שתחלת הלשון בזה במ"ר אינו מבורר כ"כ לעומת לשון הגמרא, דשם הגירסא מפני מה נאמרה מגילת קינות בא"ב וכו', ובזה נראה עיקר גירסת הגמרא, משום דכן מצינו כלשון זה גם במ"ר בענין אחר כאן, אע"פ שקללן ירמיהו בא"ב אפ"ה בא ישעיהו ורפאן לכולן, כפי שיבא בסמוך, הרי דהא"ב גם לקותא הוא, ושייך יותר מפני מה לקו. וטעם שאלת המדרש מפני מה נאמרה מגילת קינות בא"ב י"ל דקשה ליה שלא מצינו דוגמת סידור דברים בא"ב בכל דברי מוסר של הנביאים, וא"כ ניכר שאיזו כונה טמונה בסדר זה.

[9] עשרה דורות מאדם עד נח ועשרה מנח ועד אברהם, כמבואר בפ"ה דאבות.

[10] איכה עולה ל"ו ובדד י', וה"ק משום איכה ומשום בדד ישבה בגלות. וטעם דרשות אלו בכלל דמדייק מה שלא כתב איך ישבה בדד, ועיין מענין אגדה זו בסנהדרין ק"ד א'.

[11] על שעברת על צוויי באכילת עץ הדעת, ודריש אותה המלה איכה משום דלפי פשוטו אחרי שדבר עמו לא שייך השאלה איכה. ועיין לפנינו בתורה תמימה פ' בראשית דרשה בענין אחר במלה זו.

[12] מכוין לפרעה נכה שהרג את יאשיהו המלך כשעלה לירושלים כמבואר בד"ה ב' ל"ה, אשר בכ"ז נשארה ירושלים על תלה.

[13] כי אע"פ שהגלה את עשרת השבטים אעפ"כ נשארו יהודה ובנימין.

[14] הנה חורבן ירושלים היה כנודע ע"י נבוכדנצר, וא"כ צריך באור מאי אולמא ידו של נבוכדנצר שמכונה ידך [של הקב"ה] מידו של פרעה וסנחריב, וצ"ל דמכוין בלשון נגעה בי ידך ללשון הפסוק ממרום שלח אש, וא"כ היה זה כביכול מידו של הקב"ה בעצמו. או משום דנבוכדנצר מכונה עבדו של הקב"ה כמש"כ בירמיה מלך בבל עבדי, וא"כ הרי הוא כמו בא בשליחות אדונו.

והגליתי את בני לבין העובדי כוכבים וישבתי לי לבדי, הדא הוא דכתיב איכה ישבה בדד[15] [שם].

איכה ישבה בדד. אמר רבי נחמיה, אע"פ שקללן ירמיהו באל"ף בי"ת אפילו הכי הקדים ישעיהו ורפאן לכולן, ירמיהו אמר איכה ישבה בדד, וישעיהו אמר (מ"ט) ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה וגו'[16] [מ"ר].

איכה ישבה בדד. רבי ברכיה בשם רבי אבדימי אמר, בזמן שישראל היו עושין רצונו של מקום כתיב בהו (יחזקאל ט"ז:י') ואלבישך רקמה, ובזמן שאין עושין רצונו של מקום מלבישן בגדי בדדין[18], הה"ד איכה ישבה בדד[17] [מ"ר].

איכה ישבה בדד. רבי יהודה אומר, בימי יהויקים נאמרה מגילת קינות, אמר ליה רבי נחמיה, וכי בוכין על המת עד שלא ימות, אלא אחר החורבן נאמרה, והרי פתרונו – איכה ישבה בדד[19] [שם].

ישבה בדד. אמר הקב"ה, אני אמרתי וישכן ישראל בטח בדד עין יעקב אל ארץ דגן ותירש אף שמיו יערפו טל (פ' ברכה), עכשיו יהיה בדד מושבם[20] [סנהדרין ק"ד א'].

---

[15] מפרש איכה ישבה בדד בכנוי על השכינה, והכונה היא כמו שהצפור אע"פ שנוטלין גוזליה אינה מנחת קנה אלא יושבת במקומה, כך הקב"ה אע"פ שנחרב המקדש בכ"ז לא פסק מלהשרות שכינתו במקומו, וכמ"ש בירושלמי ברכות פ"ד אע"פ שגלו ישראל לא זזה שכינה ממקומה.

[16] וסוף הפסוק ואני שכולה וגלמודה, ור"ל שתתמיהי מאין באו עם רב כזה והלא זה ימים רבים הייתי שכולה וגלמודה. וכן דריש בכל פסוק ופסוק מפרשה זו, ותכלית הכונה להורות דרכי הקב"ה שמקדים רפואה למכה. ויש להעיר במ"ש אע"פ שקללן ירמיהו בא"ב, מהו הלשון אע"פ, ומאי נ"מ שקללן בא"ב, והלא הול"ל בלשון קצרה כל מה שקללן ירמיהו רפאן ישעיהו, וי"ל ע"פ הדרשה בסנהדרין ק"ד א' [והובא לעיל] מפני מה לקו ישראל באל"ף בי"ת מפני שעברו על התורה שנתנה באל"ף בי"ת [ר"ל שהיא כתובה מאל"ף ועד תי"ו, ומשל הוא שאין דבר חסר ממנה וכמש"כ לעיל אות ח'], והנה לפי"ז היה מן הדין שלא תרפא קללתן אחרי שכל כך כבדה חטאתם שעברו על כל התורה, בכ"ז בא ישעיהו ורפאן, וא"כ עיקר החידוש כאן לא עצם הקללות כי אם סבתן, והיינו מה שעברו על התורה שנתנה בא"ב, כמבואר. וזהו שאמר אע"פ שקללן ירמיהו בא"ב, וטעם סדר קללות כזה הוא מפני שעברו על כל התורה, והיה מן הדין שישארו בקללתם, אפ"ה בא ישעיה והקדים להם רפואה וכדמפרש, ודו"ק.

[17] טעם הדרשה משום דעל העיר לא שייך לשון בדד אלא שוממה וחרבה, ולכן דריש על האנשים שלבשו בגדים מגואלים, היפך מן ואלבישך רקמה. ולפי"ז תהיה אפוא הכונה ישבה בדד על כנ"י שנשארה במצב איש בַּדָד, אשר אין דורש ואין מתקרב אליה.

[18] בגדים מלוכלכים של העושה שמן בבית הבד ואין אדם מתקרב אליו, ועיין שבת י"ט ב' מחצלות של בדדין.

[19] לשון עבר, ואזיל לשיטתיה לעיל דאיכה הוא לשון קינה, ור"י ס"ל שנאמרה קודם החורבן ובדרך תוכחה והתראה לעתיד כדרך הנביאים, ואזיל לשיטתיה לעיל דאיכה הוא לשון תוכחה.

[20] טעם הדרשה ע"ד ענין הדרשה דלעיל, אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה כך עכשיו שלא זכיתם אתם קוראים כך ע"י"ש בבאור באות ה', וה"נ הכונה אלו זכיתם היה מתקיים בכם הלשון בדד לברכה, כמבואר, עכשיו שלא זכיתם מתקיים בכם בדד דאיכה ישבה. וגם יש לפרש אילו זכיתם הייתם נבדלים אתם מן הגוים לכבוד ולבטחון, עכשיו שלא זכיתם יבדילוכם הם, לצער ובזיון. ואולי י"ל פשוט, דהתואר בדד כשהוא מתיחס לישיבת עם הוא לברכה כי ע"י בדידותו לא ילמד ממעשה העמים הרעים וגם לא ירעו לו, אך אם התואר הזה מתיחס למקום מושב העם – הוא לקללה כי אז הכונה כי המקום ישאר בדד ועזוב מני אדם, וזהו שאמר עתה יהיה בדד מושבם, ר"ל מקום מושבם.

העיר רבתי עם. תנא רבי שמואל, כ"ד פלטיות היו בירושלים וכל פלטיה כ"ד מבואות, וכל מבוי כ"ד שוקים ועל כל שוק כ"ד שקקים[21] ועל כל שקק כ"ד חצרות ועל כל חצר כ"ד בתים, וכל חצר היתה מוציאה עם כפלים כיוצאי מצרים[22] [מ"ר].

רבתי עם. אמר רבה א"ר יוחנן, מהו רבתי עם, שהיו משיאין קטנה לגדול וגדולה לקטן, כדי שיהיו להם בנים הרבה[23] [סנהדרין ק"ד א'].

היתה כאלמנה. א"ר אבא בר כהנא, ישראל לא פלשו אחר מדת הדין ומדת הדין לא פלשה אחריהם[24], בישראל הוא אומר (פ' בהעלותך) ויהי העם כמתאוננים ולא מתאוננים, (הושע ה':י') היו שרי יהודה כמשיגי גבול ולא משיגי גבול (שם ד') כי כפרה סוררת עמי, כפרה ולא פרה סוררה, ואף מדת הדין לא פלשה אחריהם, היתה כאלמנה – ולא אלמנה, כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור, ודכותה (ב' ד'-ה') דרך קשתו כאויב, היה ה' כאויב, כאויב ולא אויב [מ"ר].

היתה כאלמנה. כאלמנה ולא אלמנה, משל למלך שכעס על מטרונה שלו וכתב לה גיטה ועמד וחטפו ממנה וכשהיתה מבקשת להנשא לאחר היה אומר לה היכן גיטך, וכשהיתה תובעת מזונותיה היה אומר לה ולא כבר גרשתיך, כך כל זמן שישראל מבקשים לעבוד עבודת כוכבים אומר להם הקב"ה (ישעיה ג') איזה ספר כריתות אמכם, וכל זמן שהיו מבקשים לעשות להם נסים כבתחלה אומר להם (ירמיהו ג':ח') שלחתיה ואתן את ספר כריתותיה אליה[25] [מ"ר].

היתה כאלמנה. כאלמנה ולא אלמנה. ר' עקיבא אומר, אלמנה מעשרת השבטים ולא משבט יהודה ובנימין, ורבנן אמרי, אלמנה מאלו ומאלו ולא מהקב"ה, שנאמר (ירמיה

[21] פלטיה הוא ככר גדול ורחב, ושקקים הם רחובות, דכן תרגום רחובות – שקקי (משלי א' כ') והיינו כי השוק הגדול יחלק לחלקים וכל חלק מיוחד לסחורות מיוחדות.

[22] קשה לפרש כפשוטו, ואולי הכונה שלרוב המון מסחרה [לפי ערך רבוי השוקים כמבואר] היה עם רב יוצא ונכנס בכל חצר לרגלי מסחרם.

[23] כי הזרע של קטן אפילו של זה שראוי להזריע אינה מתבשלת כ"כ מהר, וכן הקטנה אינה קולטת מהר, ולכן כשמזדוגים שניהם אפשר שתתאחר תולדתם, משא"כ קטנה לגדול וגדולה לקטן מכיון שכח אחד חזק תמהר תולדתם. ובמ"ר מצייר כאן ענין זה, כיצד היו ישראל פרים ורבים, היה אדם משיא בנו בן שתים עשרה שנה אשה הראייה לילד והיה חוזר ומשיא בן בנו בן שתים עשרה שנה, ולא היה מגיע לכ"ו שנה עד שהוא רואה בנים לבניו. וע' מש"כ בתו"ת פ' ואתחנן בפסוק והודעתם לבניך ולבני בניך.

[24] פלש הוא מענין מבוי מפולש, נקב מפולש, מצד אל צד, ור"ל גם בחטאם של ישראל לא היה החטא מלא ומפולש אלא נשאר מקצת זכות, וכנגד זה כשענשה אותם מדת הדין לא ענשה במדה מלאה ומפולשה אלא הניחה מקום לשוב לחוננם, וכהראיות שמביא לזה ולזה. ועיין מ"ש בענין כ' הדמיון בתו"ת שמות פ"א בפסוק כי חיות הנה וצרף לכאן.

[25] עיקר כונת הדרשה ליישב סתירת הכתובים ע"ד העזבם מהקב"ה, דפסוק אחד מורה על החיוב ואחד על השלילה, כמבואר, והכריעו שבאמת נתן ספר כריתות ולקחו בחזרה, וצייר במשל ודמיון.

נ"א) כי לא אלמן ישראל ויהודה מאלהיו[26] [שם].

רבתי בגוים. והלא כבר נאמר רבתי עם ומה ת"ל רבתי בגוים אלא רבתי בדעות[27] [שם].

שרתי במדינות. מהו שרתי במדינות, אמר רבה א"ר יוחנן, כל מקום שהולכים נעשים שרים לאדוניהם[28] [סנהדרין ק"ד א'].

היתה למס. א"ר יוחנן, לפי שעברו ישראל על תנאי שקבלו מסיני[29] לפיכך היתה למס, הוא למס הוא סיני, חושבניה דדין כחושבניה דדין[30] [מ"ר].

היתה למס. א"ר שמואל בר נחמן, לפי שעבדו ישראל עבודת כוכבים לפיכך היתה למס, היא למס היא סמל אותיותיו דדין כאותיותיו דדין[31] [שם].

היתה למס. רבנן אמרי, מהי למס – למסא דלבא [כמו שנאמר (יחזקאל כ"א) אל שמועה כי באה ונמס כל לב][32] [שם].

פסוק ב

בכו תבכה. שתי בכיות הללו למה, אמר רבה א"ר יוחנן, אחת על מקדש ראשון ואחת על מקדש שני[33] (סנהדרין ק"ד א').

---

[26] טעם פלוגתתם יתבאר ע"פ הפלוגתא שלהם במקום אחר (סנהדרין ק"י ב') דר"ע ס"ל דעשרת השבטים אינם עתידים לחזור לעולם רק יהודה ובנימין, הרי שהיא אלמנה מעשרת השבטים ולא מיהודה ובנימין, ורבנן ס"ל שכולם עתידים לחזור, וכל זמן שהם בגלות היא אלמנה מכולם, ומה אני מקיים כאלמנה ולא אלמנה – מהקב"ה, כדמפרש.

[27] ר"ל ע"י גדולתה בדעה היתה ידועה ומכובדה בגוים.

[28] ר"ל אפילו במקום שהם משתעבדים לאדונים, אפ"ה לאחר שמכירים גדולתם מקבלים אדוניהם את שררותם הם עליהם, ודריש זה מלשון במדינות דמשמע גם במדינות שונות וזרות שאדונים זרים מושלים בה. וכן איתא במ"ר ומביא שם הרבה ספורי מעשיות מחכמת ישראל.

[29] כלומר על צווי שבסיני ועל התנאי שהתנה עמהם הקב"ה שיהיו משועבדים לו, להיות לו גוי קדוש לכשישמרו את מצות התורה כמש"כ והיה אם שמע תשמעו, וכן אם בחקתי תלכו ואם לא תשמעו לי ווכו', וכן דרשו בכ"מ בתו"כ עה"פ אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים, על מנת כן [שתשמרו מצותי] הוצאתי אתכם, ועתה שלא שמרו את התנאי, להשתעבד להקב"ה לפיכך נשתעבדו לעמים אחרים ויהיו למס, וכמ"ש אבות פ"ג מ"ה כל המקבל עליו עול תורה וכו', וע' ב"ב ח' ע"א ר' לטעמיה וכו' פקע כלילא א"ר ראיתם שאין פורעניות בא לעולם אלא בשביל עמי הארץ.

[30] ע"ד רמז ואסמכתא דריש כן, דמדייק דלפי סדר הענינים הו"ל לומר היתה למס קודם ישבה בדד, שכן היה באמת, שמקודם נכנעו לנבוכדנצר והיו לו למס ואח"כ גלה אותם וישבו בדד, ולכן דריש דהלשון היתה למס הוא פירוש לסבה לישבה בדד, ולתוספת רמז דריש שיווי המספרים ממלות למס וסיני, וכן הבאור בדרשות הבאות ברמזים אחרים.

[31] עיין מש"כ באות הקודם בבאור כלל דרשה זו, ומצינו שהשם סמל הוא שם משותף עם עבודת כוכבים, כמו פסל תמונת כל סמל (פ' ואתחנן), פסל הסמל אשר עשה (ד"ה ב' ל"ג).

[32] דריש למס משרש מסס והוא שנמוג ונמס לבבם מרב הצרות. ועיין מש"כ לעיל אות כ"ט בכלל באור דרשה זו.

[33] ירמיה היה במקדש ראשון, ובלשון תבכה, בעתיד, רמז לחורבן בית שני שהיה באותו יום שנחרב הבית הראשון כמבואר בסנהדרין ק"ב א'.

בכו תבכה. מהו בכו תבכה, בכו על עגל אחד, תבכה על שני עגלים[34], דבר אחר בכו על יהודה[35] תבכה על ציון וירושלים, דבר אחר בכו על גלות עשרת השבטים, תבכה על גלות שבט יהודה ובנימין[36] [מ"ר].

בכו תבכה. דבר אחר בכו תבכה – בוכה ומבכה אחרים עמה[37], מבכה הקב"ה עמה דכתיב (ישעיהו כ"ב:י"ב) ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד, מבכה מלאכי השרת עמה, דכתיב (שם ל"ג) הן אראלם צעקו חוצה, מבכה שמים וארץ עמה דכתיב (יואל ב':א') שמש וירח קדרו[38] מבכה הרים וגבעות עמה דכתיב (ירמיהו ד':כ"ד) ראיתי ההרים והנה רועשים וכל הגבעות התקלקלו[39] מבכה שבעים אומות עמה, דאמר ר' פנחס, אותם שבעים פרים שהיו ישראל מקריבין בחג, כנגד שבעים אומות הם כדי שלא יחרב העולם מהם[40], מבכה כנסת ישראל עמה שנאמר (פי שלח) ותשא כל העדה את קולם ויבכו, ומהו ותשא – כמש"נ כי תשה ברעך, חובא בישא הלוו ישראל לדורות בבכיתם זאת[41] [שם].

[34] ר"ל על עגל אחד שבמדבר ועל שני עגלים של ירבעם. והא דאמר תבכה בלשון עתיד דהלא עון של שני עגלים התחיל עוד כמה שנים קודם הנביא ירמיה, ואינו דומה להדרשות שבסמוך דדריש תבכה על העתיד דשם באמת מכוונים הענינים, אכן על ענין דשני עגלים קשה איך שייך לשון תבכה, אמנם י"ל דהלא נודע דכל הצרות והמצוקות אשר סבלו בני ישראל ואשר סובלים עד היום הוא מטעם הפירוד והמחלוקת אשר נעשו מימות ירבעם ואילך, וכמ"ש חז"ל דמקדש שני חרב בעון שנאת חנם והשנאת חנם הזאת נמשכה ונתגלגלה מימות ירבעם ואילך (ובזה א"ש דהלא יפלא וכי גדול עון שנאת חנם יותר מג' עבירות אשר הם גרמו לחרבן בית ראשון הלא המה עבודת כוכבים גילוי עריות ושפיכת דמים, אמנם לכמ"ש א"ש דהשנאת חנם באה מעון עבודת כוכבים היינו משני עגלים דירבעם כנודע, ועון שנאת חנם גרם לעון שפ"ד ועריות ג"כ) וכאשר הנביא יחזקאל בא לבשר לנו את הגאולה האמתית אינו מבשר כי אם בזה כי עם בני ישראל יואגדו ויואחדו לאגודה אחת ולא יחצו עוד לשתי ממלכות וכמבואר הנבואה ליחזקאל בזה הלשון (יחזקאל ל"ז:ט"ז) אתה בן אדם קח לך עץ אחד וכתוב עליו ליהודה (היא מלך יהודה) וגו' ולקח עץ אחד וגו' ליוסף עץ אפרים (הוא מלך ישראל) וכל בית ישראל חבריו, ועיין במדרש בר"ר פ' צ"ח גבי ברכת יעקב אמר להון תהון כולכון אסיפה אחת הה"ד אתה בן אדם קח לך עץ אחד וכו' וע' מ"ר קהלת פ' ג' ועת לתפור דכתיב (יחזקאל ל"ז:י"ז) והיו לאחדים בידך וגו' מכל אלה נוכחנו לדעת כי עיקר הגלות הוא משום סלע המחלוקת והוא נובע מעון שני עגלים וכנ"ל, לכן אמר ירמיה הנביא ע"ה תבכה לשון עתיד, כי גם בימים הבאים אחר החורבן של בהמ"ק הראשון יהיו עוד בוכים מחורבן בית שני ואח"כ יסבלו עוד מהעון הזה עד ביאת משיח צדקנו אשר אז תבטל השנאת חנם וכנ"ל.

[35] שהלך בגולה ועל ציון וירושלים שנצתו מבלי יושב וכמו שהולך ומפרש בכתובים שאח"ז גלתה יהודה וגו' דרכי ציון אבלות וגו'.

[36] שגלותם היה בזמן מאוחר.

[37] דריש תְּבכּה כמו תְּבַכֶּה.

[38] ולמעלה כתיב כי בא יום ה', ועי' מש"כ בסמוך אות מ"ב.

[39] וסמוך לזה כתיב שבר על שבר נקרא כי שודדה כל הארץ, ומוסב על זמן החורבן, וע' מש"כ בסמוך אות מ"ב.

[40] ר"ל שיהיה להם תקומה בעולם, ועכשיו שחרב בית המקדש אין קרבנות, הם דואגים לקיומם.

[41] נסמך על הדרשה בסמוך שאמר הקב"ה לישראל אתם בכיתם בכיה של חנם [בעת שהוציאו המרגלים דבה על הארץ] וזה היה בליל תשעה באב [כמבואר לפנינו בתו"ת פ' שלח] ואני אקבע לכם בכיה לדורות, וזהו שאמר חובא בישא הלוו ישראל אז בהבכיה ההיא לדורות.

בכו תבכה. א"ר נחמיה, אע"פ שקללן ירמיהו בא"ב, אפ"ה הקדים ישעיהו ורפאן לכולן, ירמיה אמר בכו תבכה וישעיהו אמר (ל') בכו לא תבכה חנון יחנך[42] [שם פסיק א'].

בכו תבכה בלילה. אמר רבי יצחק, אמר הקב"ה לישראל, אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה ליל שמורים הוא לה', ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים בכו תבכה בלילה[43] [פתיחתא למ"ר].

בלילה. על עסקי לילה, על שם שנאמר (פי שלח) ותשא כל העדה את קולם ויבכו העם בלילה ההוא, ואותו הלילה ליל תשעה באב היה, אמר הקב"ה לישראל, אתם בכיתם בכיה של חנם ואני אקבע לכם בכיה לדורות[44] [סנהדרין ק"ד ב'].

בלילה. למה בלילה - לפי שכל הבוכה בלילה קולו נשמע, דבר אחר בלילה - שכל הבוכה בלילה כוכבים ומזלות בוכים עמו[45], דבר אחר למה בלילה, לפי שכל הבוכה בלילה השומע קולו בוכה כנגדו[46] [סנהדרין ק"ד ב'].

ודמעתה על לחיה. כאשה שבוכה על בעל נעוריה[47] [שם שם].

---

[42] עיין מש"כ בבאור דרשה זו לעיל בפסוק א' בדרשה איכה ישבה בדד, וצרף לכאן.

[43] והכונה אלו זכיתם היתה עין צופיה עליכם לשמרכם בעת צרה (שמכונה בשם לילה) כמו שהיתה שומרת עליכם במצרים, עכשיו שלא זכיתם הרי אתם בוכים בלילות, בעתותי צרה, ואין מושיע ומנחם לכם מכל אוהביכם. ועיין מש"כ לעיל פסוק א' בדרשה איכה אות ה'.

[44] בס' תורת חיים כתב בטעם הדרשה דמדייק הלשון בלילה ההוא דמשמע הלילה הידוע, וממה הוא ידוע - מקורות הימים הבאים, עכ"ל, וזה דוחק, אבל י"ל הבאור דמכוין להדרשה המובאה למעלה מהו ותשא כמו כי תשה ברעך, חובא בישא הלוו ישראל לדורות בבכיתם זאת, ומפרש השרש תשא מלשון הלואה, ור"ל שבעון אותה בכיה הוקבעה בכיה לדורות בלילה ההוא על חורבן הבית הראשון והשני, ודריש בכה תבכה בלילה - בחטא הלילה. ובבאור חשבון הזמן שאותו הלילה ליל ת"ב היה, ע' מש"כ בתורה תמימה במקומו פ' שלח.

[45] יש לשרש הכונה ע"פ מ"ש בע"ז י"ז א' בחכם אחד שבקש לחמה ולבנה לבקש עליו רחמים אמרו לו עד שאנו מבקשים עליך נבקש על עצמנו, וכתבו התוס' וז"ל, לא השיבו לו כך אלא היה אומר בלבו שכך יוכלו להשיב וכו', עכ"ל, וה"נ צריך לפרש כן שדומה לזה שכל העולם בוכין עמו ואפילו כוכבים ומזלות, וכן צריך לפרש כזה בדרשה דלעיל מבכה שמים וארץ עמה, מבכה הרים וגבעות עמה, יעו"ש.

[46] ויתכן הכונה דלכן בכתה בלילה כדי שישמעו ויבכו אחרים עמהם ויבקשו עליה רחמים, וכמ"ש במו"ק ה' א' דמי שהוא שרוי בצער צריך להודיע צערו לרבים ויבקשו עליו רחמים, יעו"ש ולפנינו בתו"ת פ' תזריע בפ' וטמא טמא יקרא (י"ג מ"ה).

וגם יש לפרש הכונה השומע קולו בוכה כנגדו לפי שהרבה ערירי לב יש שרוצים לבכות ואין בהם התעוררות לבכות מעצמם רק אם שומעים אחרים בוכים, ולכן ביום אין שומעין את קול הבוכים מפני שאון החיים, ורק בלילה כשנשמע קול בוכים אז בוכים גם הם, וזהו שכל הבוכה בלילה השומע קולו, זה שהוא מר נפש, מתעורר לקול הבכיה ובוכה גם הוא, וכמ"ש במו"ק ז' א' יבכון עמי כל מרירי ליבא.

[47] שתמיד דמעתה על לחיה מפני שבוכה בלא הפסק, וכמו שדריש בכעין זה בדרשות הבאות. וטעם הדיוק משום דלא מתבאר מאי קמ"ל הלשון ודמעתה על לחיה, דהא פשיטא הוא, שכל הבוכה הוי דמעתו על לחיו, וזהו גם טעם הדרשות הבאות. ויש להעיר כי על הדרשה הזאת והבאות אחריה נוסדה הקינה הידועה אלי ציון ועריה. וע' שם בגמ' שהביא ר"י ראיה לזה הדרש מפ' אלי כבתולה חגורת שק על בעל נעוריה והוא ממש הנוסח של הקינה הזאת.

[48] ר"ל על בטול מצות מתנות כהונה וכמ"ש בסמוך פסוק ד' כהניה נאנחים שאין מי יתן להם מתנות כהונה. וטעם הדיוק עיין מש"כ באות הקודם.

ודמעתה על לחיה. מהו על לחיה – על כהניה, כמש"נ ונתן לכהן הזרוע והלחיים[48], ד"א על לחיה – על גבוריה. כמש"נ (שופטים ט"ו:ט"ו) וימצא לחי חמור טריה[49], ד"א על לחיה – על שופטיה, כמש"נ (מיכה ד':י"ד) בשבט יכו על הלחי את שופט ישראל[50] [מ"ר].

ודמעתה על לחיה. דבר אחר על לחיה – על בחוריה, שבשעה שנכנסו שונאים לביהמ"ק תפשו את הבחורים וכפתו ידיהן לאחוריהן והיו בוכין ודמעות יורדות על לחייהון ולא היו יכולין לקנחן ונושרות על לחייהן כצרבת השחין[51] [שם].

אין לה מנחם. א"ר לוי כל מקום שנאמר אין לה – הוי לה, ואף כאן אתה אומר אין לה מנחם והוי לה, שנאמר אנכי אנכי הוא מנחמכם[52] [שם].

כל רעיה בגדו בה. א"ר יעקב דכפר חנן – זה מיכאל וגבריאל[53] [שם].

פסוק ג

גלתה יהודה. א"ר יצחק, אמר הקב"ה לישראל, אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה וישבתם לבטח, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים גלתה יהודה מעוני[54] [פתיחתא למ"ר].

גלתה יהודה. א"ר נחמיה, אע"פ שקללן ירמיהו בא"ב אפ"ה הקדים ישעיהו ורפאן לכולן, ירמיה אמר גלתה יהודה וישעיהו אמר (י"א) ונפוצות יהודה יקבץ[55] [מ"ר פסוק א'].

---

[49] בשמשון כתיב זה, ובה הראה גבורתו כמבואר בס' שופטים, ודריש מעין גז"ש מה לחי דהתם גבור אף לחי דהכא גבורים, והכונה דבוכה על גבוריה שהלכו בשבי כבפרשה הבאה, פסוק ג' בפ' השיב אחור ימינו, וטעם הדרשה כתבנו לעיל אות מ"ד.

[50] ר"ל על שופטיה שנטרדו ממקומן, מלשכת הגזית, וגם ירדו מכבודם ומכבוד התורה, וכהוראת הפסוק שמביא.

[51] מפני שהדמעות מלוחין, ואולי צ"ל ונשארות על לחייהן, ועיקר טעם הדיוק והדרשה על לחיה ע' מש"כ לעיל אות מ"ד.

[52] כך משמע הלשון אין לה, לשון הוה, דעתה בעת מאמר דבר זה אין לה אבל אח"כ היה לה ועי' מ"ש לקמן פ"ה בפ' יתומים היינו ואין אב.

[53] יתבאר ע"פ מ"ש בילקוט שמקודם היו מיכאל וגבריאל מלמדים זכות על ישראל, אמר להו הקב"ה, מי חביב עליכם, אמרו לי', ישראל, אמר להו, ואחריהם מי, אמרו לי', בית המקדש, אמר להו, נשבע אני בשמי הגדול שאתם בעצמכם מציתם בו האש, מיד נטלו ב' לפידי אש והציתו אש בהיכל. ומשמע דדריש רעיה על שם המליצה והזכות שלמדו עליהם כדרך אוהב ורע ואח"כ נהפכו לאויבים, כמבואר. או דדריש רעיה כמו רועיה (מלשון רועה) והם המלאכים העומדים להשגיח על בנ"י ולשמרם, כמ"ש כי מלאכיו יצוה לך לשמרך וגו' על כפים ישאונך וגו' (תהילים צ"א:י"א).

[54] גם עוני גם גלות כתמם באו עליה ואלו זכו היו יושבין על אדמתם, ולבטח, ובשלוה מרב טובה. וע' מש"כ לעיל פסוק א' בדרשה איכה אות ה'.

[55] עי' מש"כ בבאור דרשה זו לעיל בפסוק א' בדרשה איכה ישבה בדד אות ט"ו וצרף לכאן.

[56] הדיוק היא מדכתיב גלתה (דמשמע מעצמה) ולא כתיב הגלתה (ע"י אחרים), מזה נראה דהכונה דהעוני הביאה לידי כך להיות נודדת בגוים, ע"ז פריך וכי אוה"ע אינם גולים בשעה שיבאו לידי עוני וכן הוא דרך כל הארץ מאן דביש ליה בהאי מתא וכו' וע"ז אמר שאינו דומה גלותם לגלות שאר העמים וכמו שמבאר והולך.

גלתה יהודה. [וכי] אומות העולם אינם גולים[56], אלא אוה"ע שאוכלים מפתם ושותין מיינם[57] אין גלותם גלות, אבל ישראל שאין אוכלין מפתם ואין שותין מיינם גלותם גלות[58] [מ"ר].

גלתה יהודה. ולהלן הוא אומר (ירמיהו נ"ב:כ"ז) ויגל יהודה מעל אדמתו[59], אלא מכיון שגלו תשש כחן כנקבה[60] [שם].

מעני. על שאכלו חמץ בפסח ולא מצות לחם עוני[61], דבר אחר מעוני – על שחבלו משכון עני בתוך בתיהם, דבר אחר מעוני – על שעשקו שכר שכיר, כמש"נ לא תעשוק שכיר עני, דבר אחר מעוני – על שגזלו מתנות עני, על שאכלו מעשר עני[62] [שם].

מעני. דבר אחר מעוני – על שעבדו עבודת כוכבים, כמש"נ קול ענות אנכי שומע, וא"ר אחא, מהו קול ענות – קול קילוס עבודת כוכבים אנכי שומע[63] [שם].

ומרב עבדה. על שהיו משתעבדים בעבד עברי, כמש"נ (ירמיהו ל"ד:י"ד) מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו אשר ימכר לך וגו'[64] [שם].

לא מצאה מנוח. ר' שמעון בן לקיש אומר, הא אם מצאה מנוח לא היתה חוזרת[65] [שם].

---

[56] של בני המדינה שנגלים שם.

[57] דמטבע האנשים שע"י קרבת אכילה ושתיה מתקרבים גם רחוקים וזרים, וכמ"ש בסנהדרין ק"ב ב' גדולה לגימה שקרבה משפחות וכו'. וע"ע לקמן בפסוק כ"א בדרשה כי אתה עשית.

[58] בלשון זכר.

[59] ור"ל שם דאיירי בתחלת הגלות עדיין היה כחם בם, ולכן כתיב ויגל ככח גבר, משא"כ כאן שהם בגלותם שכבר נתמוטטו כחותיהם כתיב גלתה לרמז שתשש כחן כנקבה, והנה זה הוא ע"ד הדרש, וע"ד הפשט י"ל דהלשון גלתה יהודה קצור לשון הוא וכמו הפסוק בתהלים היתה יהודה לקדשו, דהכונה כמו דכתיב היתה ארץ יהודה או בת יהודה, וה"נ הוי כמו דכתיב גלתה בת יהודה.

[61] מדייק מה שאמר מעוני, שהרי אדרבה, הגלות היתה מעושר ותענוג, ורק נגלו לעוני, וא"כ הול"ל לעוני, ולכן דריש דהמ' מן מעוני הוא מ' הסבה, ומפרש כי סבת הגלות הוא מפני שעברו עבירות חמורות כחמץ בפסח ולא שמרו מצות לחם עוני, ויתכן דתפס מצוה זו משום דמצות לחם עוני היא המצוה הראשונה זכר ליציאת מצרים, כלומר מן הגלות, ומכיון שהקלו בזכר זה לכן שבו לגולה, מדה כנגד מדה.

[62] יתכן דאסף כל מצות הנוגעות להיזק העניים מפני כי בצערם וענותם כתיב כי אם צעק יצעק אלי ושמעתי, ולכן נפקדו בעונש.

[63] עיין מש"כ באות נ"ח בטעם הדיוק לשון מעוני.

[64] גם כאן כמו בדרשות הקודמות י"ל דמדייק דאי אפשר לפרש כפשוטו שגלו מרוב עבודה שעבדו הם, שהרי אדרבה קודם שגלו חיו בשלוה ומנוחה ולא מרוב עבודה ורק גלו למדינות האויבים ונמכרו ונשתעבדו לעבודה, וא"כ הול"ל ולרוב עבודה, דהיה במשמע שגלו לעבודה ולשעבוד, ולכן דריש דהמ' מן מרוב הוא מ' הסבה, שגלו מפני סבה זו שבטלו מצות שילוח עבדים, ויתכן בטעם העונש על בטול מצוה זו, מפני כי כפי המבואר בפרשה זו דירמיה דמצוה זו היא המצוה הראשונה זכר ליציאת מצרים כלומר מן הגלות, ומכיון שהקילו בזכר זה לכן שבו לגולה, מדה במדה, וכהאי גונא כתבנו לעיל באות נ"ח.

[65] והכי פירושו, היא ישבה בנפש חפצה בגוים ולא היו נותנת לב לשוב ולחזור, אלא שלא עלתה בידה לפי שלא מצאה מנוח. והנה הדרשה הזאת יקרה היא מאד בהשקפתה הבהירה, והד קולה ישמע בכל דור ודור עד היום הזה.

בין המצרים. מהו בין המצרים – כההיא דתנן בסימניו ובמצריו[66], דבר אחר בין המצרים – ביומי דעקא, מי"ז בתמוז עד תשעה באב שבהם קטב מרירי מצוי, כמש"נ (תהילים צ"א:ו') מקטב ישוד צהרים[67] [מ"ר].

פסוק ד

דרכי ציון אבלות. א"ר יצחק, אמר הקב"ה לישראל, אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך וגו', עכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים דרכי ציון אבלות מבלי באי מועד[68] [פתיחתא למ"ר].

דרכי ציון אבלות. א"ר נחמיה, אע"פ שקללן ירמיהו בא"ב אפ"ה הקדים ישעיהו ורפאן לכולן, ירמיה אמר דרכי ציון אבלות, וישעיהו אמר (מ') קול קורא במדבר פנו דרך ה'[69] [מ"ר פסוק א'].

דרכי ציון אבלות. א"ר הונא, הכל מבקשין תפקידן ואפילו דרכים, דכתיב דרכי ציון אבלות[70] [מ"ר].

מבלי באי מועד. מבלי אנשים וחכמים לא נאמר אלא מבלי באי מועד – מבלי ישראל שאינם עולים לרגל[71] [שם].

שעריה שוממין וגו'. שעריה שוממין שלא היו נכנסין ויוצאין בהם, כהניה נאנחים שאין מי יתן להם מתנות כהונה [שם].

בתולתיה נוגות. רבי יצחק ב"ר סימון אמר, אלו תלמידי חכמים שהם נאים כבתולות[72] ונעשו כדונג[73], ורבי שמואל בשם רבי יצחק אמר, אלו אנשים מכובדים שהם נאים כבתולות ונעשו כדונג[74] [שם].

---

[66] ר"ל שלא יכלו למצא מפלט בממלכה אחרת ולהמלט מממלכה שדחקה אותם, יען כי אויביהם השיגום על הגבול והחזירום.

[67] ע"ד רמז ואסמכתא דריש צהרים כמו מצרים בהפוך אותיות, כמו שדרשו בשבת פ"ה א' המלה חורי הארץ מלשון ריח וביומא ע"ה ב' אל תקרא וישטחו אלא וישחטו, וכן הרבה מלות דרשו חז"ל ברמז בהיפוך אותיות, והארכנו מכלל זה במק"א עיין לפנינו בבאור קהלת (ח' ח').

[68] עיין מש"כ בבאור דרשה זו לעיל פסוק א' בדרשה איכה ישבה בדד אות ט"ו וצרף לכאן.

[69] עיין מה שכתבתי בבאור דרשה זו לעיל פסוק א' בדרשה איכה ישבה בדד אות ט"ו וצרף לכאן.

[70] ר"ל כל דבר מבקש שישתמשו בו בדבר שהוכן לכך, ובזה הוא שמחתו, ואם לאו יאבל, וכדמפרש.

[71] והכונה שדרכי ציון אינם דרכי חול שיקוננו רק על השוממות מאין אנשים סתם, אלא מקוננים הם על מניעת באי מועד לעלות אל הר ה', ואף אם יש סתם הולכים, אבל מכיון שאין באי מועד – דרכיה אבילות.

[72] הוא ע"ד שאמרו חכמת אדם תאיר פניו, ותפס הציור כבתולות ע"פ מ"ש אין אשה אלא ליופי, והבתולה דרכה להתיפות ביותר.

[73] ר"ל מחמת הצרות נעשו כדונג והיינו נהפך לירקון כמראה הדונג [שעוה].

[74] כאן הכונה נאים כבתולות – נאים בכבוד ובצניעות כבתולות שכבודן בצניעותן, ונעשו כדונג – כנשים הנוגות בשפלותן.

בתולתיה נוגות. דבר אחר בתולותיה נוגות – שהיה זה בא ובועל וזה בא ובועל עד שהגו את מכתה[75] [שם].

פסוק ה

היו צריה לראש. א"ר יצחק, אמר הקב"ה לישראל, אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה ונתנך ה' לראש ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים היו צריה לראש[76] [פתיחתא למ"ר].

היו צריה לראש. א"ר נחמיה, אע"פ שקללן ירמיהו בא"ב אפ"ה הקדים ישעיהו ורפאן לכולן, ירמיה אמר היו צריה לראש, וישעיהו אמר (ס') והלכו אליך שחוח בני מעניך[77] [מ"ר פסוק א'].

היו צריה לראש. א"ר הלל בן ברכיה, מלמד שכל מי שבא להצר לישראל נעשה ראש, וכן אתה מוצא שעד שלא חרבה ירושלים לא היתה מדינה חשובה לכלום[78] ומשחרבה נעשית קסרין מטרפולין[79] [מ"ר].

---

[75] מלשון הגו סיגים מכסף (משלי כ"ה:ד') שפירושו המסו והסירו, אכן לא יתבאר יפה לפי"ז הלשון את מכתה, ואולי צ"ל את מכלתה שענינו נקיתה וטהרתה, ומלשון הכתוב (ד"ה ב' ד') מכלות זהב, ופירש"י מזוקק וצרוף, והוי הפי' כאן עד שהסירו כל טהרתה, ולשון נקיה לתוספת טומאה נקט, וע' מנחות כ"ט א', וצ"ע. גם אפשר לפרש הגו את מכתה מענין כאב ודאבון, ומלשון כי ה' הוגה (פסוק זה) שפירושו הדאיבו והגו את מכתה.
ויתכן עוד לפרש דהלשון עד שהגו היא כמו עד שעגו בעי"ן, בחלוף אהח"ע שמתחלפין, כנודע, והוא משרש עוג מענין חפירה וגומא, ומלשון עוגה של מים (חולין מ"א א'), ומכתה כנוי לאבר הצניעות כמו שנבאר בסמוך, והוי הבאור כמ"ש בסנהדרין פ"ב ב' בכזבי בת צור שמרוב בעילות נעשית כערוגה מלאה מים, וערוגה ועוגה אחת היא, וכמו דמתרגמינן ערוגת דיחזקאל (י"ז ז' וי') עוגית, ויסוד לדרשה זו י"ל דמשמע ליה הלשון בתולותיה נוגות כמו נעוגות [נפעל משרש עוג, על משקל נבוכים משרש בוך], והעי"ן נשמעת כדרכה במקרא ובלשון חז"ל, וממי יהודה (ישעיה מ"ח א'), תחת וממעי, מברא תחת מעברא, זירא תחת זעירא, ועיין מסורת הש"ס שבת י"ב ב'.
ומה שכתבנו דמכתה כנוי לאברי הצניעות – כן מתבאר מגמ' דסוטה י' ב' שדרשו הפ' דתהלים לדוד מכתם – שהיתה מכתו תמה, שנולד מהול, ופירש"י מקום מילה שהוא ראוי למכה היה תם ושלם שלא הוצרך לחסרו, עכ"ל. והנה אע"פ דלפי פירושו לא יונח שם זה כי אם באיש, אבל לולא דבריו יש לפרש הבאור ע"פ הדרשה בסמוך טומאתה בשוליה שהוא כנוי למילה לפי שהוא בשפולי הגוף, וה"נ השם מכתו הוא משרש מכך, שפלות וירידה, כמו ימך המקרה (קהלת י'א), ולכן בלשון נקיה יונח לתואר אברי הצניעות באיש ובאשה, ועיין לקמן פ' ג' בפ' כי לא ענה מלבו ויגה וגו' דדריש שם על המן שהגה את מכתן, גם שם הכונה כנ"ל ע"פ מ"ש במדרש דהמן יעץ את אחשורוש להכשילם בזנות וכן היתה, אם שהמלה הנה לא יתפרש שם כמו הכא. ועוד יש לפרש כונת את מכתה ע"ד הגמ' כתובות ו' ע"א עד שתחיה המכה ועי"ש ברש"י וכ"כ כאן הפי' דבעלו אותה כל זמן שהיתה בתולה והיינו עד שהגו שסרו את מכתה היינו דם בתולים.

[76] עיין מש"כ לעיל פסוק א' בדרשה איכה אות ה' וצרף לכאן.

[77] עיין מש"כ בבאור דרשה זו לעיל פ' א' בדרשה איכה ישבה בדד אות ט"ו וצרף לכאן.

[78] מדינה היא שטח הארץ אשר סביבות ירושלים, וכפי דמשמע מנחמיה א ג' הנשארים אשר נשארו בשבי שם במדינה, ועיין פ"א מ"ג דשקלים.

[79] קסרין עיר במדינת ירושלם בגבול ארץ יהודה, ומושב ראשי להגמון הרומיים, וממנה יצאה מקור השנאה לירושלם. ובמדרש איכה הוצאת הרש"ב יש כאן גירסא אחרת ועי' שם. ועיין בחגיגה י"ג ב' דקודם שכבש נבוכדנצר את ישראל הניחו הקב"ה לכבוש את כל העולם, וטעם הדבר כדי שלא יאמרו ביד אומה שפלה מסר הקב"ה את בניו, וכתבו התוס' וז"ל, והיינו כזה דאמרינן כל המיצר לישראל נעשה ראש, כלומר כבר נעשה ראש קודם שמיצר להם, עכ"ל. ובזה יכוון הלשון היו צריה לראש כלומר כבר היו.

היו צריה לראש וגו'. היו צריה לראש אויביה שלו, צריה לראש – זה נבוכדנצר ואספסינוס, אויביה שלו – זה נבוזראדן וטיטוס[80] [שם].

כי ה' הוגה וגו'. כי ה' הוגה, יכול על חנם, ת"ל על רוב פשעיה[81] [שם].

עולליה הלכו שבי. א"ר יהודה, בא וראה כמה חביבין תינוקות לפני הקב"ה, שהרי גלתה סנהדרין ולא גלתה שכינה עמהם, גלו משמרות ולא גלתה שכינה עמהם[82], וכיון שגלו תינוקות גלתה שכינה עמהם, כמש"נ עולליה הלכו שבי לפני צר, מיד (פי' ו') ויצא מן בת ציון כל הדרה, ואין הדרה אלא הקב"ה, שנאמר הוד והדר לבשת [מ"ר].

פסוק ו

ויצא וגו'. א"ר יצחק, אמר הקב"ה לישראל, אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה והתהלכתי בתוככם, עכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים ויצא מן בת ציון כל הדרה [אין הדרה אלא הקב"ה שנאמר הוד והדר לבשת][83] [פתיחתא דמ"ר].

---

[80] כי נבוזראדן וטיטוס לא הלכו מעצמם כי אם מאדוניהם, ולכן עליהם לא יונח הלשון ראש, וגם צוררים לא היו כמו נבוכדנצר ואספסינוס.

[81] הנה בכונת המדרש הזה האריכו בזה הקדמונים, ולדעתי נראה דהנה דרשו חז"ל על היו צריה לראש שכל המיצר לישראל נעשה ראש (והוא המדרש שהבאנו לעיל, וכן הוא בש"ס בבלי גיטין נ"ו סנהדרין ק"ד) ואחד מן הטעמים הוא שהמיצר לישראל נעשה ראש הוא דהנה הקב"ה שהוא רחום וחנון כשהוא רואה שפשעי בני ישראל רבו כמו רבו עד שכמעט אין די במספר המכות והיסורים חלילה, מה עושה הקב"ה מגדיל היסורים בכדי שתהא הכפרה ע"י הגדלת היסורים בכדי שלא יצטרך לעשות כלה ח"ו – וכבר אמר הנביא בשם ה' ואותך לא אעשה כלה (ירמיהו מ"ו:כ"ח), והגדלת היסורים היא כמו שאחז"ל במדרש שוחר טוב, והובא בילקוט על הפסוק אל באפך תוכיחני, אמר ר"א למה"ד למלך שכעס על בנו ונשבע להכותו מאה הכאות אמר המלך אם ילקה בני מאה מלקות כולם יש לו חיים מה עשה נטל החבל וכפלו על מאה נמצא לא הזיק בנו ולא בטל את גזירתו (ועיין בינה לעתים דרוש כ"ה ח"א מ"ש בזה) הרי נוכחנו דהגדלת היסורין מדבר אחד נחשב לכמה יסורין כי מכה אחת גדולה נחשבה למאה מכות קטנות – ומעתה גם כאן הנה נודע שהאדם יתפעל אם אויבו נעשה לראש ולבו ידאב על זה יותר מהמכות שמכהו האויב – כמובן כי היא קנאת איש מרעהו, וע"כ הקב"ה כשרואה אשר עמו ישראל מחוייבין ביסורים הרבה מאד ואין ביכולתם לסבול יסורים הרבה כאלה – אז מגדיל היסורים שיהיו נחשבים כרבים בזה אשר המצירים נעשים ראשים, ואז הצער הגדול שיש להם לישראל מזה אשר לבד היסורים יש להם צער אשר השונא שלהם הוא ג"כ מתנשא לראש והצער הגדול הזה משלים ליסורים – וז"ה כונת המדרש יכול על חנם כלומר לפי המושכל הראשון היינו אומרים שזה שהמיצר נעשה ראש (בעת החורבן) הוא על חנם וללא תועלת וא"כ יש לשאול מה לנו ולצרה הזאת שיהיה לנו עוד צער גדול מלבד היסורים מה שהצר נעשה ראש – ע"ז אמר כי לתועלת גדול הוא זה מה שהצר נעשה ראש, כי הוא על רוב פשעיה וא"כ היו צריכים להתייסר ביסורים רבים שלא היה ביכולתן לסבול – לזאת נעשה הצר לראש והצער הזה נחשב ג"כ ליסורים ובזה הם יכולים לסבול, וא"כ הוא ממדת הרחמים של הקב"ה, וז"ה אמרו כי ה' הוגה וגו' כי דבר זה הוא ממדת הרחמים ואשר שם הזה יתי' מורה על זה) מטעם רוב פשעיה וכנ"ל -. מהגאון ר' יוסף שאול הלוי נאטאנזאהן ז"ל.

[82] דריש שעריה שוממין כנוי לסנהדרין היושבים בשער [מלשון ועלתה יבמתו השערה אל הזקנים] וכהניה נאנחים על בטול המשמרות, ומדכתיב אותו הפסוק קודם לפסוק זה דריש שסנהדרין ומשמרות גלו קודם לגלות התנוקות.

[83] עיין מש"כ לעיל פסוק א' בדרשה איכה אות ה' וצרף לכאן.

ויצא וגו'. א"ר נחמיה, אע"פ שקללן ירמיהו בא"ב אפ"ה הקדים ישעיהו ורפאן לכולן, ירמיה אמר ויצא מן בת ציון כל הדרה, וישעיהו אמר (נ"ט) ובא לציון גואל[84] [מ"ר פסוק א'].

מבת ציון. מן בת כתיב, א"ר אחא, יש לנו מנה אחת יפה זה הקב"ה שכתוב בו (תהלים ט"ז) ה' מנת חלקי[85] [מ"ר].

כל הדרה. מאי כל הדרה – כל חדרה, מלמד שהארון גלה לבבל[86] [יומא נ"ד א'].

כל הדרה. זה הקב"ה, שנאמר (תהלים ק"י) הוד והדר לבשת, דבר אחר כל הדרה אלו סנהדרין דכתיב (משלי ל"א) עוז והדר לבושה, דבר אחר כל הדרה אלו תלמידי חכמים דכתיב והדרת פני זקן[87], דבר אחר כל הדרה אלו המשוררים דכתיב (ד"ה ב' כ') ומהללים להדרת קודש, דבר אחר כל הדרה אלו התנוקות[88] [מ"ר].

היו שריה כאילים. אמר ר' חנינא, לא חרבה ירושלים אלא בשביל שלא הוכיחו זה את זה, שנאמר היו שריה כאילים לא מצאו מרעה, מה איל זה ראשו של זה בצד זנבו של זה, אף ישראל שבאותו הדור כבשו פניהם בקרקע ולא הוכיחו זה את זה[89] [שבת קי"ט ב'].

היו שריה כאילים. א"ר יהודה, כשהן רכין משולין לכבשים, שנאמר (ישעיהו ה':י"ז) ורעו כבשים כדברם, וכשהם קשים משולים לאילים שנאמר היו שריה כאילים[90] [מ"ר].

---

[84] סמך על הדרשה דבסמוך אין הדרה אלא הקב"ה, ועיין מש"כ בבאור דרשה זו לעיל פ' א' בדרשה איכה ישבה בדד אות ט"ו וצרף לכאן.

[85] מדייק מה דלא כתיב מבת ציון, ודריש מן מלשון מנה, וכמו דכתיב ותצא מנת בת ציון, וכנוי להשראת השכינה שנפסקה ויצאה, וכמו הדרשה בסמוך כל הדרה זה הקב"ה.

[86] ר"ל אפי' הארון שנשמר בחדרי חדרים [כנוי לקדשי קדשים], ומצינו בעלמא שדרשו ה' כמו ח', מפני שהם ממוצא אחד, וכמ"ש בירושלמי שבת פ"ז ה"ב לא מתמנעין רבנן לדרוש בין ה' לח' [ובתו"ת פ' קדושים בפסוק קודש הלולים הבאנו כמה דוגמאות לזה], ומה דלא ניחא ליה לפרש הדרה על התורה או על אחת הדרשות שבדרשה הבאה, פשוט הוא דרוצה למצוא רמז במקרא שגם הארון נגנז כאשר באמת כן היה.

[87] סמך על הדרשה הידועה אין זקן אלא מי שקנה חכמה.

[88] וכדכתיב מפי עוללים ויונקים יסדת עוז, ואין עוז אלא תורה שנאמר ה' עוז לעמו יתן (זבחים קט"ז א') והתורה היא הדרתן של ישראל. והעירני בני השנון מ' **מאיר** שיחיה דיש להתפלא שלא חשב עוד המדרש לתאר בשם הדרה על גבורי ירושלים כמבואר בפרשה הבאה פסוק ג', ומצינו תואר הדר על גבורים (תהילים מ"ה:ד') חגור חרבך וגו' גבור הודך והדרך, ואולי י"ל כי תפס כאן ההדר הרוחני [וגם התינוקות בכלל, כי נקיים הם מכל חטא] ולא ההדר הגופני הגבורים.

[89] במ"ר הגי' בענין דרשה זו יותר מבוארה בזה"ל, מה אילים הללו בשעת שרב הופכים פניהם אלו תחת אלו כך היו גדולי ישראל רואין דבר עבירה והופכין פניהם ממנו, ומסיים עוד שם, אמר להם הקב"ה תבא שעה ואני עושה לכם כן, ור"ל שיפנה כביכול את פניו מהם, וע"ד הכתוב ואנכי הסתר אסתיר את פני ביום וגו'.

[90] ר"ל בסמיכות זה השם לענין מרעה, כמו שסיים כאן לא מצאו מרעה, אז כשהן נוחין ורכין, כלומר כשהם רצויין לשמים מתוארים בתואר כבשים כמש"כ (ישעיהו ה':י"ז) ורעו כבשים כדברם, כמו שהכבש רך ונוח לבעליו, וכשהם קשים מתוארים בשם אילים שהוא מלשון אילי הארץ [עיין יבמות כ"א א'].

וילכו בלא כח וגו'. ר' לוי ב"ר טרפון אומר, כשישראל עושין רצונו של מקום הם מוסיפים כח בגבורה של מעלה, כמש"נ ועתה יגדל נא כח ה', וכשאין עושין רצונו של מקום כביכול מתישין כח גדול של מעלה והולכים גם הם בלא כח לפני רודף[91] [מ"ר].

וילכו בלא כח וגו'. א"ר חנינא, כשהיה אדם אומר לחבירו בירושלים הקריני דף אחד, השניני פרק אחד, אמר ליה, אין בי כח, אמר הקב"ה, תבא שעה ואני עושה לכם כן, הדא הוא דכתיב וילכו בלא כח לפני רודף[92] [שם].

לפני רודף. א"ר אחא, כשם שלא גלו ישראל אלא ברודף מלא כך אין נגאלין אלא בגואל מלא, דכתיב (ישעיהו נ"ט:כ') ובא לציון גואל, גואל מלא כתיב[93] [שם].

פסוק ז

זכרה ירושלים. א"ר יצחק, אמר הקב"ה לישראל, אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה ונזכרתם לפני ה' אלהיכם (פ' בהעלותך), עכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים זכרה ירושלים ימי עניה ומרוריה[94] [פתיחתא למ"ר].

זכרה ירושלים. א"ר נחמיה, אע"פ שקללן ירמיהו בא"ב אפ"ה הקדים ישעיהו ורפאן לכולן, ירמיה אמר זכרה ירושלים ימי עניה ומרודיה וישעיהו אמר (ס"ה) כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה ולא תזכרנה הראשונות ולא תעלינה על לב[95] [מ"ר פסוק א'].

ימי עניה ומרוריה. בימי עניותה זכרה מרדין שמרדה בהקב"ה[96] [מ"ר].

כל מחמדיה. אלו דברי תורה, כמש"נ הנחמדים מזהב ומפז[97] [שם].

---

[91] לא נתבאר ענין דרשה זו דהא האי וילכו בלא כח אישראל קאי ולא אגבורה של מעלה, וי"ל דהלא ידוע אשר הכח והעז הוא רק להקב"ה כמ"ש ובידך כח וגבורה וגו', ויחס מעלת הכח אין לאמר רק על הקב"ה, וכמ"ש (עקב ח') ואמרת בלבבך כחי וגו' וזכרת וגו' כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל, וא"כ כשאומר כאן בלא כח הכונה כביכול בלא כח של מעלה כי אין לנו כח אחר, וכמו שאמרינן בנוסח של קודם הנחת תפלין אשר לו הכח והממשלה בעליונים ובתחתונים וכו'.

[92] נראה דרמז דרשה זו למ"ש בכתובות מ"ח א' המסמא את עינו והמצבה את בטנו והמקפח את שוקו אינו נפטר מן העולם עד שיבא לידי כך, והתם כונת מעשים אלו כדי לעורר עליו רחמי הבריות ולתת לו צדקה [וכ"ה במשנה סוף פאה], והכא הכונה שדחו עצמן בטענה כוזבת אין בי כח, לכן סופם שבאו באמת לידי אפיסת הכחות כמבואר.

[93] דבכל המקראי כתיב רודף חסר ו' לבד כאן כתיב מלא, ועל זה אמר דכנגד זה כתיב בעלמא גואל חסר ו' לבד ובא לציון גואל, ובא לרמז דכשם שהגלות [הרדיפה] היתה מלאה כך תהיה הגאולה מלאה ושלמה.

[94] עיין מש"כ לעיל בפסוק א' בדרשה איכה אות ה' וצרף לכאן.

[95] עיין מש"כ בבאור דרשה זו לעיל פסוק א' בדרשה איכה ישבה בדד אות ט"ו וצרף לכאן.

[96] הלשון זכרה משמע שעתה היא בשלוה וזוכרת מה שעבר עליה, ובאמת הלא אין זה נכון ומכוון לכאן, שהרי מאמר זה בימי עניה נאמר ואיך שייך לומר זכרה, לכן מפרש שבימי עניה היא זוכרת סבת הדבר והוא מה שמרדה בהקב"ה, וחסר לפי"ז במלת ימי ב' השמוש דהכונה בימי, ומצינו הרבה מלות חסרות אותיות השמוש, כמו ויחלק עליהם לילה, במקום בלילה, היש בית אביך מקום ללון, במקום בבית אביך, בקר וידע ה', במקום בבקר, ופחדת לילה ויומם, במקום בלילה וביום, והרבה כהנה.

[97] גם כאן הכונה שזכרה בימי עניותה [והוא ענין וידוי, וכמש"כ לעיל זכרה מרדין] את דבר עותתה שבטלה מדברי תורה בימי שלותה, וע"ד שאמרו (אבות פ"ב) כל המבטל את התורה מעושר סופה לבטלה מעוני, וכמ"ש לעיל בפתיחתא אות א' על הפסוק עניה ענתות עניה מדברי תורה [וע"ש בחדושי הרש"ש], ועיין לעיל פתיחתא

אשר היו מימי קדם. כהאי כלה כשנתיסרה זוכרת שבעת ימי המשתה וכהבן הזה כשהולך יחף זוכר שלותי' בבית אביו[98] [מ"ר].

ואין עוזר לה. כמשל בני אדם – נפל תורא רבו טבחי, נפל תורא חדד סכינא[99] [שם].

שחקו על משבתיה. מהו על משבתיה[100] – על שבתותיה, על שמיטותיה, ויש אומרים על משבתיה, על רבי יוחנן בן זכאי ששבת מתוכה[101] [שם].

פסוק ח

חטא חטאה ירושלים. א"ר יצחק, אמר הקב"ה לישראל, אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים חטא חטאה ירושלים[102] [פתיחתא למ"ר].

חטא חטאה ירושלים. א"ר נחמיה, אע"פ שקללן ירמיהו בא"ב אפ"ה הקדים ישעיהו ורפאן לכולן, ירמיה אמר חטא חטאה ירושלים וישעיהו אמר (מ"ד) מחיתי כעב פשעיך[103] [מ"ר פסוק א'].

חטא חטאה ירושלים. [וכי] אומות העולם אינם חוטאים, אלא אע"פ שחוטאין אינן כלום, אבל ישראל חטאו ולקו[104] [מ"ר].

חטא חטאה ירושלים. אתה מוצא שבדבר שחטאו ישראל בו לקו, חטאו בכפלים דכתיב חטא חטאה ירושלים ולקו בכפלים, דכתיב (ישעיהו מ':ב') כי לקחה מיד ה' כפלים בכל

אות ז' ונקתה נקיה מד"ת, והכונה שהיא מתודה ומצדקת עליה את הדין באמרה כי כל זה באו לה עבור המרדין שמרדה בהקב"ה ובעבור בטול התורה.

[98] ר"ל אף כי בשעתם לא הרגישו בטובתם מפני כי לא ראו רעה וחסרון מוקדמת לה, אבל בהעדרם זוכרים אותה, כמו האיש השלם בגופו ואבריו מרגיש בטובת השלמות הזאת אך בחסרון בגוף או באחד האברים.

[99] המשלים האלה מוסבים לכל לשון הכתוב, אין עוזר לה ראוה צרים שחקו על משבתיה, ור"ל לעומת המורא והכבוד שהרגישו להם כל העמים בהיותם על מכונם, כך עתה שתקו כולם עליה אין עוזר לה, ומשל בני אדם הוא דבעוד שהשור עומד ומנצח בכל כחו על כל סביביו הכל ייראים לגשת אליו, ומכיון רק שנפל רבו הקמים עליו ומחדדין הסכין לשחטו, ואין גם אחד שיחשב לעזור לו להקימו, והובא משל זה בשבת ל"ב א'.

[100] דהו"ל לומר על משבתה.

[101] דריב"ז מסר עצמו בסכנה והלך למלך לבקש ממנו שיניח העיר ויצא ממנו ולא פעל אצלו, ויצא מן העיר הוא והרבה גדולי העיר עמו, וזהו שחקו על משבתיה – על אלה ששבתו מתוכה.

[102] עיין מש"כ לעיל בפסוק א' בדרשה איכה אות ה' וצרף לכאן.

[103] עיין מש"כ בבאור דרשה זו לעיל פסוק א' בדרשה איכה ישבה בדד אות ט"ו וצרף לכאן.

[104] כונת הקושיא וכי אומות העולם אינם חוטאים, ולמה זה רק ישראל נדונו במשפט קשה כזה, ומשני דאוה"ע אע"פ שחטאו אינם כלום, אבל ישראל חטאו ולקו. ותירוץ זה צריך באור דבמה תתיישב הקושיא, וצ"ל הכונה דרומז להפ' (עמוס ג':ב') רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה לכן אפקוד עליכם את כל עונותיכם, והוא לגבי רוב יחוסם וקדושתם עונשם מרובה, וכמ"ש הקב"ה מדקדק עם סביביו כחוט השערה, וכנגד זה כשזוכים – שכרם מרובה.

חטאתיה[105] [שם פסוק כ"ב].

לנידה היתה. אמר רב יהודה אמר רב, לנדה היתה – לברכה, מה נדה יש לה היתר אף ירושלים יש לה היתר[106] [תענית כ' א'].

לנידה היתה. מהו לנדה היתה – לטלטול היתה[107] [מ"ר].

כל מכבדיה הזילוה. אמר ריש לקיש, בשעה שנכנסו עובדי כוכבים להיכל ראו כרובים המעורין זה בזה, הוציאון לשוק, ואמרו, ישראל שברכתן ברכה וקללתן קללה יעסקו בדברים הללו, מיד הזילום, שנאמר כל מכבדיה הזילוה כי ראו ערותה[108] [יומא נ"ד ב'].

ותשב אחור. אחור מן הכהונה, אחור מן המלכות[109] [מ"ר].

פסוק ט

טמאתה בשוליה. א"ר יצחק, אמר הקב"ה לישראל, אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים טומאתה בשוליה[110] [פתיחתא למ"ר].

טמאתה בשוליה. א"ר נחמיה, אע"פ שקללן ירמיהו בא"ב, אפ"ה הקדים ישעיהו ורפאן לכולן, ירמיה אמר טומאתה בשוליה וישעיהו אמר (ד) אם רחץ ה' את צואת בנות ציון[111] [מ"ר פסוק א'].

---

[105] מ"ש חטאו בכפלים, הוא משום דידוע בלשון הקודש דכל פעל הבא כפול במקור ובפעל עורה על תוקף הפעולה וחזקתה, וכמו שבארנו כ"פ בתורה תמימה על התורה, ומדכתיב כאן חטא חטאה דריש שהיה חטאה כ"כ חזק עד שנחשב בערך כפלים מסתם חטא. ומסיים במ"ר וכן מתנחמין בכפלים דכתיב נחמו נחמו עמי.

[106] ור"ל שאין חורבנה עד עולם אלא עוד תשוב ותבנה.

[107] ר"ל למטולטלים בגלות, ודריש נדה מלשון נע ונד.

[108] הבאור הוא כי ענין הכרובים היה להורות השגחת הקב"ה על ישראל, כי בעת שהיו הכרובים מעורין זה בזה היה סימן לישראל שהם עושין רצונו של מקום והיתה זה לסימן ברכה, וכשהיו נפרדין זה מזה היה זה לסימן להיפך והשתדלו להטיב דרכיהם, והיה זה בדרך נס, אבל העובדי כוכבים לא ידעו מכל זה, וחשבו אותן לענין צעצועים בעלמא ולכן אמרו מה שאמרו בגנותם והזילו בהם, ויתפרש הלשון כי ראו ערותה, כלומר כי לפי מחשבתם בכל זה חשבו זה לחרפה להתעסק בזה כמבואר. ויתכן דסמיך לדרוש כן בלשון כי ראו ערותה ע"ש הכתוב דכתיב בכרובים כמער איש וליות, שפירושו כדיבוק איש וליתו, ומפרש גם הלשון ערותה מלשון דבק וקישור [וכן ומתערה כאזרח רענן] ור"ל שראו דבוקם. אף שאז בעת שצרו אויבים על ירושלים לא היו ישראל עושין רצונו של מקום וא"כ לא היו הכרובים מעורין זב"ז ואיך אמר כי ראו ערותה, די"ל דאז בעת הפרידה כביכול נתעצמה האהבה יותר ויותר כמו שמצינו באוהבים נאמנים אשר נאנסו ע"י איזה סיבה להפרד זה מזה אפילו על זמן מועט נתעורר אז האהבה ביניהם ואהבתם הפנימית תתגלה אז לעין כל וכמו שמצינו ביהונתן ודוד בעת שנפרדו זה מזה אמר הכתוב ויבכו זה את זה וישקו זה את זה עד דוד הגדיל.

[109] דבשני אלה מצינו לשון קריבה וכמ"ש בזבחים ק"ב א' עה"פ אל תקרב הלום שביקש משה כהונה ומלכות, ולכן יתפרש לשון השבה לאחור ג"כ בשני אלה הדברים שאבדו בשעת החורבן.

[110] עיין מש"כ לעיל פ' א' אות ה'.

[111] עיין מש"כ לעיל פסוק א' אות ט"ו.

טמאתה בשוליה. אמר ליה ההוא צדוקי לר' חנינא, השתא ודאי טמאים אתם דכתיב טומאתה בשוליה[112], אמר ליה, תא חזי מה כתיב בהו (פי' אחרי) אני ה' השוכן אתם בתוך טומאותם – אפילו בזמן שהם טמאים שכינה שרויה ביניהם[113] [יומא נ"ז א'].

טמאתה בשוליה. מהו טומאתה בשוליה, א"ר אבא בר כהנא, כל אותם הכהנים ששמשו בימי צדקיהו ערלים היו, הדא הוא דכתיב (יחזקאל מ"ד:ז') בהביאכם בני נכר ערלי לב וערלי בשר להיות במקדשי לחללו בהקריבכם[114] [מ"ר].

טמאתה בשוליה. מהו בשוליה – בשפוליה, כמש"נ על שולי המעיל[115], דבר אחר טומאתה בשוליה כההיא דתנן מקום היה למטה מירושלים ותופת שמו, ולמה נקרא שמו תופת, רבי יהודה אומר, על שם תפתה דהוי ביה[116], ורבי יוסי אומר על שם גי בן הנם דהוי ביה[117] [מ"ר].

ראה ה' וגו'. רוח הקודש צווחת ואומרת, ראה ה' את עניי כי הגדיל אויב[118] [שם].

[112] כונתו לומר דעתה ודאי אין השכינה שורה ביניכם, דאיך תשרה במקום הטומאה, ולא נתבאר הלשון השתא ודאי, וגם טעם ההוכחה מלשון טומאתה בשוליה. וי"ל עפ"י מש"כ רש"י כאן טומאתה בשוליה לשון גנאי הוא, דם נדותה ניכר בשולי בגדיה כלומר חטאותיה, עכ"ל, ודין הנדה שאם נמצא כתם טומאה על שטח כל הבגד אין לטמאה, משום די"ל שאין הכתם בא ממקור הטומאה, משא"כ אם הכתם בשולי הבגד אז היא טמאה ודאי (ע' יו"ד סי' ק"צ), וזהו שאמר דעכשיו שהמשיל הכתוב את חטאותיה לטומאת הנדה ועוד גם לטומאת שולים, א"כ ודאי טמאים אתם.

[113] וע' מש"כ בתו"ת במקומו פ' אחרי (ט"ז ט"ז).

[114] דריש בשוליה על המילה, שולי הגוף, וקרי לה טומאה עפ"י מ"ש ר"ע ביבמות ע"ב א' דמרבה לערל כטמא (רד"ל), ולבד זה דריש בשוליה על הכהנים ע"ש בגדי כהונה דכתיב בהו ועשית על שוליו, על שולי המעיל, ולפ"ז דריש טומאתה, טומאת הערלה, בשוליה, בכהניה, שנוי הבגד היה על שולי המעיל היינו הרמונים, והפעמונים, וע"ז אמר ונשמע קולו בבואו אל הקודש כמבואר, וע"ש באות הבא.

[115] גם דרשה זו מוסבת על עון ערלת בשר, כמו בדרשה הקודמת, אלא דכאן לא קאי אכהנים לבד כי אם על עון המילה שלא שמרו כלל אנשי ירושלים, ומביא ראיה שבשוליה פירושו בשפוליה מלשון על שולי המעיל שפירושו שהפעמונים יהיו על שפולי של מעיל, וע"ע באות הקודם ביחס שם שוליה על המילה.

[116] היא עבודת כוכבים של מולך ונקראת תפתה ע"ש שהיו הכהנים מקישים בתופים לבל ישמע האב כשהבן נכוה ויכמרו רחמיו ויחזיר אותו, כמבואר במלכים ב' כ"ג ובמפרשים שם, והמפרשים במ"ר כאן לא הרגישו בזה, ולפי שהיתה במקום נמוך שבירושלים קאמר בשוליה.

[117] בפסוק (מ"ב כ"ג י') כתיב התפת אשר בגי בן הנם, ותרגומו – די בחילת בר הנם וחולתא הוא תרגום של עמק, ועל שם שהיה בעמק תרגם כן, ומפני זה יכונה טומאתה בשוליה.

[118] דריש דזה הוא מאמר של רוה"ק ולא של ישראל, משום דעד עתה כשדברה כנסת ישראל דברה בלשון נסתר, ישבה, היתה, בכה תבכה, גלתה, שעריה, כהניה, צריה, וכאן מדבר בעדו, ראה ה' את עניי, ולא את עניה, לכן דריש דמוסב על רוה"ק, ור"ל שרוה"ק מדבר בשם ישראל, ולכן לפעמים מדברת בלשון נסתר ולפעמים בלשון מדבר בעדו. ויתכן דכלל הדרשה מכוונת לענין הדרשה שבפ' הסמוך ידו פרש צר זה עמון ומואב וא"כ האויב שבפ' זה ג"כ עמון ומואב אחרי דהלשון ידו מוסב על אויב שבפ' זה, ומצינו בהו הלשון הגדיל על ה' (ירמיה מ"ח כ"ו) שפירושו שחרפו וגדפו כלפי מעלה וכדכתיב גם (צפני' ב' ח') חרפת מואב וגדפי בני עמון, וזוהי הכונה שרוח הקודש צווחת ואומרת ראה ה' כי הגדיל אויב, זה עמון ומואב הגדיל לחרף כלפי מעלה.

פסוק י

ידו פרש צר. א"ר יצחק, אמר הקב"ה לישראל, אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (פ' תשא) ולא יחמוד איש את ארצך[119], עכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים ידו פרש צר על כל מחמדיה[120] [פתיחתא למ"ר].

ידו פרש צר. א"ר נחמיה, אע"פ שקללן ירמיהו באי"ב, אפ"ה הקדים ישעיהו ורפאן לכולן, ירמיה אמר ידו פרש צר וישעיהו אמר (י"א) יוסיף ה' שנית ידו[121] [מ"ר פסוק א'].

ידו פרש צר וגו'. א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן, מאי דכתיב ידו פרש צר על כל מחמדיה – זה עמון ומואב, בשעה שנכנסו עובדי כוכבים להיכל כולם נפנו לכסף ולזהב והם נפנו על ס"ת, אמרו, זה שכתוב בו לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה' ישרף[122] [יבמות ט"ז ב'].

פסוק יא

כל עמה נאנחים וגו'. א"ר יצחק, אמר הקב"ה לישראל, אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה ואכלתם לחמכם לשובע, עכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים כל עמה נאנחים מבקשים לחם[123] [פתיחתא למ"ר].

כל עמה נאנחים וגו'. א"ר נחמיה אע"פ שקללן ירמיהו באי"ב אפ"ה הקדים ישעיהו ורפאן לכולן, ירמיה אמר כל עמה נאנחים מבקשים לחם, וישעיהו אמר (מ"ט) לא ירעבו ולא יצמאו[124] [מ"ר פסוק א'].

כל עמה נאנחים וגו'. בחורבן ראשון כתיב (ירמיהו נ"ב:ו') בתשעה לחודש ויחזק הרעב

[119] הכונה דבשעה שהיו ישראל זוכים במעשיהם הטובים אז לא היה שליטה לאויבים אף בא"י שנקראת ארץ חמדה [כי על דבר חמדה שייך לומר לא יחמוד] וכשאין ישראל זוכים במעשיהם הטובים אז יש לאויבים שליטה אף על דבר היותר חמוד מא"י והוא הבהמ"ק בעצמו שנקרא חמדה, וכמ"ש חז"ל על מחמד עיניך זה בהמ"ק וזה אמרו על כל מחמדיה וכל בא לרבות אף על בהמ"ק.

[120] עיין מש"כ לעיל בפסוק א' בדרשה איכה אות ה' וצרף לכאן.

[121] עיין מש"כ בבאור דרשה זו לעיל פסוק א' בדרשה איכה ישבה בדד אות ט"ו וצרף לכאן.

[122] סמך אסוף הפסוק כי ראתה גוים באו מקדשה אשר צוית לא יבאו בקהל לך, ומחמדיה דרש על התורה ע"ש הכתוב הנחמדים מזהב דכתיב בענין התורה. וכתב מהרש"א דדרש פרש כמו שרף בהפוך אותיות כמו כבש כשב, שמלה שלמה, ואין זה מספיק, דהתם לא נשתנה המובן בחליפת המלות, משא"כ הכא, ויותר יש להביא מחילופים כאלה שגם המובן ישתנה, וכמו שדרשו בשבת פ"ה א' חורי הארץ מלשון ריח הארץ, וביומא ע"ה ב' אל תקרא וישטחו (פ' בהעלותך) אלא וישחטו, ובירושלמי נזיר פ"ז ה"ב דרשו או בקבר – או ברקב, ובשה"ש רבה (ד' ד') דרשו תל תלפיות תל יפות ובקה"ר ח' א' פשר דבר דרשו כמו פרש [פירוש] דבר, וכן פרשנו ע"פ זה הלשון כל הנחשלים אחריך (ס"פ תצא) כמו הנחלשים, ובאיוב מ"א יחשב תהום לשיבה יחשב תהום ליבשה, ובקהלת ח' ולא ימלט רשע את בעליו, ולא ימלט עשר את בעליו, ועוד כהנה.

[123] עיין מש"כ לעיל פסוק א' בדרשה איכה אות ה' וצרף לכאן.

[124] עיין מש"כ בבאור דרשה זו לעיל פסוק א' בדרשה איכה ישבה בדד אות ט"ו וצרף לכאן.

בעיר ולא היה לחם לעם הארץ, לעם הארץ הוא דלא היה הא לבני יהודה היה[125], אבל בחרבן שני כתיב כל עמה נאנחים מבקשים לחם [מ"ר].

להשיב נפש. עד היכן שיעור להשיב נפש, רבי אומר ככותבת, ר' חנינא אומר כגרוגרת[126] [שם].

כי הייתי זוללה. [מהו זוללה – מאוסה], כי הא דשתי נשים זונות היו מריבות זע"ז, פגעה אחת בחבירתה ואמרה לה מראה פניך כפני יהודיה, לימים נתרצו, אמרה לה זו שנתבוששה, על הכל מחול לך חוץ ממה שאמרת שמראה פני כפני יהודיה, לכך נאמר ראה ה' והביטה כי הייתי זוללה – מאוסה[127] [שם].

פסוק יב

לוא אליכם וגו'. אמר רבה אמר ר' יוחנן, מכאן לקובלנא מן התורה[128] [סנהדרין ק"ד ב'].

לוא אליכם וגו'. א"ר יצחק, אמר הקב"ה לישראל, אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (פי' דברים) בכל הדרך אשר הלכתם[129] עכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים לא אליכם כל עוברי דרך[130] [פתיחתא למ"ר].

לוא אליכם וגו'. א"ר נחמיה, אע"פ שקללן ירמיהו בא"ב אפ"ה הקדים ישעיהו ורפאן לכולן, ירמיה אמר לא אליכם כל עוברי דרך וישעיהו אמר (נ"ז) מרום וקדוש אשכון וגו'[131] [מ"ר פסוק א'].

---

[125] כלומר לבני שבע המלכות, ויתכן דסמיך לדייק ולדרוש כן ע"פ הפסוק דירמיה (מלכים א ח':ס"ה) שאמרו בעת אותו החורבן, כי יש לנו מטמונים בשדה חטים ושעורים ושמן ודבש ומתבאר שם דאלו המטמונים באו לזרע המלוכה. והכונה בדרשה זאת היא כי ירמיה בקינתו רמז על החרבן השני.

[126] ועיין ביומא ע"ט ב' מתבאר דשיעור יתובא דעתא ביוהכ"פ הוא ככותבת, ושם ילפינן ג"כ מלשון נפש, כל הנפש אשר לא תעונה, ולפלא שלא נזכר שם מחלוקת זו. ואפשר לחלק דהתם עיקר הטעם משום ענוי הוא, וכמש"כ רש"י שם דכתיב אשר לא תעונה וכל דלא מיתבא דעתיה בכלל ענוי הוא, עכ"ל, ולכן הוי השיעור גדול עד ככותבת הגסה, דבפחות מזה לא יעבור הענוי, משא"כ כאן דכתיב להשיב נפש דהכונה להחיות את הנפש, אף שלא לשבע, וזה שיעור זוטא, ולכן אין שייכא מחלוקת זו לשם.

[127] מלשון זילותא דבי דינא, ור"ל הייתי לחרפה ולמאוס. ומה שהוציא מלה זו מפשטה מלשון זולל וסובא נראה דהוכרח לכך משום דכיון דמוסב על הלשון כל עמה נאנחים מבקשים לחם אין סברא שזה המבקש לחם להחיות נפשו יקרא זולל, וע' בסנהדרין ע' א' בשיעור מופלג מבשר ויין לבן סורר ומורה עד שיקרא זולל וסובא.

[128] פירש"י כשאדם מודיע צערו לאחר צריך שיאמר לו לא תבא זאת לך כמו שבאה אלי כי קשה הוא לשמוע, אי נמי שכשיש לו צרה צריך להודיעה לרבים [כדי שיבקשו עליו רחמים וכמבואר לעיל בפסוק בכה תבכה אות מ"ג] עכ"ד, ומהדרשה שבסמוך על לשון לא אליכם אומרת כנסת ישראל לא ייתי עליכון מה דאתא עלי וכו' מבואר דהעיקר כפי' הראשון.

[129] נראה דסמיך אתחלת הפסוק, אשר נשאך ה' אלהיך כאשר ישא איש את בנו דזה זכות גדול הוא ומביא סוף הפסוק רק למען הקביל הדרשות מלשונות דרך דרך הכא והתם.

[130] עיין מש"כ לעיל פסוק א' בדרשה איכה אות ה' וצרף לכאן.

[131] עיין מש"כ בבאור דרשה זו לעיל פסוק א' בדרשה איכה ישבה בדד אות ט"ו וצרף לכאן. ובשני הפסוקים שמביא סמך על סופם, בפסוק שלפנינו סמך אסופי' היש מכאוב כמכאובי ובפסוק דישעי' סמיך אסיפי' ואת דכא ושפל רוח. ויש גירסא אחרת כאן, וזו שהעתקנו נאותה היא.

לוא אליכם וגו'. אומרת כנסת ישראל לאוה"ע, לא ייתי עליכון מה דאתא עלי ולא ימטי עליכון מה דמטא עלי[132] [מ"ר].

כל עברי דרך. עשאוני כעוברי על דת, שכן בסדום כתיב וה' המטיר על סדום וגו' נפדית וגו', ובירושלים כתיב ממרום שלח אש בעצמותי וירדנה[133] [סנהדרין ק"ד ב'].

כל עברי דרך. [מהו כל עוברי דרך] – כל עוברי דרכה של תורה[134] [מ"ר].

הביטו וראו. עיין לקמן פרשה ה' פסוק א' בדרשה הביטה וראה.

אם יש מכאוב וגו'. אתה מוצא שבדבר שחטאו ישראל בו לקו, חטאו ביש – דכתיב (פ' בשלח) היש ה' בקרבנו, ולקו ביש, דכתיב אם יש מכאוב כמכאובי[135] [שם פסוק כ"ב].

אשר עולל לי. מהו אשר עולל לי – שדקדק עמי וקטף עוללתי, כמש"נ כי תבצור כרמך לא תעולל אחריך[136] [מ"ר].

ביום חרון אפו. א"ר אחא, יום אחר היה חרון אפו של הקב"ה, אלו עשו ישראל תשובה פשרו[137] [שם].

פסוק יג

ממרום שלח אש. ובסדום כתיב וה' המטיר על סדום, וכתיב (די ו') ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום, וכי משא פנים יש בדבר[138], אמר רבא א"ר יוחנן, מדה יתירה היתה

---

[132] ע' משכ"ל אות קכ"ג.

[133] מדייק הלשון עוברי דרך דבעלמא מתיחס ללשון דרך פעל הליכה, הולכי דרך, וגם מדייק מה שייך מאמר זה דוקא לעוברי דרך ולא גם ליושבי בית, לכן דריש שמתאונן שנענשו כעוברי דת ומכוין לאנשי סדום, דכמו התם נדונו באש מן השמים כן הכא וכהפסוקים שמביא בזה ובזה, ומה ששייך עוד לדרשה זו יתבאר בתחלת פסוק הסמוך.

[134] נתבאר באות הקודם.

[135] ומסיים במדרש וכן מתנחמים ביש דכתיב (משלי ח') להנחיל אוהבי יש, ולפלא שלא הביא לענין זה הפסוק דירמי' ל"א ויש תקוה לאחריתך ושבו בנים לגבולם, דכתיב בענין נחמה. ויש לפרש דלכן מביא הפסוק להנחיל אוהבי יש ולא זה דירמיה, משום דשני הפרטים הקודמים הנסמכים על לשון יש הם בדרך הפרזה גדולה, חטאו ביש דכתיב היש ה' בקרבנו, הרי זה חטא מופר מאד, שנסתפקו בעיקר ההשגחה, ולכן לקו בעונש גדול ומופרז מאוד עד שנאמר עליו אם יש מכאוב כמכאובי, ולכן מביא כנגד זה בנחמה ג"כ נחמה מופרזת במדה מרובה, והוא מש"כ להנחיל אוהבי יש, שעל זה דרשו עתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק ש"י עולמות, משא"כ הפסוק ויש תקוה לאחריתך, אין בו כי אם נחמה קלה ורגילית, שיש תקוה ותו לא, ודו"ק.

[136] מפרש עולל מלשון עוללות, והכונה שהאויב התנהג עמו שלא כתורה, דכתיב כי תבצור כרמך לא תעולל אחריך, והוא בצר ועלל.

[137] מדייק מ"ש ביום חרון אפו, והלא כנודע היה נמשך החורבן זמן רב וכמ"ש באגדות שנבוכדנצר צר על ירושלים ג' שנים ומחצה, וגם לא הול"ל כלל ביום אלא באפו וכמש"כ אשר נשבעתי באפי, ועל זה אמר דעיקר הרעה היא הגזירה היתה ביום אחד, ואלמלא פייסו להקב"ה באותו יום בתשובה היו משככין כעסו, ופשרו הוא מענין צינון כמו מים פושרין. וגם יש לפרש הלשון פשרו כמ"ש במ"ר פ' בראשית שפגע קין באדם הראשון ואמר לו עשיתי תשובה ונתפשרתי עם קוני, והוא מענין פשרה הנהוגה בין שני בע"ד, וה"נ הכונה שאלו עשו ישראל תשובה היו מתפשרים עם הקב"ה.

[138] הבאור הוא דלשון וה' המטיר מורה שהקב"ה בעצמו המטיר, והלשון ממרום שלח אש מורה שבא העונש ע"י שליח, ועונש הבא ע"י שליח קיל מעונש הבא ע"י עצמו, כמבואר בסנהדרין צ"ד ב' סנחריב שחרף על ידי שליח נענש ע"י שליח ופרעה שחרף בעצמו נענש מהקב"ה בעצמו, וא"כ כיון דכתיב ויגדל עון בת עמי מחטאת

בירושלים שלא היתה בסדום, דאלו בסדום כתיב (יחזקאל ט"ז:מ"ט) הנה זה היה עון סדום אחותך גאון שבעת לחם ויד עני ואביון לא החזיקה, ואלו בירושלים כתיב (ד' ו') ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן[139] [סנהדרין ק"ד ב'].

ממרום שלח אש. א"ר יצחק, אמר הקב"ה לישראל, אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה אש תמיד תוקד על המזבח ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים ממרום שלח אש בעצמותי[140] [פתיחתא למ"ר].

ממרום שלח אש. א"ר נחמיה, אע"פ שקללן ירמיהו בא"ב אפ"ה הקדים ישעיהו ורפאן לכולן, ירמיה אמר ממרום שלח אש בעצמותי וישעיהו אמר (ל"ב) עד יערה עלינו רוח ממרום[141] [מ"ר פסוק א'].

ממרום שלח אש. בשעה שנכנסו שונאים לביהמ"ק קפצה קטגוריא לפני הקב"ה ואמרה לפניו, רבש"ע, כך יהא רשע זה מתגאה ואומר אני החרבתי ביתו של אלהים ושרפתי מקדשו, אם כן הוא תרד אש מלמעלה ותשרף, מיד – ממרום שלח אש[142] [מ"ר].

ממרום שלח אש. א"ר יהושע, הוא שהנביא מקנתרה לבבל (ישעיהו מ"ז:ב') קחי רחיים וטחני קמח, כל העולם טוחנין חטין וכאן הוא אומר וטחני קמח, אלא אמרה ירושלים לבת בבל, אלו ממרום לא עשו בי מלחמה לא היית את יכולה להלחם בי, אלא מכיון

סדום קשה למה נענשו בירושלים ע"י שליח ובסדום מהקב"ה בעצמו בעוד שהיה צריך להיות להיפך לפי ערך גודל העון, וא"כ קשה וכי משא פנים יש בדבר. וע"ע מ"ש בזה דיוק אחר בתו"ת בראשית פ' י"ט בפסוק וה' המטיר.

[139] ר"ל דעכ"פ היתה מדת הרחמים בירושלים ורק שעשו מה שעשו מגודל צערן ועניותן, וכהוראת הלשון ידי נשים רחמניות [כי השם רחמניה הוא תואר תמידי], כלומר שעם כל מעשיהן היו בכ"ז ידועות לרחמניות, מה שאין כן בסדום פשעו והתאכזרו מרוב טובה, כמבואר באגדות במקומו, ולכן הוקל עונש ירושלים מעונש סדום. ועי' במדרש על פסוק זה דאמר שם דאמר ליה הקב"ה לגבריאל להונך להונך (לאט לאט) שיש בהם בעלי צדקות אלו עם אלו הה"ד וירא לכרובים (אלו מלאכים) תבנית יד אדם תחת כנפיהם, ודברי המדרש משתווים לגמ' דידן וזה היה בעת שגבריאל בא לשרוף את הבהמ"ק דממרום שלח אש קאי על בהמ"ק, ועיין לעיל במ"ר על פסוק כל רעיה בגדו.

[140] עיין מש"כ לעיל פסוק א' בדרשה איכה אות ה', דהכונה אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה – שהיה כך נתקיים בכם, וכאן הכונה שהייתם זוכים לקיום ביהמ"ק ולכל התוצאות המסתעפות ממנו. ויש להעיר שאינו מביא לענין זה הפסוק לא ימיש עמוד הענן וגו' ועמוד האש לילה לפני העם (ר"פ בשלח) וי"ל משום דאותו הפסוק איירי בהיותם במדבר, וכאן רוצה להביא איזה זכות שנהנו בעת היותם על מכונם בארץ. וגם י"ל דענין פ' זה שמביא יותר מכוון כלפי הלשון ממרום שלח אש, ע"פ המבואר בכ"מ בגמ' דאש המזבח ירד מן השמים (עיין יומא כ"א ב'). או דהכונה ע"פ מ"ש האר"י ז"ל דלכך אש של מעלה אינו מכלה כמו שמצינו גבי סנה וגבי מזבח הזהב (עי' סוף חגיגה ובתוס' שם) משום שהאש משמים הוא אינו נשם ואינו מכלה נשם וכאן ג"כ היה אש מן השמים וכמ"ש ממרום שלח אש ובכל זאת היה מכלה נשם זה בהמ"ק, וכמ"ש לקמן במדרש בשעה שנכנסו וכו' וז"ה שאמר אלו זכיתם לא היה האש של מעלה מכלה ועכשיו שלא זכיתם גם האש של מעלה מכלה, מהגאון ר' יוסף שאול נאטאנזאהן ז"ל.

[141] וסופו להחיות רוח שפלים. ועיין מש"כ בבאור דרשה זו בכלל לעיל פסוק א' בדרשה איכה ישבה בדד אות ט"ו וצרף לכאן.

[142] ר"ל גם הקטגוריא אע"פ שכל ענינה ותכליתה לקטרג לא יכלה בכ"ז לסבול שיתגאה אותו רשע במעשה זה, ואמרה א"כ הוא שנגזרה גזירה לשריפת ביהמ"ק תרד אש מן השמים וישרפנו ולא יתגאה אותו רשע שהוא שרפו.

שממרום שלח אש את אריא קטילא קטלת, קריה שרופה שרפת, קמחא טחינא טחנת[143] [שם].

ממרום שלח אש. אתה מוצא שבדבר שחטאו ישראל בו לקו, חטאו באש דכתיב (ירמיהו ז':י"ח) הבנים מלקטים עצים והאבות מבערים את האש[144] ולקו באש דכתיב ממרום שלח אש[145] [שם פסוק כ"ב].

וירדנה. מהו וירדנה – נסחה, כמש"נ (שופטים י"ד) וירדהו אל כפיו[146], דבר אחר רדתה – נצחה, כמש"נ (תהלים ל"ב) וירד מים עד ים[147], דבר אחר וירדנה – שלטה, כמש"נ (מ"א ד') כי הוא רודה בכל עבר הנהר[149], דבר אחר וירדנה – חרשה[148], רב ביבא אמר, וירדנה – ראה שמדת הדין פוגעת בה[150] [מ"ר].

פרש רשת לרגלי. א"ר אבא בר כהנא, אם ראית ספסלים מלאים בבליים מונחים בא"י צפה לרגליו של משיח, מאי טעמא, דכתיב פרש רשת לרגלי[151] [שם].

---

[143] ר"ל ולכן נאמר וטחני קמח – מפני שהקמח שוב אינה צריכה טחינה. ובסנהדרין צ"ו ב' מבואר דמאמר זה נאמר לנבוזראדן בעת שכבש ירושלים והיתה דעתו זחוחה עליו.

[144] ר"ל כל אחד מהם היה מסייע לעבירה להגיש מנחה לעבודת כוכבים, וע"ע באות הבא.

[145] בפסוק כתיב הבנים מלקטים עצים והאבות מבערים את האש והנשים לשות בצק לעשות כַּוונים למלכת השמים, והנה מבואר שחטאו בג' דברים, בעצים, באש ובבצק, וא"כ צריך באור למה זה לקו דוקא באש, ואפשר לומר משום דמדרך בני הבית שיהיו נגררים אחר גדול הבית אבי המשפחה, וא"כ עיקר החטא תלוי בו והשאר טפלים, ולכן אחרי שהאבות חטאו באש נחשב האש לעיקר החטא, ולפיכך לקו בו, ובמדרש מסיים ומתנחמין באש דכתיב (זכריה ב':ט') ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש סביב.

[146] ר"ל העתיקה ממקום טבעה, כי טבע האש ללכת מעלה וכאן ירדה למטה. והוראת הפעל רדה היא נסיחת דבר והעתקתו ממקום קביעתו וחבורו, כמו רדית הדבש מהכורת ורדית הפת מן התנור בלשון רבנן.

[147] גם בזה הכונה כמו בלשון הקודם שנצח לטבע האש לרדת מלמעלה למטה, וכן בלשון הבא.

[148] כאן דריש דלשון וירדנה מוסב אל העצמות שהם חיזוק הגוף, ועצם הוא לשון נקבה, כמו העצמות היבשות, ורדיה הוא תרישה מלשון לא תחרוש תרגומו – לא תרדי, ואמר ממרום שלח אש בעצמותי – בחיזוקי, וירדנה – ויחרשה, ומכוין לבית המקדש שהיה חזקתו ותקפו של ישראל.

[149] כמש"כ באות הקודם.

[150] גם זה מוסב על ביהמ"ק בתואר עצמות כמש"כ באות הקודם. ומוסב על הדרשה דלעיל שטענה הקטגוריא שתרד אש מלמעלה ותשרפנו, ודריש וירדנה – בנוטריקון וירא דינה, וירא את מדת הדין, וכמו שדרשו (ברכות ז' ב') בשם ראובן ראו מה בין בני וכו'.

[151] דרש פרש כמו פרס [בחלוף אותיות זסשר"צ שהן ממוצא אחד], ובבליים היינו פרסיים, [ולאו דוקא הני, אלא מפני שהיה פרס ובבל ידועות למקום גלותנו], ולרגלי – רמז למשיח, ע"ש הכתוב מה נאוו על ההרים רגלי מבשר, ואמר אם ראית ספסלים מלאים בבליים בא"י, ר"ל אם תראה רבוי בני הגולה עולים מבבל לא"י סימן הוא שהקב"ה חשב את הקץ, ונתן סימן ורמז לדבר פרש – רשת לרגלי. ויתכן עוד דרומז למ"ש בכתובות קי"א ב' כל העולה מבבל לא"י עובר בעשה שנאמר השבעתי אתכם בנות ירושלים אם תעירו ואם תעוררו את האהבה [לעלות לא"י] עד שתחפץ, כלומר עד שיעלה רצוי מהקב"ה, וא"כ כשנעשה התעוררות כללית לעלות, אות הוא, כי הגיעה השעה הרצויה, וזהו אם ראית ספסלים מלאים בבליים מונחים בארץ ישראל, כלומר, רבוי העולים, צפה לרגליו של משיח, ר"ל, אות הוא, כי כבר עומדות רגליו בשערי ירושלים. ויתכן לומר עוד כי דריש רשת מלשון ירושה ר"ל שהירושה תבא לרגלי המשיח.

השיבני אחור. אחור מן הכהונה, אחור מן המלכות[152] [שם].
נתנני שממה וגו'. נתנני שוממה – לתהו ובהו, בל היום דוה – כעולה לגרדום[153] [שם].

פסוק יד

נשקד על פשעי. א"ר יצחק, אמר הקב"ה לישראל, אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (פי' בחקתי) ואשבור מוטות עולכם, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים נשקד עול פשעי בידו[154] [פתיחתא למ"ר].
נשקד על פשעי. א"ר נחמיה, אע"פ שקללן ירמיהו בא"ב אפ"ה הקדים ישעיהו ורפאן לכולן, ירמיהו אמר נשקד עול פשעי בידו[155] וישעיהו אמר (נ"ב) התפתחי מוסרי צוארך[156] [מ"ר פסוק כ"ב].
נשקד על פשעי. מהו נשקד – שקד הקב"ה איך להביא עלי את הרעה[157], אמר, אם אני מגלה אותן בתקופת טבת ובדרך המדבר הרי הם מתים בצנה וברעב, אלא אני מגלה אותן בתקופת תמוז, שאפילו הן ישנים בדרכים וברחובות אין אחד מהן נזוק, ודרך כרכים ומחוזות שמאכל ומשתה מצוי להם[158] [מ"ר].
נשקד על פשעי וגו'. מהו נשקד וגו', אמרה כנסת ישראל, שקודה הייתי מעונותי בשעה ששמעתי ששטר חוב שלי נקרע[159], אבל לא כן הוא, אלא ישתרגו עלו על צוארי, עשאן עלי כדעות סריגות, הביא אותן עלי מכופלות, בבל וכשדים, מדי ופרס, יון ומוקדון, אדום וישמעאל, זו קשה וזו מתונה, ובכל זאת לא כפרית באלהי אלא עולו על צוארי ומיחדת שמו פעמים בכל יום ואומרת שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד[160] [שם].

---

[152] כי בשני אלה מצינו לשון קריבה וכמ"ש בזבחים ק"ב א' על הפסוק אל תקרב הלום שביקש משה כהונה ומלכות, ולכן יתפרש לשון השבה לאחור ג"כ בשני אלה הדברים שאבדו אחר החורבן.

[153] כלומר העולה לגרדום לידון לכריתה ולקטיעה, [שהוא מקום מעלות שמעלים עליו את הנדון לדונו], והלשון דוה הוא כמו והדוה בנדתה שהיא פרושה וקטועה מבעלה, או י"ל דסמך על הדרשה בריש אסתר ופחדת לילה ויומם זה העולה לגרדום והיינו כל היום דוה.

[154] עיין מש"כ לעיל פסוק א' בדרשה איכה אות ה' וצרף לכאן.

[155] צ"ל דסמיך אסיפא דקרא ישתרגו עלו על צוארי וגו'.

[156] עיין מש"כ בבאור דרשה זו לעיל פסוק א' בדרשה איכה ישבה בדד אות ט"ו וצרף לכאן.

[157] שקד מלשון לשקוד על דלתותי יום יום, ובלשון חז"ל שקדו חכמים (כתובות ה' א'), ר"ל ששקד לטובה וכדמפרש, ודריש נשקד כמו בשי"ן ימנית.

[158] דרשה זו היא ע"ד הכתוב לא מאסתים ולא געלתים לכלותם, והיינו שאפי' בשעת גלותם שוקד הקב"ה לבל יאבדו ח"ו.

[159] מכוין על הסליחה שמחל הקב"ה על עון העגל, ודריש נשקד כמו נשקט, שהד' והט' מתחלפין מפני שהם ממוצא אחד, ור"ל שלוה ושקטה הייתי מדאגת עונותי אחרי ששמעתי סליחתו של הקב"ה.

[160] סריגות הוא כמו מטה מסורגת, כלומר מכופל כמה פעמים, ובשנוי הנטיות מצד המלכיות האלה, זו קשה וזו רכה [מתונה], ומפרש במדרש בבל קשה ומדי מתונה, יון קשה ואדום מתונה, כשדים קשה ופרס מתונה, מוקדון קשה וישמעאל מתונה, והכונה בכ"ז, כי כמו שנסיון הוא לעמוד באמונה תחת מלכות קשה, בגזירות קשות וכדומה, כך נקל לעבור דרך אמונה תחת מלכות רכה שעם האהבה והרכות שהיא מראה מעברת ממילא

הכשיל כחי. מלמד שהעון מתיש כחו של אדם, וכן הוא אומר (תהילים ל"א:י"א) כשל בעוני כחי[161] [שם].

בידי לא אוכל קום. מר עוקבא בר חייא אמר, זו אשה רעה וכתובתה מרובה[162], ובמערבא אמרי, זה הוא שמזונותיו תלויין בכספו[163] [יבמות ס"ג ב'].

בידי לא אוכל קום. ר' חנינא אומר, בידי לא אוכל קום [קרי ביה ביָדִין], דאי לא עבדי בידי ביממא, בלילה לא אוכל קום[164] [מ"ר].

פסוק טו

סלה כל אבירי. א"ר יצחק, אמר הקב"ה לישראל, אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (פ' חקת) במסלה נעלה, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים סלה כל אבירי[165] [פתיחתא למ"ר].

סלה כל אבירי. א"ר נחמיה, אע"פ שקללן ירמיהו בא"ב אפ"ה הקדים ישעיהו ורפאן לכולן, ירמיה אמר סלה כל אבירי, וישעיהו אמר (ס"ב) סלו סלו המסלה סקלו מאבן[166] [מ"ר פסוק א'].

סלה כל אבירי. מהו סלה כל אבירי, כאדם שאומר לחבירו נפסלה מטבע זו[167] [סנהדרין ק"ד ב'].

סלה כל אבירי. [מהו סלה כל אבירי – סרק אברי], שכן בערבי קורין למסרקה סלסלה[168] [מ"ר].

על הדת כנודע, וא"כ שני הענינים נסיונות הם, ועל זה אמר ובכל זאת, בין במלכות זו ובין במלכות זו לא כפרית באלהי וכו'.

[161] מפרש דהלשון הכשיל מוסב על עול פשעי, ולא ניחא ליה לפרש דקאי על הקב"ה, יען דאחר זה אמר נתנני ה' בידי וגו', ואם היה מוסב כאן על הקב"ה לא הו"ל להזכיר שם ה' בהפעל נתנני שאחר זה.

[162] שאינו יכול לקיימה וגם קשה לו לגרשה, ויתכן דהכונה דגם זה הוא מצד הגלות והדחקות.

[163] פירש"י שאין לו זריעה בקרקע דכל שעה מיצר ודואג שמא תתייקר התבואה או ינעלו שערי שבר.

[164] ר"ל נתנני ה' בידי, שאעמול במזונותי, אז יש לי מה לאכול ואוכל לישן בלילה ולקום בבקר, אך כשאין לי מה לעשות בידי אין לי פרנסתי לאכול ולא אוכל לישן ולא לקום בבקר.

[165] עיין מש"כ לעיל פסוק א' בדרשה איכה אות ה' וצרף לכאן. והכונה בזה היא, דההבדל שבין מסילה לדרך, הוא שהדרך היא, כבושה לרבים ומסילה היא מעבר קטן וצר, וידוע דבדרך כבושה יכולים לילך בין ביום ובין בלילה ואין שם מורא ופחד מכל דבר, לא כן במסילה צריך שיהיה האיש העובר בה גבור חיל אשר לא יחת מפני כל – והנה אז בצאתם ממצרים ובקשו לילך דרך המלך היינו דרך אדום ודרך סיחון ולא הניחום לישראל לעבור בם ואז בקשו על הפחת כי במסילה נעלה כי בטחו בכחם (היינו בכח הקב"ה ובזכותם) כי גם במסילה לא יאונה להם כל רע כי הם גבורי חיל ואבירי לב, וכעת שלא זכיתם אתם קוראים סלה כל אבירי היינו שאבדו את גבורי החיל ואין ביכלתם עוד לילך דרך מסילה והוא ענין מליצי כמובן. מהגאון ר' יוסף שאול ז"ל.

[166] עיין מש"כ בבאור דרשה זו לעיל פסוק א' בדרשה איכה ישבה בדד אות ט"ו וצרף לכאן.

[167] מפרש אבירי מלשון אברי, ור"ל נרמסו אברי ולא ניכרה צורתן והוו כמטבע שנפסלה, והמלה סלה קצרה היא ממלה נפסלה.

[168] מפרש אבירי מלשון אברי, ור"ל סרק וכתש אברי כפשתן המנופץ וכתוש ע"י סריקה, וכמו שעשו לר' עקיבא.

קרא עלי מועד. אמר אביי, תמוז דההיא שתא משילוח מרגלים מלויי מליוה, דכתיב קרא עלי מועד לשבור בחורי, וכתיב (פי' שלח) ויבכו העם בלילה ההוא, ואותו הלילה ליל תשעה באב היה ואמר הקב"ה, אתם בכיתם בכיה של חנם ואני אקבע לכם בו בכיה לדורות ' ומכאן דראש חודש איקרי מועד[169] [פסחים ע"ז א', תענית כ"ט א'].

לשבר בחורי. מצינו שסילוק של בחורים קשה כחורבן בית המקדש, דכתיב קרא עלי מועד לשבור בחורי[170] [מ"ר].

גת דרך ה' וגו'. בשעה שעלה נבוכדנצר לירושלים הגביה ההיכל וביקש לעלות לרקיע, השפילוהו להיכל מן השמים, שנאמר גת דרך ה' לבתולת בת יהודה[171] [סנהדרין צ"ו ב'].

פסוק טז

על אלה וגו'. א"ר יצחק, אמר הקב"ה לישראל, אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה אלה מועדי ה', ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים על אלה אני בוכיה[172] [פתיחתא למ"ר].

על אלה וגו'. א"ר נחמיה, אע"פ שקללן ירמיהו בא"ב אפ"ה הקדים ישעיהו ורפאן לכולן, ירמיה אמר על אלה אני בוכיה עיני עיני יורדה מים וישעיהו אמר (נ"ב) כי עין בעין יראו בשוב ה' וגו[173] [מ"ר פסוק א'].

על אלה וגו'. מעשה בבנו ובתו של רבי ישמעאל בן אלישע שהיו נאים ביותר שנשבו לשני אדונים, אמרו, נשיאם זל"ז ונחלק בולדות, הכניסום לחדר והיה זה יושב בזוית זו ובוכה וזו בזוית זו ובוכה, והיו בוכים כל הלילה וכיון שעלה עמוד השחר הכירו זה את זה ונפלו זה על זה וגעו בבכיה עד שיצתה נשמתן, ועליהם קונן ירמיהו על אלה אני

[169] הבאור בכלל הוא, כי כפי המתבאר אצלנו בתו"ת פ' שלח (י"ד א') שלח משה את המרגלים בכ"ט בסיון וחזרו בט' באב, וא"כ עשו בדרך ל"ט יום, והכתוב אומר (שם י"ג כ"ה) שחזרו מקץ ארבעים יום, ומפרש בגמרא שעשו חודש תמוז של אותה השנה מלא, משום דכתיב קרא עלי מועד לשבור בחורי, ונקטינן שחודש חסר הבא אחר חודש מלא עבדינן ב' ימים ר"ח והוי יום ראשון השלמה לחודש שלמעלה ממנו לעשותו מלא, ונמצאו ב' ימים טובים בחודש מלא אחד בתחלתו ואחד בסופו, והכי קאמר, זימן עלי מועד לשבירת בחורי בט' באב, שמגלגלין חובה ליום חייב, וכמ"ש בסנהדרין ק"ב א' עת היא מזומנת לפורעניות, בט' באב שלח מרגלים ונגמר על אותו הדור שלא יכנסו לארץ, בו נחרב הבית הראשון והשני, בו נלכדה ביתר ונחרשה העיר ירושלים [ובגלותנו – גירוש ספרד בשנת רנ"ב].

[170] מדכלל להו הפסוק כאחד, דהלשון בסוף הפסוק גת דרך ה' לבתולת בת יהודה קאי על ביהמ"ק כמבואר בדרשה הבאה, ותחלת הפסוק קרא עלי מועד לשבור בחורי, ש"מ ששניהם שקולים. וענין בחורים נראה דמכוין לאנשים צעירים שלא חטאו עוד, וכמ"ש בעירובין כ"א ב' הדודאים נתנו ריח אלו בחורי ישראל שלא טעמו טעם חטא.

[171] ר"ל שגברה מדת הדין על ישראל וסייעוהו לנבוכדנצר מן השמים למלא כל משאלותיו, וע"ד הציור אמר שכל כך סייעוהו עד שכשגבה ההיכל ובקש לעלות לרקיע השפילוהו להיכל מן השמים. ולכן כנו כאן את ביהמ"ק בשם גת על שם שהדריכו הקב"ה והשפילו כדרך שדורכין בגת של יין.

[172] עיין מש"כ לעיל פסוק א' בדרשה איכה אות ה' וצרף לכאן.

[173] עיין מש"כ בבאור דרשה זו לעיל פסוק א' בדרשה איכה ישבה בדד אות ט"ו וצרף לכאן.

בוכיה עיני עיני יורדה מים[174] [ביטין נ"ח א'].

על אלה וגו'. אספסינוס קיסר מלא ג' ספינות מגדולי ירושלים להושיבן בקלון של רומי[175], עמדו והשליכו עצמן לים, יצתה בת קול וצווחה על אלה אני בוכיה עיני עיני יורדה מים [מ"ר].

עיני עיני וגו'. א"ר לוי, משל לרופא שחשש בעינו אחת, אמר, עיני תבכה על עיני[176], כך ישראל נקראו עינו של הקב"ה, שנאמר (זכריה ט':א') כי לה' עין אדם וכל שבטי ישראל כביכול אמר הקב"ה עיני תבכה על עיני[177] [שם].

עיני עיני וגו'. אתה מוצא שבדבר שחטאו ישראל בו לקו, חטאו בעין, דכתיב (ישעיהו ג':ט"ז) כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטויות גרון ומשקרות עינים, ולקו בעין, דכתיב עיני עיני יורדה מים[178] [מ"ר פסוק כ"ב].

כי רחק ממני מנחם. מה שמו של משיח, יש אומרים מנחם שמו, שנאמר כי רחק ממני מנחם משיב נפשי[179] [סנהדרין צ"ח ב'].

היו בני שוממים וגו'. היו בני שוממים כי גבר אויב – כההיא קליפה של דלועין דכל כמה שהיא מתרבה – הדלועין מקטנת[180] [מ"ר].

---

[174] ולמעלה מזה בגמרא מביא מעשה בר' יהושע ב"ר חנניה שראה בבית האסורים [בשעת החורבן] תינוק יפה עינים שנשבה ופדאו, ואמרו שהתינוק הזה היה ר' ישמעאל בן אלישע, וברכות ז' א' מבואר דר' ישמעאל בן אלישע היה כהן גדול עוד קודם החורבן, ולפי"ז יהיה מכאן ראיה למש"כ התוס' ביבמות ק"ד ב' לענין אחר דתרי ר' ישמעאל בן אלישע היו, ובעל מעשה זו היה הזקן הכה"ג. וכ"כ המפרשים.

[175] בבית המיוחד למש"ז.

[176] דכיון שעין אחת חולה אז כח כל הראיה כולה מצטמצם בהעין השניה ומפני זה נחלשת גם היא. ומה דנקט רופא לאו דוקא הוא, אלא מפני שהרופא יודע טבע הדבר מהסכנה הצפונה אל העין הבריאה הוא מצטער ביותר על זה מאשר איש פרטי.

[177] מפרש כי לה' עין אדם ועין כל שבטי ישראל כי עין הוא כנוי להשגחה כמו ביוסף שאמר ואשימה עיני עליו, והוי כמו דכתיב כי לה' השגחת אדם והשגחת כל שבטי ישראל, והכונה שהקב"ה ישים השגחתו עליהם להטיב להם. ואמנם לפי' זה לא יובן היטב עיקר הדרש והראיה דישראל נקראו עינו של הקב"ה, ולכן יש לפרש ע"פ מש"כ רש"י בס"פ וישלח ל"ב כ"ד דרגיל הכתוב להוסיף וי"ו יתירה [לעטור הלשון] כמו ואלה בני צבעון ואיה וענה, מגערתך וגו' נרדם ורכב וסוס (תהלים ע"ו ז') ועוד, וטעם הדבר משום דבאותיות אהו"י נוהג יתרון, ולפי"ז הוי הכא הפי' כי לה' עין אדם, מה שבאדם – עין הוי להקב"ה כל שבטי ישראל, והו' דוכל מיותר, ומבואר דישראל הוא עינו של הקב"ה, והמפרשים לא פירשו מאומה.

[178] ואע"פ דגם בצואר חטאו כמבואר בפסוק ותלכנה נטויות גרון י"ל דאפ"ה לקו בעין משום דמקור החטא הוא העין, וכמ"ש בירושלמי ברכות פ"א ה"ה שהעין נקרא סרסור דעבירה. ומבואר במדרש כאן דכן עתידין להתנחם בעין כמ"ש (ישעיהו נ"ב:ח') כי עין בעין יראו בשוב ה' את שבות ציון.

[179] וי"ל דסמך עוד על התואר משיב נפשי ובמשיח כתיב והשיב לב אבות וגו'.

[180] הנמשל מבואר דכל כמה שנתרחב האויב נתקטנו ונתמעטו ישראל, ומכוון לפי"ז המשך הלשון היו בני שוממין, יען כי גבר אויב, ובמ"ר איתא עוד משל בזה.

פסוק יז

פרשה ציון וגו'. א"ר יצחק, אמר הקב"ה לישראל, אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה פתח תפתח את ידך, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים פרשה ציון בידיה[181] [פתיחתא למ"ר].

פרשה ציון וגו'. א"ר נחמיה, אע"פ שקללן ירמיהו בא"ב אפ"ה הקדימן ישעיהו ורפאן לכולן, ירמיה אמר פרשה ציון בידיה אין מנחם לה, וישעיהו אמר (נ"א) אנכי אנכי הוא מנחמכם[182] [מ"ר פסוק א'].

פרשה ציון וגו'. א"ר לוי, משל למלך שהיה לו בן וחטא, והיה לוקה אותו עד שאמר חטאתי, והיה לוקה אותו עוד עד שאמר חטאתי והסכלתי, והיה לקה אותו עוד עד שפשט עשר אצבעותיו קמיה[183], כך הקב"ה היה מייסר לירושלים עד פרשה ציון בידיה [מ"ר].

אין מנחם לה. עיין לעיל פסוק ב' בדרשה אין לה מנחם, וצרף לכאן.

סביביו צריו. כגון חלמיש לנוה, קסטרא לחיפה, סוסיתא לטבריה, יריחו לנועדן לוד לאונו[184] [שם].

לנדה ביניהם. עיין לעיל פסוק ח' בדרשות לנידה היתה וצרף לכאן.

פסוק יח

צדיק הוא ה' וגו'. א"ר יצחק, אמר הקב"ה לישראל, אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (פ' שופטים) צדק צדק תרדוף ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי[185] [פתיחתא למ"ר].

---

[181] עיין מש"כ לעיל פסוק א' בדרשה איכה אות ה' וצרף לכאן.

[182] עיין מש"כ בבאור דרשה זו לעיל פסוק א' בדרשה איכה ישבה בדד אות ט"ו וצרף לכאן.

[183] שנתעלף מרוב יסורי המכות, או דהכונה שפשט ידיו כאומר הנני כולו לפניך, הכני כולי. או די"ל ע"ד שאמרו על רבינו הקדוש (כתובות ק"ד ב') שבשעה שנפטר זקף עשר אצבעותיו כלפי מעלה ואמר רבש"ע גלוי וידוע וכו' ולא נהניתי אפי' באצבע קטנה, כ"כ כאן הכונה עד שעשה הבן תשובה וקבל ע"ע שלא יהנה עוד מעוה"ז אפי' באצבע קטנה בכדי שלא יבוא לידי מכשול עוד, וכמ"ש הרמב"ם ז"ל בשמנה פרקים דאף אם כל האדם טוב ויפה לו לילך בדרך הממוצע בכל דרכו בקדש, אכן הבעל תשובה נאלץ לילך בדרך הקדש עד קצה האחרון, ועי"ש המשל שנתן לזה.

[184] בחלמיש היו יושבים צוררי ישראל ובנוה שהיתה סמוכה לה ישבו יהודים והיו הצוררים מצירים אותם, וכן כולם, ועיין קדושין ע"ב ב'.

[185] עי' מש"כ לעיל פסוק א' בדרשה איכה אות ה' וצרף לכאן.

[186] עי' מש"כ בבאור דרשה זו לעיל פ' א' בדרשה איכה ישבה בדד אות ט"ו וצרף לכאן. והכונה בזה י"ל דהנה מ"ש צדק צדק תרדוף הכונה שצריך לעשות לפנים משורת הדין, וכדאמר בפ' אלו מציאות דלא חרבה ירושלים אלא על שהעמידו דבריהם על דין תורה ולא עשו לפנים משוה"ד – והם עשו להיפך כי לא די שלא עשו לפנים

צדיק הוא ה' וגו'. א"ר נחמיה, אע"פ שקללן ירמיהו בא"ב אפ"ה הקדים ישעיהו ורפאן לכולן, ירמיה אמר צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי וישעיהו אמר (ס') ועמך כולם צדיקים[186] [מ"ר פסוק א'].

כי פיהו מריתי. [פיו אין כתיב כאן אלא פיהו] פיו ופי נביאו, ומי אמר כן, יאשיהו בשעה שהורה בו פרעה נכה שלש מאות חצים[187] [מ"ר].

פסוק יט

קראתי למאהבי. א"ר יצחק, אמר הקב"ה לישראל, אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (פי' אמור) וקראתם בעצם היום הזה, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים קראתי למאהבי המה רמוני[188] [פתיחתא למ"ר].

קראתי למאהבי. א"ר נחמיה, אע"פ שקללן ירמיהו בא"ב אפ"ה הקדים ישעיהו ורפאן לכולן, ירמיה אמר קראתי למאהבי המה רמוני וישעיהו אמר (ס') וקראת ישועה חומותיך[189] [מ"ר פסוק א'].

קראתי למאהבי וגו'. רבנן פתרי קרא בנביאי השקר, קראתי למאהבי – לנביאי השקר שהיו מאהבין אותי לעבודת כוכבים שלהם[190] המה רמוני – לא זזו מתנבאין עלי שקר עד

משוה"ד אלא אף דין התורה לא עשו, ולא די שלא עשו את דיני התורה שנאמרו לנו מפי משרע"ה אלא אף הדברים ששמעו מפי הקב"ה בעצמו כביכול היינו אנכי ולא יהיה לך ג"כ מרינו, וז"ה אמרו כי פיהו מריתי היינו אמרי פיהו בעצמו כביכול.

[187] ענין דרשה זו יתבאר עפ"י הכתוב בד"ה ב' ל"ה, אחרי כל זאת וגו' עלה נכו מלך מצרים וגו' להלחם ויצא לקראתו יאשיהו, וישלח אליו מלאכים לאמר מה לי ולך מלך יהודה וגו', ולא הסב יאשיהו פניו ממנו וגו' ולא שמע אל דברי נכו וגו', ויורו היורים למלך יאשיהו וגו'. ואמרו על זה בתענית כ"ב ב', מפני מה נענש יאשיהו מפני שהיה לו לימלך בירמיהו ולא נמלך, [ובמ"ר מבואר מפורש שהניאו ירמיה מלהלחם בפרעה נכה ולא שמע לו], ולכן צדק עליו את הדין ואמר צדיק ה' בכל דרכיו כי פיהו מריתי. ומסמיך זה על לשון פיהו מלא ולא פיו דמשמע שמרה מלא פיו של הקב"ה, והיינו גם פיו של נביאו. וענין מספר היורות משלש מאות חצים לא נתבאר. וקרוב לומר דסמך על מ"ש בתענית שם בבאור הלשון ויורו המורים דמשמע יריות רבות, ודרשו על זה מלמד שעשו כל גופו ככברה, והמספר שלש מאות תפס ע"ד ההפרזה, וכמו במשנה דתמיד כ"ח א' תפוח היה באמצע המזבח פעמים היה עליו כשלש מאות כור, וכן בפ"ג דמדות מעשה היה ונמנו עליה שלש מאות כהנים לפנותה, ואמרו על זה בחולין צ' ב' דברו חכמים לשון גוזמא, כלומר ברבוי מופרז רגילים לתפוס המספר שלש מאות, ועיין ברשב"ם פסחים קי"ז א'.

[188] עיין מש"כ לעיל פסוק א' בדרשה איכה אות ה' וצרף לכאן. הכונה עפ"י מ"ש הב"י באו"ח סי' תק"נ שאם היה אפשר לחול עשרה בטבת בשבת היה מתענים ולא היה נדחה כשארי תעניתים משום דכתיב בעצם היום הזה (יחזקאל כ"ד ב') דמשמע דוקא באותו היום, ואמרו בירושלמי קראתי למאהבי אלו נביאי האמת שהוסיפו לי עוד יום טוב שני של גליות לאהבני לאבי שבשמים – וז"ה אמרם ז"ל אלו זכיתם הייתם קוראים וקראתם בעצם היינו יו"ט אחד היינו דוקא באותו יום בחדש – (משום דבא"י היו יודעין מתי נקבע ר"ח ע"י ב"ד שבירושלים) ועכשיו שלא זכיתם (שאתם בגלות) הרי אתם קוראים קראתי למאהבי היינו ע"כ אתם עושים שני יו"ט משום שאין בני הגולה יודעים מתי נקבע החדש, מהגאון ר' יוסף שאול ז"ל.

[189] עיין מש"כ בבאור דרשה זו לעיל פסוק א' בדרשה איכה ישבה בדד אות ט"ו וצרף לכאן.

[190] דריש כן מדלא כתיב לאוהבי אלא למאהבי בפעל יוצא שהיו עושין איזו פעולה לאהב אותם על דבר זולתם, אבל הם עצמם לא היו אוהבים להם.

שרגלו אותי ממקומי, שנאמר (ב' י"ד) ויחזו לך משאות שוא ומדוחים, מדחים כתיב[191] [מ"ר].

קראתי למאהבי וגו'. רבי שמעון בן יוחאי פתר קרא בנביאי האמת, קראתי למאהבי – לנביאי האמת שהיו מאהבין אותי להקב"ה ואומרים לי הפרישו תרומות ומעשרות, המה רמוני – וכי יש תרומות ומעשרות בבבל[192] [שם].

פסוק כ

ראה ה' וגו'. א"ר יצחק, אמר הקב"ה לישראל, אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה (פ' שמות) ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים וארד להצילם, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים ראה ה' כי צר לי מעי חמרמרו[193] [פתיחתא למ"ר].

ראה ה' וגו'. א"ר נחמיה, אע"פ שקללן ירמיהו בא"ב אפ"ה הקדים ישעיהו ורפאן לכולן, ירמיה אמר ראה ה' כי צר לי, וישעיהו אמר (ס"ו) וראיתם ושש לבכם[194] [מ"ר פסוק א'].

מעי חמרמרו. מהו חמרמרו – רבי חייא ב"ר חנינא אמר, נעשו חמורות חמורות[195], ורבי שמואל בר נחמני אמר – נעשו גושין גושין[196] [מ"ר].

נהפך לבי וגו'. נהפך לבי בקרבי, למה – כי מרו מריתי[197] [שם].

מחוץ שכלה וגו'. מחוץ שכלה חרב בבית כמות, זה הוא שאמר משה (פ' האזינו) מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה[198] [שם].

---

[191] מלשון אם יהיה נדחך וגו', ר"ל שבסבתם נדחתי ונגליתי.

[192] עיין מש"כ לעיל א ת קפ"ד בבאור לשון למאהבי, ויתכן לפרש הכונה שגם נביאי האמת לא רצו שוב בתקנתם, מפני שהרבו לחטוא, ולכן גם כשהעירום על התשובה ועל המצות לא העירום על המצות הנכונות והשייכות למקומם אלא רק כאלה שאינם מחויבים בהם, וכדמפרש. ומה שאמר המה רמוני לא לגנאי הוא לומר שאמרו הנביאים להם ברמיזה שלא כדת, כי במ"ר מסיים שם אלא בשביל לאהבני להקב"ה וכו' הציבי לך ציונים הצייני לך במצות שהיו ישראל מצוינים בהם, כי הכונה של הנביאים היתה למען שיהא זכרון א"י וירושלים חקוק בלבותם, וצוו להם להפריש תרומות ומעשרות שהם מצות התלויות בארץ – וגם ע"ד שאמרו בב"מ ק"א א' שהחמירו חכמים בנחלת אבותיו שהיה אצל עובד כוכבי להפריש תרו"מ בכדי שיהא לו צער מזה אשר נאלץ להפריש תרו"מ משדה שאינו שלו וישתדל לקנות אותה מנכרי, כמ"כ כאן כשישראל רואין שנאלצו להפריש תרו"מ מקרקעות שאינם שלהם אז ישתדלו בתשובה ובמע"ט למען לשוב לא"י ולתת תרו"מ מארצם שלהם. ופשט הכתוב כך קראתי למאהבי שהמה רמוני לטובתי וכנ"ל המה הנביאים וגם קראתי לכהני וזקני, אכן בעיר גועו וגו'.

[193] עיין מש"כ לעיל פסוק א' בדרשה איכה אות ה' וצרף לכאן.

[194] ע' מש"כ בבאור דרשה זו לעיל בדרשה איכה ישבה בדד אות ט"ו וצרף לכאן.

[195] כלומר נהרסו ונתבלבלו, ותרגום ערער תערער (ירמי' נ"א נ"ח) איתחמרא איתחמרון.

[196] לשון גוש עפר שנאספו ונתכווצו כמו חמריה חמרים. ובלשון המשנה בחולין פ"ג נפלה לאור ונחמרו בני מעיה.

[197] בא להוציא שלא נפרש כי מרו מריתי בשעה שמריתי כלומר שנהפך לבי בקרבי בעת החטא והמרי היה מחמת שבוש הדעת אלא נתינת טעם הוא והכונה כי הפכה זו עונש הוא על כי מרו מריתי.

[198] בא לפרש מה שאמר כמות ולא מות ממש, אלא דהיינו רק אימת מות ומענין הכתוב עלה מות בחלונינו, וזהו שאמר משה מחדרים אימה – אימת מות.

פסוק כא

שמעו וגו'. א"ר יצחק, אמר הקב"ה לישראל, אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה שמעו עמים ירגזון, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים שמעו כי נאנחה אני[199] [פתיחתא למי"ר].

שמעו וגו'. א"ר נחמיה, אע"פ שקללן ירמיהו בא"ב אפ"ה הקדים ישעיהו ורפאן לכולן, ירמיה אמר שמעו כי נאנחה אני אין מנחם לי וישעיהו אמר (מ') נחמו נחמו עמי[200] [מ"ר פסוק א'].

שמעו וגו'. רבי יהושע פתר קרא באהרן, בשעה שמת אהרן נתקבצו כל ישראל לספדו, מיד מה כתיב בתריה תמן (פ' חקת) וישמע הכנעני מלך ערד וילחם בישראל וישב ממנו שבי, והיינו דכתיב שמעו כי נאנחה אני שמעו רעתי ששו[201] [מ"ר].

שמעו וגו'. רבנן פתרי קרא בחורבן ביהמ"ק, אתה מוצא שכל מקום שבקשו ישראל לברוח היו האומות מסגירין אותם לאדום, בקשו לברוח כלפי מזרח ולא הניחום, כלפי מערב, כלפי דרום כלפי צפון ולא הניחום, הדא הוא דכתיב (עמוס א':ט') על שלשה פשעי דמשק על שלשה פשעי עזה על שלשה פשעי צור ועל ארבעה לא אשיבנו על הסגירם גלות שלמה לאדום ולא זכרו ברית אחים, וכתיב (ישעיהו כ"א:י"ג) משא בערב ביער בערב תלינו, הדא הוא דכתיב שמעו כי נאנחה אני כל אויבי שמעו רעתי ששו[202] [שם].

אין מנחם לי. עיין לעיל פסוק ב' בדרשה אין לה מנחם, וצרף לכאן.

כי אתה עשית. מהו כי אתה עשית, אמרו ישראל לפני הקב"ה, וכי לא כתבת בתורתך ולא תתחתן בם, אלמלא הוינן מתחתנין בהון וכי לא הוו מקבלים לי, אבל עכשיו כל אויבי שמעו רעתי ששו, למה – לפי שאתה עשית[203] [מ"ר].

---

[199] עיין מש"כ לעיל פסוק א' בדרשה איכה אות ה' וצרף לכאן.

[200] עיין מש"כ בבאור דרשה זו לעיל פסוק א' בדרשה איכה ישבה בדד אות ט"ו וצרף לכאן.

[201] ר"ל שלבד שלא דאגו עמי אלא עוד ברעתי ששו וכונו להרע לי אז וכמו בהכנעני שכיון ששמע מאבילות ישראל על אהרן בא להלחם עמהם.

[202] כל זה מדייק מלשון גלות שלימה, שלא נמלט איש שהיו עומדים על הדרכים ותופשים הנמלטים ומסגירים אותם וכן עשו אנשי צור וכן לארבע רוחות, עזה מן הדרום, צור מן הצפון, דמשק מן המזרח, ערביים מן המערב כמש"נ משא בערב ביער בערב תלינו, ויש בענין אגדה זו כמה גירסות שונות.

[203] שהבדלת והפרשת אותנו מהם ולפיכך נתרחקו מאתנו, ונעשו שונאים לנו, והוא מעין הדרשה במ"ר לעיל בפסוק ג' גלתה יהודה וכי אומה"ע אינם גולים אלא עובדי אלילים שאוכלים מפתם ושותים מיינם אין גלותם גלות אבל ישראל שאין אוכלים מפתם ואין שותין מיינם גלותם גלות, דמטבע האנשים שע"י קרבת אכילה ושתיה מתקרבים זע"ז ואפילו רחוקים וזרים וכמ"ש בסנהדרין ק"ב ב' גדולה לגימא שקרבה משפחות וכו', וכש"כ ע"פ התחתנות.

ויהיו כמני. ויהיו כמוני – בצרה ולא כמוני ברוחה[204] [שם].

פסוק כב

תבא כל רעתם. א"ר יצחק, אמר הקב"ה לישראל, אלו זכיתם הייתם קוראים בתורה תביאמו ותטעמו בהר נחלתך, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים תבא כל רעתם לפניך[205] [פתיחתא למ"ר].

תבא כל רעתם. א"ר נחמיה, אע"פ שקללן ירמיהו בא"ב אפ"ה הקדים ישעיהו ורפאן לכולן, ירמיהו אמר תבא כל רעתם לפניך וישעיהו אמר (נ"ו) והביאותים אל הר קדש[206] [מ"ר פסוק א'].

תבא כל רעתם וגו'. הבא עליהם כמו שהבאת עלי, דקדק עמהם כמו שדקדקת עמי, ועולל למו – קטוף עוולליהון כמו דקטפת עוללי[207] [מ"ר].

פרק ב

פסוק א

איכה יעיב. כתיב (פ, עקב) העדותי בכם היום כי אבד תאבדון כגוים אשר ה' מאביד מפניכם, מה אלו בעבים דכתיב (ישעיה י"ט) הנה ה' רוכב על עב קל ונעו אלילי מצרים וגו' אף אלו בעבים, דכתיב איכה יעיב באפו ה' את בת ציון[208] [שם].

איכה יעיב באפו. מהו יעיב באפו, רבי חמא ב"ר חנינא אמר איך חייב ה' באפו את בת ציון[210], שכן יש מקומות שקורין לחיובא עייבא[209], ר' שמואל בר נחמני אמר, איך כאיב

[204] מדייק יתור הלשון ויהיו כמוני אחרי שבפסוק הבא אמר ועולל למו כאשר עוללת לי, לכן דריש דהכא מכוין לומר שהעלילה להם תהיה רק בפרט אחד כמעשהו לישראל, היינו בצרה ולא ברוחה העתידה.

[205] עיין מש"כ לעיל פסוק א' בדרשה איכה אות ה' וצרף לכאן. ובמ"ר כאן דריש כעין דרשה כזו בכל פסוקי פרשה, ואנחנו לרגל סדורנו סדרנו כל דרשה ודרשה במקומה בתחלת כל פסוק.

[206] עיין מש"כ בבאור דרשה זו לעיל פסוק א' בדרשה איכה ישבה בדד אות ט"ו וצרף לכאן. וגם כאן כמו בדרשה הקודמת דריש במ"ר דרשה כזו בכל פסוקי הפרשה הזאת, ואנחנו לרגל סדורנו סדרנו כל דרשה במקומה בכל פסוק ופסוק כפי השייך לענין.

[207] נראה דמדייק דע"כ אי אפשר לפרש כפשוטו ועולל למו כאשר עוללת לי, שתייסר אותם כאשר יסרת אותי, שהרי אין להם לא כהן וביהמ"ק וכל ענינו שיחרבו, ולכן מיסב הלשון ועולל מלשון להתעולל בהם, והיינו דקדק עמהם כמו שדקדקת עמי, וכן דריש מלשון קטיפה כמו לא תעולל אחריך (פ' תצא) וביחד עם הפעול מלשון עוללים ויונקים, וכדמפרש.

[208] ומפרש כגוים אשר ה' מאביד מפניכם – כאופן האבידה אשר האביד ה' את הגוים. וסמיך על סוף הפסוק שם כן תאבדון, דמיותר הוא דהלא אמר מקודם העדותי וגו' כי אבד תאבדון כגוים וגו' ומה זה דאמר כן תאבדון, ע"כ דריש המ"ר דסיפא דקרא כן תאבדון קאי על אופן האבדה של הגוים, ואבד תאבדון קמא קאי על העונש בכלל דיענשו ויאבדו כגוים אשר נענשו ונאבדו וחסר במדרש מלת וגומר.

[209] מפני שהח' והעי"ן מתחלפין, מפני שהם ממוצא אחד מאותיות הגרון.

[210] חייב הוא מענין רעה והיזק, מלשון חב לאחרים, וע' באות הסמוך.

ה', שכן יש מקומות שקורין לכאיבא עייבא[211], ורבנן אמרי – איך שיום ה' באפו את בת ציון[212] [מ"ר].

את בת ציון. כתיב (איוב ל"א) וכעב עברה ישועתי, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע, בני אדם שהם נדיבים וראויים שתבא לי ישועה על ידיהם אתה מעבירנו כעבים, שנאמר איכה יעיב באפו ה' את בת ציון[213] [שם].

השליך משמים ארץ. רבי הוי נקיט ספר קינות וקא קרי בגויה, כי מטא להאי פסוקא השליך משמים ארץ נפל מידי', אמר, מאיגרא רמא לבירא עמיקתא[214] [חגיגה ה' ב'].

השליך משמים ארץ. משל למלך שהיה לו בן, בכה ונתנו אביו על ארכבותיו, שוב בכה ונתנו על זרועותיו, שוב בכה והרכיבו על כתפו, טנף עליו ומיד השליכו לארץ, ולא הוי ירידתו כעליתו, עלה מעט מעט וירד בבת אחת, כך נהג הקב"ה עם ישראל, מתחלה (הושע י"א) ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותיו ואח"כ (שם י') ארכיב אפרים, ואח"כ – השליך משמים ארץ[215] [מ"ר].

תפארת ישראל. מהו תפארת ישראל, אמר הקב"ה לישראל, כלום אתם מקניטין אותי אלא בשביל איקונין של יעקב שחקוקה על כסאי[216], הרי הוא לכם כנגד פניכם, הוי –

---

[211] המדרש מחפש איך לפרש מליצת יעיב, זה מפרש דמליצת יעיב קאי על מי שמחויב להענש אם בנוף ואם בכסף – ומביא ראיה שכן העולם קורין לחיובא עייבא כלומר שהעולם תשך בעדו כמו שהוא מכוסה בעבים, והוא מליצת העולם, ולפי זה אין צריך להתחלפות העי"ן בחי"ת, וזה דריש מלשון כאב, דמאן דכאיב ליה כאיבא קורין לו העולם ע"ד המליצה עייבא, כנ"ל – שהעולם חשך בעדו כאלו מכוסה בעבים.

[212] ורבנן דרשי המליצה מלשון יעיב שהוא שממה, כי מקום חשך הוא מקום שמם, וכמ"ש והארץ היתה תוהו ובוהו וחשך, כי מקום חשך הוא תוהו ובוהו, וז"ה אמרו יעיב, כמו ישומם כי העבים יכסו אור השמש ונעשה חשך ושמם, וז"ה כונת שיים מלשון שממה.

[213] יעיב מלשון עבים, ובת ציון מפרש מלשון המצויינים בתורה ובמצות, וכמו שדרשו במדרש חזית הלשון בנות ציון.

[214] ר"ל כמה גדולה נפילה זו שאין לך בור עמוק וגג גבוה כמשמים לארץ, ומרוב צערו נחלש ונפל הספר מידו. ולכאורה י"ל מה חידוש חידש רבי בזה הלא אמר השליך משמים ארץ והוא בודאי יותר מן איגרא רמא לבירא עמיקתא, אמנם יש לומר ע"פ המדרש שוחר טוב ק"כ דאמר שם שיר המעלות כשישראל עולין למעלות הרבה עולין וכה"א אתה תעלה מעלה מעלה, וכשהם יורדין אינם יורדין ירידה אחת אלא ואתה תרד מטה מטה וכה"א השליך משמים ארץ, והכונה דאלו לא עלו ישראל במעלה היותר גבוהה לא היתה הנפילה כ"כ גדולה כמובן, אך כעת שהיו ישראל מקודם במעלה היותר גבוהה היתה הנפילה גדולה עד מאד, וז"ה שאמר השליך משמים כלומר מתחלה היו גבוהים עד שמים ועוד יותר גבוה משמים, וכמ"ש כי גדול מעל שמים חסדך (וע' פסחים נ' ע"ב) ואח"כ נפלו על הארץ והיתה הנפילה גדולה וז"ה שאמר רבי מאיגרא רמא מקודם עלו לאגרא רמא ואח"כ נפלו לבירא עמיקתא ולא נפלו מלוא קומתם על הארץ כשהם הולכים על הארץ רק מאיגרא לבירא וכנ"ל, וע' זוהר ח"ב קע"ה א', ועי' רש"י.

[215] מפרש תרגלתי מלשון רגלים, ואע"פ דפסוק תרגלתי הוא מאוחר לפסוק ארכיב, אך מפני שסדר התעלות הבן במשל שהביא הוא בסדר כזה לא חש לדרוש מן המאוחר אל המוקדם.

[216] ענין ההקנטה בזה הוא מפני שהיו בוטחין באיקונו של יעקב שחקוקה על כסא הכבוד והיו מתגאין וחוטאין, ועי' בסמוך פסוק ז' בדרשה זנח ה' מעין לשון ודרשה כזו.

השליך משמים ארץ תפארת ישראל[217] [שם].

הדם רגליו. מהו ולא זכר הדם רגליו, א"ר חנינא בר יצחק, אין הקב"ה זוכר אותו הדם שבין רגליו של אותו זקן, שנאסר ואברהם בן תשעים ותשע שנה בהמלו בשר ערלתו[218] [מ"ר].

הדם רגליו. דבר אחר ולא זכר הדם רגליו, אין הדום זה אלא ביהמ"ק, שנאמר (תהלים צ"ט) רוממו ה' אלהינו והשתחוו להדום רגליו קדוש הוא[219] [שם].

ביום אפו. א"ר אחא, יום אחד היה חרון אפו של הקב"ה ואלו עשו ישראל בו תשובה פשרו[220] [שם].

פסוק ב

כל נאות יעקב. כי אתא רבין א"ר יוחנן, אלו ששים רבוא עיירות שהיו לו לינאי המלך בהר המלך[221] [גיטין נ"ז א'].

כל נאות יעקב. כתיב (יחזקאל ט':ח') ויהי בהכותם ונשאר אני ואפלה על פני ואזעק ואומר אהה ה' אלהים המשחית אתה את כל שארית ישראל, אין שארית אלא צדיקים, לכך בא הכתוב ואמר בלע ה' ולא חמל את כל נאות יעקב[222] [מ"ר].

---

[217] פשוט דסמיך לדרוש משום דשם יעקב הוא גם ישראל ותפארתו היא בזה שהאיקונין חקוקה על כסא הכבוד. וטעם יתרון ליעקב על אבותיו שהיתה איקונין שלו חקוקה כזה, הוא משום דמטתו היתה שלמה, שלא היה פגם בבניו, משא"כ אברהם ויצחק יצאו מהם ישמעאל ועשו.

[218] דריש כן מלשון הדם שהוא חסר ו'. ולא אדע מש"כ איזו מפרשים למ"ר דאולי היה בספריהם [של בעלי המ"ר] חסר ו', והלא גם בספרנו הוא חסר.

[219] תמה אני שלא הביא הפסוק דתהלים קל"ב נבואה למשכנותיו נשתחוה להדום רגליו, אשר מזה הראיה יותר חזקה, ואולי משום דזה שהביא מוקדם הוא. ואמנם אפשר להביא מפסוק יותר מפורש לענין זה, מדה"א כ"ח לבנות בית מנוחה לארון ברית ה' ולהדום רגלי בית אלהינו, והא דכתיב (ישעיה ס') והארץ הדום רגלי, צ"ל דכל יתרון ומעלת הארץ הוא בשביל המקדש, וא"כ גם בזה שם התואר הזה אל ביהמ"ק. ואמנם יש להסביר הראיה מהפסוק שמביא בזה והשתחוו להדום רגליו, משום דמצינו כנגד זה כתיב באותו ענין רוממו ה' אלהינו והשתחוו להר קדשו, דזה בודאי קאי על ביהמ"ק, א"כ גם והשתחוו להדום רגליו ג"כ ביהמ"ק הוא.

[220] דריש יתור הלשון ביום, דדי היה לכתוב ולא זכר הדום רגליו באפו, וכמו שכתוב אשר נשבעתי באפי, וגם ענין החורבן נמשך זמן רב וכמבואר באגדות שנבוכדנצר צר על ירושלים ג' שנים ומחצה, וא"כ לא שייך הלשון ביום, לכן דריש דהכל היה תלוי ביום אחד שבו נגזרה הגזירה, ולכן אלו חזרו אותו יום בתשובה היו משככין כעסו, ופשרו הוא מלשון צינון כמו מים פושרין, וע"ד נתפשרתי גבי קין בר"ר פ' כ"ב.

[221] בכ"מ רגיל הכתוב לומר משכנות יעקב, ולכן דריש נאות מלשון נאוה ופאר [וכן בדרשות הבאות]. ואלה הששים רבוא עיירות של ינאי המלך היו נאים ומפוארים ביותר, והלשון ששים רבוא צ"ל דהוא ע"ד הפלגת הרבוי, ומקום הר המלך כתבו החוקרים דהוא כרך ביתר, ובלשון חז"ל נקרא ג"כ טור מלכא [עיין גיטין נ"ה ב'].

[222] הא דאין שארית אלא צדיקים י"ל דנסמך על הפ' שארית ישראל לא יעשו עולה, או על הפ' (ישעיהו ד':ג') והיה הנשאר בציון וגו' קדוש יאמר לו, וגם כאן כמו בדרשה הקודמת דריש נאות מלשון נאוה ופאר וכמש"כ באות הקודם, ופארם של ישראל הם הצדיקים, ולא נתבאר מה שאמר הלשון לכך בא הכתוב וכו' מהו לכך, וי"ל דהכונה בלע ה' את הרשעים ולא חמל גם את מי שראוי לחמול דהיינו הצדיקים [ואולי הוא ע"פ מ"ש (ב"ק ס' ב') כיון שניתן רשות למשחית שוב אין מבחין בין צדיק לרשע], ותהיה הכונה לכך בא הכתוב ואמר בלע ה' ולא חמל וכו', לכך הקדים הכתוב הלשון בלע ואח"כ הלשון ולא חמל, אף כי לפי פשוטו היה צ"ל להיפך, כי מקודם מסירים החמלה ואח"כ עושים המעשה.

כל נאות יעקב. דבר אחר כל נאות יעקב – דאמר ר' הושעיא, ת"פ בתי כנסיות היו בירושלים, וכל אחד היה לו בית ספר ובית תלמוד, בית ספר למקרא ובית תלמוד למשנה[223] [שם].

כל נאות יעקב. דבר אחר כל נאות יעקב – כל נאותיו של יעקב[224], כגון ר' ישמעאל ור' שמעון בן גמליאל ור' ישבב ור' יהודה בן בבא ור' חוצפית המתורגמן ור' יהודה הנחתום ור' חנניה בן תרדיון ור' עקיבא ור' אלעור בן שמוע ור' טרפון[225] [מ"ר].

הרס בעברתו מבצרי. ר' יודן אמר, כל בירה ובירה שהיתה בירושלים לא היתה ראיה להכבש בפחות מארבעים יום, ויש אומרים בפחות מחמשים יום[226], וכיון שגרמו עונות הרס בעברתו מבצרי בת יהודה הגיע לארץ [שם].

חלל ממלכה ושריה. ממלכה אלו ישראל, כמש"נ ואתם תהיו לי ממלכת כהנים, דבר אחר ממלכה זה צדקיהו מלך יהודה, ושריה – אלו שרים של מעלה, כמש"נ (ישעיהו מ"ג:כ"ח) ואחלל שרי קודש[227] [שם].

פסוק ג

כל קרן ישראל. א"ר יוחנן, אלו שמונים אלף קרני מלחמה שנכנסו לכרך ביתר בשעה שלכדוה והרגו בה אנשים ונשים וטף עד שהלך דמן ונפל לים הגדול[228] [גיטין נ"ז א'].

אך בכלל צריך באור מה שתלה מאמר זה בדברי יחזקאל, ומה שייכות הענינים זל"ז, וי"ל משום דכנודע היו ירמיהו ויחזקאל בזמן אחד, הראשון בא"י והשני בבבל, ואחרי דכפי המבואר היתה תכלית זעקת יחזקאל למען הצדיקים שבבבל, דריש שתכלית זעקת ירמיהו היתה ג"כ למען הצדיקים שבארצו הוא, בארץ ישראל.

[223] וגם בכאן דריש נאות מלשון נאוה ופאר כמש"כ באות י"ד, וע"פ הבאור שבארנו באות הקודם יעו"ש וצרף לכאן. ויש להוסיף עוד בטעם הדרשה כל נאות יעקב אלו בתי כנסיות ע"פ הדרשה בסנהדרין ק"ה א' מה טבו אהליך יעקב – אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות, ובטעם אותה דרשה עיין מש"כ בתו"ת במקומה בפ' בלק.

[224] ר"ל כל תפארתו של יעקב וכמש"כ לעיל אות י"ד, וע' מש"כ בבאור באות ט"ו וצרף לכאן.

[225] הם עשרה הרוגי מלכות שקדשו את השם בפרהסיא, ואע"פ שלא היו בזמן אחד לא חש בכ"ז לכללם ולדרוש עליהם פסוק זה, יען כי בכל זמן וזמן שקרה ענינם היה ראוי לקרוא עליהם זה הפסוק, וכן כללם בעל הפיוט למוסף יוהכ"פ, ויש גירסות שונות בענין השמות, ואכ"מ להאריך.

[226] ע"ד רמז דריש הלשון מבצרי, מאן דאמר ארבעים דריש מדלא כתיב בצרי וכמו בצורות ישבו (יחזקאל ל"ו:ל"ה), ומאן דאמר חמשים דריש עוד היוד מן בצרי דהיה יכול לכתוב בצר.

[227] ר"ל השרים של מעלה שצדדו בזכות ישראל וקיום ביהמ"ק. וטעם הדרשה הוא דמדייק משום דדרך הכתובים בענינים כאלה להזכיר הקל תחלה, ואם היתה הכונה שרים – שרי מלך, הול"ל חלל שרים וממלכה, ולכן מפרש שרי מעלה, דהשתא באמת נקט הקל תחלה.

[228] פירש"י קרני מלחמה ראשי גייסות תוקעי קרן ומתאספים אליהם בני צבאם, עכ"ל. ולא אדע מה שייכות דרשה זו ללשון כל קרן ישראל שמוסב על קרן ישראל ולא על קרן או קרני הגייסות, ואולי מפרש לשון הכתוב בסירוס וכמו גדע כל קרן בחרי אף את ישראל, ומוסב הפעל גדע על הפועל כל קרן דהיינו האויב גדע. ומה שהכריחו לפרש כך ולא כפשוטו דקאי על הקב"ה, י"ל משום דברוב הפסוקים בפרשה זו [לבד פסוק ד'] בא אחר הפעל מפורש שם ה', איכה יעיב באפו ה', בלע ה', היה ה' כאויב, זנח ה', חשב ה', עשה ה', ומדלא אמר גם כאן גדע ה', לכן מסיב אותו אל מובן אחר – גדע האויב, וכדמפרש.

גם יש לפרש טעם הדרשה משום דכיון דהעמיד השונא קרנות [גייסות] מסתמא העמידו כנגדו קרנות גם ישראל [ויש סמך לזה מפסוק וכל קרני רשעים אגדע תרוממנה קרנות צדיק], וכשגבר האויב גדע הקרנות של ישראל, ושם קרן שבכאן י"ל דהוא מכוון להשם קַרְנָ"ט כנוי לשרי מצביאי מלחמה.

כל קרן ישראל. עשר קרנות הן, של אברהם של יצחק של יוסף של משה של תורה של כהונה של לויה של נבואה של ביהמ"ק של ישראל ויש אומרים גם קרנו של משיח[229], וכולן היו נתונות בראשן של ישראל[230], וכיון שחטאו נטלו מהן, הדא הוא דכתיב גדע בחרי אף כל קרן ישראל [מ"ר].

השיב אחור ימינו. ר' יהודה ב"ר סימון אמר, כיון שגרמו עונות ונכנסו שונאים לירושלים נטלו את גבוריהם של ישראל וכפתו ידיהם לאחוריהם, אמר הקב"ה, אמרתי עמו אנכי בצרה, עכשיו בני שרויים בצער ואני ברווח – כביכול השיב אחור ימינו[231] [שם].

כאש להבה. א"ר שמעון בן לקיש, כשהפורעניות באה לעולם אין מרגיש בה אלא יעקב, מאי טעמא – ויבער ביעקב כאש להבה[232] [שם].

[229]בכל אלה כתיב התואר קרן, באברהם כתיב (ישעיה ה') כרם היה לידידי בקרן בן שמן וסמך על התרגום שם אמר נביא אשבחי' כען ישראל דמתיל לכרמא זרעי' דאברהם רחימי, ולידידי הוא תואר לאברהם, כמו שדרשו על הפסוק מה לידידי בביתי דקאי על אברהם וכדכתיב זרע אברהם אוהבי, וביצחק כתיב נאחז בסבך בקרניו, ומבואר באגדות שהיה מוכן האיל לתכלית זו מששת ימי בראשית, והיתה זה לכבודו של יצחק שירום קרנו, וביוסף כתיב וקרני ראם קרניו, ובמשה כתיב כי קרן עור פניו ובתורה כתיב (חבקוק ג') קרנים מידו לו, ובכהונה כתיב (תהלים קי"ב) קרנו תרום בכבוד [וקאי על הכהונה כי המזמור הזה מיוסד על אברהם כדאיתא במדרשות, ובפ"ד דנדרים (ל"ב ב') איתא שניטלה הכהונה ממלכי צדק וניתנה לאברהם], ובלויה כתיב (דה"א כ"ה) להרים קרן, ובנבואה כתיב (ש"א ב') רמה קרני בה', ובביהמ"ק כתיב (תהלים כ"ב) ומקרני ראמים עניתני [ע"פ מש"כ בשוח"ט שבשעה שניצול דוד מן הראם נדר שיבנה ביהמ"ק גבהו מאה אמה כגובה הראם], ובישראל כתיב (שם קמ"ח) וירם קרן לעמו, ובמשיח כתיב (ש"א ב') וירם קרן משיחו. והעירני בני השנון מ' **מאיר** שי', דחידוש הוא שלא חשב המדרש קרן של דוד ע"פ הפ' דתהלים קל"ב שם אצמיח קרן לדוד, וכן קרן המזבח דכתיב כ"פ, והיא לכאורה באמת פליאה רבה. והשבתי לו, כי בנוגע לקרנו של דוד הנה עיקר ויסוד קרן של דוד הוא משיח בן דוד, ובסוף הפ' הנזכר, ערכתי נר למשיחי, וכ"ה בנוסח התפלה את צמח דוד וכו' דקאי על משיח, וקרנו של משיח הרי חשיב המדרש וממילא קרן דוד בכלל, ובנוגע לקרן המזבח, הנה ידוע דיסוד ענינו ותכליתו של ביהמ"ק הוא המזבח, כי תכלית ביהמ"ק לכפר, ועיקר הכפרה הוא על המזבח וכמש"כ (פ' אחרי) ואני הנה נתתיו על המזבח לכפר, וע' כתובות י' ב', וא"כ אחרי דחשיב המדרש קרנו של ביהמ"ק היינו הך דקרן המזבח.

[230]ר"ל זכות כולן היה תלוי להן לולא חטאו כל כך, והוא ע"ד מ"ש בשבת פ"ח א' בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע באו ששים רבוא של מלאכי השרת וקשרו לכ"א מישראל שני כתרים וכו' וכיון שחטאו ירדו מאה ועשרים רבוא של מלאכי חבלה ופרקום וכו'.

[231]אולי הכונה ע"ד הכתוב ימין ה' רוממה, ומכיון שרצה להראות אות שהוא מצטער עם ישראל השיב אחור ימינו, והיינו שהוא כביכול בשפל ובצער. עוד י"ל דהוא ע"ד מדרש תהלים מ"ב על הפסוק חלותי היא שנות ימין עליון (תהלים ע"ז) וכי יש חולי למעלה אלא שנשתנית ימין של עליון, והבאור הוא שמתאוננת כנסת ישראל על מה שגרמו העונות, ויהיה הכתוב, ואומר [ואחשב בלבי, והוא מדברי כנסת ישראל], כי חלותי – היינו מה שנעשיתי חולי או חולין מעונותי הם גרמו לשנות ימין עליון הייני מרחמים לדין כביכול וזה הוא אמרו גם כן כאן השיב אחור ימינו – היינו שבעת האהבה – בעת שכנסת ישראל רצוין לאביהם שבשמים אמר (שה"ש ב') שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני, וכשאין ישראל רצוין לאביהם שבשמים אז השיב אחור ימינו, וזהו השתנות ימין עליון כביכול.

[232]ומסיים במדרש וכן כשהטובה באה אין מרגיש בה אלא יעקב שנאמר יגל יעקב ישמח ישראל, וסיום זה מובא במדרש שוח"ט סוף סי' י"ד, ומסיים שם על זה בבאור, יגל אברהם וישמח יצחק אין כתיב כאן אלא יגל יעקב ישמח ישראל, ומזה מבואר דהפי' אין מרגיש בה אלא יעקב הכונה היא יעקב אבינו ולא דקאי על אומת ישראל, וטעם הדבר שיעקב מרגיש יותר משאר האבות כתבו המפרשים מפני שהוא נצטער ביותר בגידול בנים ונתן נפשו עליהם, כנודע.

פסוק ד

כאויב. נדרש לעיל פרשה א' פסוק א' בדרשה היתה כאלמנה.

כאויב וגו'. כאויב זה פרעה שנאמר בו אמר אויב, דבר אחר זה עשו שנאמר בו (יחזקאל ל"ו:ב') יען אמר האויב, נצב ימינו כצר, זה המן שנאמר בו איש צר[233] [מ"ר].

כל מחמדי עין. ר' תנחום אומר, אלו בנים שחביבין על אבותיהם כגלגל עין שלהם, ורבנן אמרי, אלו סנהדרין שחביבין על ישראל כגלגל העין[234] [שם].

פסוק ה

כאויב. נדרש לעיל פרשה א' פסוק א' בדרשה היתה כאלמנה.

פסוק ו

ויחמס כגן. רבי חמא ב"ר חנינא אומר, כגנה שנחמס מעיניה והלבין ירקה[235], ורבי שמעון בר נחמני אמר, כאדם הראשון דכתיב בו ויגרש את האדם מגן וגו'[236] [מ"ר].

ויחמס כגן שכו. א"ר אבהו, שבו כתיב, כיון שגלו ישראל שככה חמתו של הקב"ה[237] [שם].

שכח ה' וגו'. שכח ה' בציון מועד ושבת, וכי אפשר שהקב"ה משכח מועדיהם ושבתותיהם של ישראל[238], אלא אלו מועדותיו ושבתותיו של ירבעם בן נבט שבדא להם, כמש"נ (מלכים א י"ב:ב') בחודש אשר בדא מלבו[239] [שם].

---

[233] הכונה י"ל שנהג בענין החורבן מן הקל אל החמור, בתחלה בדרך הקל וכמו פרעה שלא רצה לאבד רק הזכרים הקטנים ואח"כ כמו עשו שרצה להרוג את יעקב ולבסוף כהמן שביקש לאבד את הכל.

[234] ר"ל אלו סנהדרין שנהרגו ע"י נבוכדנצר כדלקמן בפסוק ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון (פסוק י'). ומצינו דסנהדרין מכונים בשם עין, כמש"כ והיה אם מעיני העדה (פ' ויקרא) ונדרש על סנהדרין, ובריש ב"ב ד' א', שאמר בבא בן בוטא להורדוס הוא כבה עינו של עולם אלו סנהדרין.

[235] ר"ל כגנה שנכרת ונשחת מעינה, וע"י כן נתייבש והלבין הירק שבתוכה, וכן ע"י שהסתיר הקב"ה פניו מישראל נשחתו ויבש פרים.

[236] ר"ל כאדה"ר שנחמס והוסר ממקומו מגן עדן, ומפרש כגן – כאותו שהיה בגן עדן. וטעם הדמיון י"ל ע"פ הדרשה דלעיל ריש פרשה א' עה"פ והמה כאדם עברו ברית – כאדם הראשון יעו"ש בבאורנו, ועונשן של ישראל נדמו לעונשין שלו, ואחד מהם, מה הוא גורש ממקומו כך ישראל גורשו ממקומן יעו"ש.

[237] מלשון וחמת המלך שככה, וחמס הוא מלשון חמה וכעס כמו (פ' וירא) חמסי עליך, וזהו הטעם מ"ש בעלמא כל מקום שגלו ישראל שכינה עמהם (עי' מגילה כ"ט א') דמכיון שעם גלותם שככה חמתו לכן נלוה עמהם כביכול בגלותם.

[238] אין התמיה על עיקר ענין השכחה, דזה דבר שאפשר ואפשר, שמרוב הצרות וטלטולים שוכחים זמני מועדים ושבתות וכמ"ש בגמ' (שבת ס"ט ב') ההולך במדבר ואינו יודע איזה יום שבת וכו', אלא התמיהה על מה שתלה דבר זה בהקב"ה שכביכול הוא השכיח אותם מהם, ואין זה דבר מתקבל שהקב"ה יכוין לבטלם אלו ממצות, אלא הו"ל לומר נשכח בציון מועד ושבת בפעל סתמי.

[239] ואע"פ דעל זה אין ראוי להתאונן ולקרוא תגר, אלא הכונה שהשכיח מועדים סתמא שדומים למועדי ירבעם, מה הם כונתם לא לשם שמים כך המועדים שחגגו הם, היו שלא לשם שמים כי אם לשם הנאה גופנית ונחשבו כמועדי ירבעם. ויש להוסיף באור ולפרש עם זה כונת הפ' בישעיה א' חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי עפ"י המתבאר בביצה ט"ו ב' דהלשון לכם מורה על הנאה גופנית כולה בלא חלק לחפצי שמים. וזוהי הכונה חדשיכם ומועדיכם, בעת שהם כולם לכם לבד, שנאה נפשי. וטעם השנאה הוא כמש"כ הערוך בבאור מאמר חז"ל סקבא

מלך וכהן. מלך זה צדקיהו וכהן זה שריה בן מחסיה[240] [שם].

פסוק ז

זנח ה' מזבחו וגו'. אמר הקב"ה לישראל, כלום אתם מקניטין אותי אלא בשביל קרבנות שהקרבתם לי[242] הרי הם לכם כנגד פניכם, הדא הוא דכתיב זנח ה' מזבחו גאר מקדשו[241] [שם].

קול נתנו בבית ה'. איזה קול נתנו, אמר ר' שמואל בר נחמני, בשעה שנכנסו גוים להיכל הפכו פניהם כלפי מעלה וחרפו וגדפו[243] [מ"ר].

פסוק ח

חשב ה' להשחית. [א"ר יוחנן, לא מעתה חשב להשחית אלא משכבר הימים], הדא הוא דכתיב (ירמיה ל"ג) כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת להסירה מעל פני[244] [שם].

חל וחומה. מהו חיל וחומה, א"ר אחא ואתימא ר' חנינא, שורא ובר שורא[245] [פסחים פ"ו א'].

פסוק ט

טבעו בארץ שעריה. דרש ר' חנינא בר פפא, מאי דכתיב רננו צדיקים בה' לישרים נאוה תהלה, אל תקרא נאוה אלא נוה תהלה, זה משה ודוד שלא שלטו שונאיהם במעשיהם,

---

דשתא רגלא, דמכיון שאוכלין ושותין ובטלין ממלאכתן מתיחדין ובאין לידי עבירה. וזוהי הכונה כאן, שכח ה' בציון מועד ושבת - איזה מועד ושבת, כאלה שהם דומין בערכן למועד ושבת של ירבעם, שמבלים בהוללות וסכלות.

[240] דהמלכים וכהנים שזולתם היו רשעים ולא שייך להתאונן עליהם.

[241] בא לפרש בזה הפעלים זנח נאר שאינם רגילים ומתיחסים על הרוב אצל השמות מזבח ומקדש, כי אצל רעיון כזה במזבח כתיב הפעל נתיצה או הריסה וכלשון הכתוב מזבחותיהם תתצו, מזבחותיך הרסו (מ"א י"ט), ובמקדש רגיל לכתוב הפעל שמם או חרב, והשמותי את מקדשיכם, לחרבה יהיה הבית הזה (ישעי' כ"ב), אבל הפעלים זנח ונאר יונח על דבר הנשלח ונמאס, וכמו (תהלים פ"ט) ואתה זנחת ותמאס, לכן דריש סבת הדבר למה נמאס, לפי שעל ידי שישראל בטחו בו הרבו ביותר לחטוא, וא"כ היה הוא הסבה לחטוא, ועיין לעיל בפסוק א' בדרשה השלישי משמים ארץ באה דרשה כהאי גונא.

[242] ר"ל שסומכים אתם עליו שיכפר עליכם ולכן תרבו לחטוא.

[243] עיקר טעם הדרשה מסמיך על הלשון קול נתנו כיום מועד, דמשמע קול צהלה ושמחה, ודריש דכל כך היה לבם טוב עליהם עד שהעיזו גם לחרף ולגדף כלפי מעלה.

[244] קשה ליה הלשון חשב ה' להשחית, כי הלא כאן לא נסתפק במחשבה בעלמא כי אם השחית בפועל ממש, ומאי שייך הלשון חשב, ולכן דריש שענין המחשבה שבכאן מורה דלא עתה נתחדשה המחשבה כי אם עוד משכבר הימים מאז נשא שלמה את בת פרעה דאז כבר כתיב מאמר הקב"ה כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת, לפי שבאותו הלילה של חנוכת ביהמ"ק עשה שמחה גם לבת פרעה כמבואר בילקוט במלכים.

[245] חומה גדולה וחומה קטנה זו לפנים מזו. ואפשר דבא לומר בזה ע"ד דאמרי' בב"ב ק"ז ע"ב דיהיב ליה המוכר ללוקח קרקע לעשות חריץ ובן חריץ כדי שלא תהא חי' קופצת וכאן היה שורא ובר שורא בכל זאת בא האויב ועשה פרצים בשניהם ולא חש להההיזק שאפשר לבא, וזהו שאמר יחדיו אומללו.

[246] פירש"י דקאי אמצודת ציון שהיא עיר דוד וביתו כמבואר בש"ב ה', וכנראה הוכרח לפרש כן ולא דקאי על שערי המקדש משום דהמקדש לא בנה הוא אלא שלמה, ואמנם י"ל ע"פ מ"ש בזבחים נ"ג ב' דמפני שאמר דוד

דוד – דכתיב טבעו בארץ שעריה[246], משה – דאמר מר משנבנה מקדש ראשון נגנז תחת מחילות של היכל אהל מועד קרשיו, קרסיו, בריחיו, עמודיו ואדניו[247] [סוטה טי א'].

טבעו בארץ שעריה. רבי יוסי אומר, לפי שהשערים חלקו כבוד לארון כדכתיב שאו שערים ראשיכם ויבא מלך הכבוד, לפיכך לא שלט בהם אויב אלא טבעו בארץ[248] [מ"ר].

אין תורה. אם יאמר לך אדם יש חכמה נגדם תאמין, דכתיב (עובדיה א':ח') והאבדתי חכמים מאדום ותבונה מהר עשו[249], ואם יאמר לך יש תורה בגוים אל תאמין, דכתיב מלכה ושריה בגוים אין תורה[250] [מ"ר].

גם נביאיה וגו'. נביאיה – אלו נביאי שקר[251], גם נביאיה – אלו נביאי אמת, אלו ואלו לא מצאו חזון מה' [שם].

פסוק י

ישבו לארץ וגו'. פעם אחת העליל נבוכדנצר על סנהדרי גדולה, גזר והורידן לארץ, העלו עפר וחגרו שקים, קשר שערן בזנבי הסוסים והיו מריצין אותן מירושלים ועד לוד, הדא הוא דכתיב ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון העלו עפר על ראשם חגרו שקים הורידו לארץ ראשן בתולת ירושלים[252] [שם].

זכור ה' לדוד את כל ענותו עד אמצא מקום לה' משכנות לאביר יעקב, והיינו שנתן נפשו למצוא מקום לבנין המקדש לכן נקרא על שמו, א"כ אפשר דקאי כאן על שערי המקדש, וכ"ה אומר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד, ועיין במהרש"א. ובמדרש במד"ר פ' ט"ו איתא להדיא דקאי על שערי המקדש, וכן איתא להדיא בזוהר (הקדמת ספר הזוהר) ג' א' דקאי על שערי בית המקדש, וכן הוא במדרש פה כהדרשה שהובאה לקמן.

[247]כדי שלא ישלטו בהם שונאים בזמן מן הזמנים. ואמנם לא נתבאר מה שאמר אל תקרא נאוה אלא נוה, מאי נ"מ ומה דריש בזה, וי"ל דדריש דמפרש נוה מלשון דירה, כמו אל נוה קדשך, נוה שאנן (ישעיהו ל"ג:כ'), ונוה צדיקים (משלי ג':ל"ג), ודריש לישרים נוה תהלה, כמו הנוה אשר לישרים [למשה ולדוד] לו תהלה, ומה תהלתו – שלא שלטו בהם השונאים, ודו"ק.

[248]עיין במ"ר פ' וארא ר"פ ח' כי פסוק זה שאו שערים ראשיכם אמרו שלמה בשעה שעשה ארון של י' אמות והפתח של ביהמ"ק היה ג"כ י' אמות, ואין י' אמות נכנסין בתוך י' אמות, אמר שאו שערים ראשיכם ויבא מלך הכבוד, כנוי לארון עם הלחות, ונשאו עצמן והכניסו את הארון, וזוהי הכונה שחלקו כבוד לארון, ועיין במדרש פ' בהעלותך פ' ט"ו.

[249]ועיין במ"ר פ' נשא פרשה י"א דרשו הפסוק דמשלי ג' וכסילים מרים קלון זו אדום, וצ"ל דזה הוא אחר שנאבדו מהם החכמים כמש"כ והאבדתי חכמים מאדום.

[250]כלומר דכונת הכתוב שיתערבו בגוים וישכחו התורה, א"כ ממילא מבואר שאין תורה בגוים, דאלו היה הרי לא שכחו גם המתערבים בהם.

[251]הם החוזים בכוכבים ובמערכות השמים, אבל אין לפרש נביאי שקר ממש, דעליהם לא שייך שלא מצאו חזון מה', דפשיטא הוא ומה רבותא בזה, משא"כ אלה החוזים בכוכבים וכו' עכ"פ יש להם איזו שיטה וחשבון, ועליהם שייך לומר שלא מצאו חזון מה', והיינו שהמערכות כחשו בהם. וכמו שמצינו גבי בלעם שהיה יודע דעת עליון היינו שהיה יודע הרגע שהקב"ה זועם, ובימים האלה לא זעם הקב"ה כביכול וכמ"ש חז"ל בברכות ובמס' ע"ז.

[252]ובתולת ירושלים כנוי לסנהדרין כמבואר לעיל פרשה א' פסוק ד' בדרשה בתולותיה נוגות אלו ת"ח שנאים כבתולות, יעו"ש. ויש עוד גירסא בענין זה, ולפיה יהיה הפי' בתולות ממש שגם להם עשה כן נבוכדנצר עד שניטל שערן, וע"ע בדרשה הבאה.

ישבו לארץ וגו'. א"ר יצחק, מלמד ששמטו כרים מתחתיהם[253] [נדרים ס"ה א'].

פסוק יא

כלו בדמעות עיני. א"ר אלעזר, גבול ניתן לעין, ומעשה באשה אחת שמת לה בן תשחורת[255] והיתה בוכה עליו בלילות עד שנשרו ריסי עיניה[254] [מ"ר].

מעי חמרמרו. כפול ונדרש לעיל בפרשה הקודמת פסוק כ'.

נשפך לארץ כבדי. בההוא גברא שמת לו בן תשחורת[256] והיה בוכה עליו בלילות עד דנחת כבדיה [מ"ר].

פסוק יב

איה דגן ויין. דגן – גלוסקא[258], ויין – יין מבושם בבשמים, ויש אומרים יין ישן[257] [שם].

בהתעטפם כחלל וגו'. מעשה באשה אחת שאמרה לבעלה לך לשוק לקנות אוכל, הלך ולא מצא, והיה מפרפר ומת, אמרה לבנה, ראה, היכן אביך, הלך לשוק, וביון שראה אביו מת היה מתפרפר ומת גם הוא, ובנה הקטן בעי למינק ולא מצא חלב ומתפרפר ומת, הדא הוא דכתיב בהתעטפם כחלל ברחובות עיר בהשתפך נפשם אל חיק אמותם[259] [שם].

פסוק יג

מה אעידך. [מהו אעידך, אמר הקב"ה] כמה נביאים העידותי בכם[260], דבר אחר כמה ביזות נתתי לכם, ביזת מצרים, ביזת הים, ביזת סיחן ועוג, וביזת ל"א מלכים[261], דבר

[253] יתכן דמדייק, כי יתר לשונות הפעלים שבפסוק זה מורים על הפעולה מצד עצמן של הזקנים, ר"ל שהם עצמן עשו מה שעשו, העלו [להם עצמן] עפר על ראשם, חגרו [הם עצמן] שקים, הורידו לארץ ראשן, ולפי"ז הול"ל כאן יָשְׁבוּ ביו"ד קמוצה ולא ביו"ד צרויה המורה על צווי מצד אחר, ולכן דריש דמוסב על הדרשה הקודמת שהישיבה היתה מצד גזירת נבוכדנצר, ומכיון שצוה באכזריות להושיבם לארץ בודאי צוה גם שיצטערו בישיבתם שלא ישבו גם על הכר, וזהו שאמר יָשְׁבוּ [בצווי] – מלמד שצוה להשמיט כרים מתחתם וישבו על הארץ ממש.

[254] בא להסביר במעשה זו פשטות הלשון כלו בדמעות עיני, איך זה תכלינה העינים בבכי ומפרש שהוא בנשירת ריסי עינים שהם משמרים ומחזקים את העינים ובנשירתם תתקלקלנה העינים, עי' קדושין ל"א א' וסנהדרין ק"ד ב'.

[255] כפי דמשמע מפי' הרע"ב לאבות פ"ג מי"ב ונוח לתשחורת הוי הפי' תשחורת נער ורך בשנים וכמש"כ בקהלת הילדות והשחרות, ורד"ל פי' דהוא כנוי לימי הזקנה שהם שחורים כימי החושך והלילה נגד היום ימי הבחרות, ולפי"ז יהיה הפי' בן תשחורת – כמו בן זקונים.

[256] עיין משכ"ל אות מ"ז.

[257] טעם הדרשה בכלל הוא משום דע"כ א"א לומר דעל אותה שעה היו דואגים שאין להם גלוסקאות ויין, דמה שייך להתאונן על זה, הלא די אם יש להם מיני מאכלים ומשקאות אחרים להשיב נפש, אלא ע"כ שזכרו את הראשונה בטוב להם, ואז היו באמת אמונים על כל טוב וזכרו את אשר אבד להם, וגם י"ל הכונה כי הם בהרגלם היו קוראין לגלוסקאות ויין ישן או מבושם דגן ויין סתם, וגם כעת היו שואלין כזה בתומתם מאמותיהם, וזה תפרש הדרשה.

[258] דדגן עצמן אינו בר אכילה, ועיין באות הסמוך.

[259] כי בפסוק הקודם כתיב בעטף עולל ויונק ברחובות קריה, ואם כן גם הלשון כאן בהתעטפם קאי ג"כ עלייהו, ולכן מפרש גם המשך הלשון בהשתפך נפשם ג"כ עליהם וכדמפרש.

[260] מפרש אעידך מלשון התראה כמו העדותי בכם היום, כאומר מה יכולתי לעשות עוד למענכם.

[261] מפרש אעידך מלשון ביזה כמו בבקר יאכל עד, ורצה לומר אחרי כל הטובות שעשיתי עמך בשלל הגוים לא שמת לבך להזהר מבלי לחטוא.

אחר כמה ועודין ועדתי בכם, אהל מועד וגלגל ושילה וגוב וגבעון ושני בית עולמים[262], דבר אחר כמה קשוטין קשטתי אתכם, דא"ר יוחנן, ששים רבוא מלאכי השרת ירדו עם הקב"ה בסיני וביד כל אחד עטרה לעטר את כל אחד מישראל[263] [שם].

מה אדמה לך. אמר הקב"ה לישראל, לאיזו אומה דמיתי אתכם, איזו אומה גאלתי ביד חזקה והבאתי על אויביה עשר מכות, לאיזו אומה קרעתי את הים והורדתי את המן והגזתי את השליו והעליתי את הבאר, לאיזו אומה הקפתי ענני כבוד וקרבתי לפני הר סיני ונתתי להם את תורתי[264] [שם].

הבת ירושלים. מהו הבת ירושלים – הבת שיראה ומשלמת לי[265] [מ"ר].

מה אשוה לך ואנחמך. רבי יעקב דכפר חנן אומר לכשאשוה לך אנחמך, לכשיגיע אותו היום שכתוב בו [והתהלכתי בתוככם], באותה שעה אנחמך[266] [שם].

בתולת בת ציון. בנים המצויינים במילה ובתגלחת ובציצית[267] [שם].

---

[262] מפרש אעידך מלשון ונועדתי לך שם וגו' מעל הכפורת, ור"ל כמה פעמים ובכמה מקומות שרתי שכינתי בתוככם.

[263] מפרש אעידך מלשון עדי וחלי, מיני תכשיטין, וכמש"כ לעיל אות נ"ד.

[264] ואע"פ שמבואר באגדות שסבב הקב"ה עם התורה על האומות ולא קבלוה, אך לו כפה עליהם הר כגיגית כמו על ישראל היו מקבלים אותה, ומדלא עשה כן ש"מ דלא רצה שיקבלוה, ואף דגם על זה יש להם טענה מדוע לא כפה הקב"ה גם עליהם הר כגיגית כמו על ישראל כבר הובא בגמ' ריש ע"ז שבאמת יטענו אז העמים טענה זו כדאמר שם כך אומרים וכי כלום כפית וכו' אך הקב"ה משיב להם הראשונות שמיעינו היינו שבע מצות היכן קיימתם -. והא דהעבירה עליהם שיקבלוה הוא רק כדי שלא יהיה להם פתחון פה לעתיד שלא ידעו כלל מנתינת התורה ואם ידעו קבלוה כמבואר באגדה ריש ע"ז.

[265] דהול"ל בת ירושלים כמו שנאמר כ"פ בת ציון, ולכן דריש כמתמה ואומר מה אדמה לך הבת אשר היתה יראה ומשלמת לי איך נהפכת עתה לסוררה ומורדת, וענין ומשלמת לי לא נתבאר, ויתכן שהוא מלשון ארמי וענינו מסירה ונתינה, כמו שתרגם וה' הסגירם (פ' האזינו) וה' אשלמינון, ובחגיגה ה' א' ומשלים ליה לדומה, כלומר ומוסר אותו, והוי הכונה שיראה ומשלמת לי שהיתה נמסרת אלי תמיד, שהיית מוסרת נפשך אלי. והדרש גופא שדריש שיראה ומשלמת לי הוא מנוטריקון של תיבת ירושלים שתיבת ירושלים היא מורכבת מן ירא ושלם – ומדקאמר הבת דריש בלשון נקבה כמובן.

[266] והיינו הפי' לכשאשוה לך לכשאהיה עמך בשוה במקום שאתה שם והיינו שאתהלך עמכם, וכמו שהגהנו כך הוא בפסיקתא. וגם יש לפרש כונת הלשון לכשאשוה לך אנחמך, לכשיגיע אותו היום שכתוב בו והתהלכתי בתוככם – ע"פ מש"כ רש"י בפסוק ההוא (פ' בחקתי) בשם אגדות, והתהלכתי בתוככם, אטייל עמכם בגן עדן כאחד מכם ולא תהיו מזדעזעים ממני, עכ"ל, וזוהי כונת הלשון לכשאשוה לך ובסמיכות על הכתוב והתהלכתי בתוככם.

[267] משנוי התואר בפסוק אחד בת ירושלים בת ציון, דריש מלשון אות וציון, ועיין משכ"ל אות נ"ח.

[268] רומז להפסוק דיחזקאל מ"ז והנה מים יוצאים מתחת מפתן הבית וגו' ובאו הימה ונרפאו המים וגו' ואז ממילא יהיה רפואה לך בבנין ביהמ"ק. ומפי רב זקן אחד ז"ל שמעתי שאמר בשם הגאון ר"י פרעגער ז"ל פי' על זה המדרש בזה האופן, והוא שנודע אשר בכלל העולם הם שליש ישוב שליש ימים שליש מדבר, וידוע מאמר הגמ' שבת נ"ו ב' דבשעה שנשא שלמה בת פרעה ירד גבריאל ונעץ קנה בים והעלה הים שרטון ונבנה עליו כרך גדול של רומי והיא החריבה את ירושלים ומקדש -, נמצא לפי זה שנלקה הים משטחיותו שנעשה יבשה שטח רב מהים, וידוע מאמר הגמ' מגילה ו' א' על הפ' אמלאה החרבה שכשתחרב רומי אז תבנה ירושלים, והנה לפי הנ"ל שבעת שתחרב רומי אז יהפך היבשה לים כמו שהי' ואז ירפא הים משברו של נעיצת קנה בים ואז תבנה

גדול כים שברך. כי גדול כים שברך מי ירפא לך, רבי חולפאי אומר, מי שהוא עתיד לרפאות שברו של ים הוא ירפא לך[268], ור' אבין אומר, מי שאמרת לו שירה על הים הוא ירפא לך[269] [שם].

ירפא לך. רבי יהושע בן לוי אומר, [כתיב ירפא לך וסמיך ליה נביאיך] - ירפא לך נביאיך[270] [שם].

פסוק יד

שוא ותפל. [אין תפל אלא עבודת כוכבים] כמש"נ (ירמיהו כ"ג:י"ג) ובנביאי שומרון ראיתי תפלה[271] [מ"ר].

ולא גלו על עונך. דהוו ממתחין לך מסוה על פניך[272] [שם].

פסוק טו

שיאמרו כלילת יופי. בכרכים של אומות העולם האומות עצמן אומרים שבחן בפיהם, כמש"נ (יחזקאל כ"ז:ג') את אמרת אני כלילת יופי[273], אבל ירושלים אחרים אומרים שבחה בפיהם, הדא הוא דכתיב הזאת העיר שיאמרו כלילת יופי[274] [שם].

ירושלים וירפאו ישראל - וז"ה מאמר המדרש מי שירפא את הים היינו כשתחרב רומי כנ"ל הוא ירפא את שברך כי אז תבנה ירושלים.

[269] דכמו בים דאע"פ שהמרתם עליו כמש"כ וימרו על ים סוף, ובכ"ז לבסוף כששבו נרפאו כך ירפא לכם עתה לכשתשובו אליו, ועוד י"ל הכונה ע"פ מ"ש בזוהר ח"ב נ"ד א' דאיתא שם ועל דא תנינן משה זמין למימר שירתא לזמנא דאתי מ"ט בגין דכתיב (מיכה ז':ט"ו) כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, אראנו, אראך מבעי ליה אלא אראנו ממש - היינו למשה רבנו ע"ה -, למאן דחמא בקדמיתא וחמי ליה תניינות ודא הוא אראנו - ועוד שם ע"ב - לאמר, לאמר בההוא זמנא, לאמר בארעא קדישא וכו' לאמר בגלותא, לאמר בפורקנא דלהון דישראל, לאמר לעלמא דאתי - עוד שם ע"ב מאן דמכוון בה זכי למימרא לזמנא דאתי דהא אית בה עלמא דעבר, ואית בא עלמא דאתי וכו' ואית בה יומי דמלכא משיחא, וכעין זה איתא במדרש פ' בשלח פ' כ"ג ויאמרו לאמר נהי' אומרים לבנינו ובנינו לבניהם שיהיו אומרים לפניך כשירה הזאת בעת שתעשה להם נסים - מכל אלה נוכחנו שרמז לנו בנבואה בשירת אז ישיר שנאמר שירה בעת הגאולה כי גם אז יעשה לנו נסים ונפלאות כמו שעשה לנו על הים וז"ה כונת המדרש - מי שאמרת לו שירה על הים הוא ירפא לך ותאמר לפניו גם אז שירה וכנ"ל.

[270] כונת הדרשה שמתאונן הכתוב כי בעוד שהיה ראוי שהנביאים יהיו לך מורי דרך ישרה, הנה לבד שלא עשו כזה אלא עוד חזו לך שוא ותפל וכדמפרש בדרשה הבאה אין תפל אלא עבודת כוכבים, כלומר שהוליכוך הם בדרכים עקלקלות, וא"כ קשה מאד רפואתך אחרי שהרופאים עצמם צריכים לרפואה.

[271] להלשון תפלה שתי הוראות, דברי הבל וסכלות, וגם ע"ז, ודריש בנז"ש תפלה דגבי נביאים שבכאן מתפלה דגבי נביאי שומרון דשם מפורש שהטעו את ישראל בעבודת כוכבים וה"נ הוי הפי' כן, וזה מעין הדרשה לעיל פרשה א' פסוק י"ט קראתי למאהבי המה רמוני, למאהבי הם נביאי שקר שהיו מאהבין אותי על ע"ז.

[272] שלא תראה ותתבונן אל עונך.

[273] בעיר צור איירי.

[274] פשוט דדייק מדלא כתיב בקצור הזאת העיר כלילת יופי וכמו הזאת נעמי, אך אם היה כתוב כן היה באפשר לומר שישראל בעצמם אומרים כן ובאופן כזה אין השבח שלם וכמ"ש (מ"ר פ' עקב) אין שבחה של מטרונה כשמתקלסת מפי קרוביה, וכמאמר החכם יהלך זר ולא פיך (משלי כ"ז ב') לכן אמר שיאמרו והיינו אומות אחרות.

משוש לכל הארץ. ר' יוחנן בשם ר' שמעון ב"ר יוחאי אומר, כיפה של חשבונות היתה חוץ לירושלים וכל מי שהיה רוצה לחשב היה רץ ומחשב שם כדי שלא יחשב בירושלים ויצטער שם, לקיים מה שנאמר משוש לכל הארץ[275] [שם].

פסוק טז

פצו וגו'. למה הקדים פ"א לעיין[276], אמר רבה א"ר יוחנן, בשביל מרגלים שאמרו בפיהם מה שלא ראו בעיניהם[277] [סנהדרין ק"ד ב'].

פסוק יז

בצע אמרתו. ר' אהבה בריה דרבי זעירא אמר, משעה שאמר הקב"ה (פ' בחקתי) ואם עד אלה לא תשמעו לי והלכתי אף אני עמכם בקרי, שמא כך עשה, אלא בצע אמרתו – פשורי קא מפשר[278] [מ"ר].

בצע אמרתו. אמר הקב"ה למלה"ש, מלך בו"ד כשהוא מתאבל על מת מהו עושה אמרו ליה, קורע שיראין שלו, אמר להו כך אני עושה, הדה"ד בצע אמרתו[279] [מ"ר פרשה א' פסוק א'].

וישמח עליך אויב. א"ר אחא, בטובה הוא שמח עמהם כמש"נ (פ' תבא) כי ישוב ה' לשוש עליך לטוב, אבל ברעה משמח אחרים כמש"נ וישמח עליך אויב הרים קרן צריך, ועל זה נאמר צעק לבם אל ה'[280] [מ"ר].

---

[275] בפסיקתא רבתי ר"פ מ"א הלשון והיו יוצאים ועושים חשבונותיהם שם מחוץ לעיר והיו אוכלים ושותים בתוך העיר. ויתכן הכונה כמו שנוהגים היום לנהל חשבונות מסחר בלשכות מיוחדות לזה (קאנטאר"ן ובירזו"ת) ובית המעון מיוחד רק לחיי בית בחוג משפחה, ובירושלים היו לשכות מסחר כאלה חוץ לעיר [והיו נבנים כמין כיפה, גג עגול], והעיר עצמה היתה מיוחדת רק לחיים ועונג. ומה שאמר שלא יצטער בירושלים, הכונה פשוטה, כי בעת מו"מ ומערכת חשבונות לא ימנע איזה צער ודאגה וכדומה.

[276] בסדר הא"ב בפ' זו, ועיין באות הבא.

[277] וכן הויא הסדר ביתר פרשיות הבאות לבד בפרשה הראשונה. וי"ל הטעם בזה משום דבמכוון סדר פרשה הראשונה על הסדר כדי שיוכר השנוי בפרשיות הבאות, וביפה ענף כתב הטעם ע"פ מ"ש בפ' כל כתבי בשבת דאפילו בשעת כשלונה של ירושלים לא פסקו אנשי אמנה מתוכה, ועל זה באה לרמז פרשה אחת הכתובה על הסדר.

[278] ר"ל אע"פ כן לא עשה כאשר זמם, אלא עשה פשרה במאמרו, והיינו שלא עשה כליה גמורה ח"ו, ובצע הוא ל' פשרה כמבואר בסנהדרין ו' ב', ויתפרש הכתוב בלשון תמיה, וכי עשה ה' את אשר זמם וכו'.

[279] מפרש בצע מלשון קריעה וחתוך וכמו (איוב ו' ט') יתר ידו ויבצעני, ואמרתו מענין שפת הבגד, ותרגום על פי מדותיו (תהלים קל"ו) על אימרא דלבושיה. ובגמרא ע"ז ל"ד א' חלוק לבן שאין בו אימרא.

[280] וכמ"כ דרשו חז"ל עה"פ (תבא כ"ח) כן ישיש שש לא נאמר אלא ישיש אחרים משיש והוא לא שש והיא נחמה גדולה לישראל, כי כאשר הקב"ה כביכול אינו שש ורק כביכול גם הוא בצער וע"ד עמו אנכי בצרה וע"ד גלו למצרים שכינה עמהם גלו לבבל שכינה עמהם והכונה שגם הוא בצער הגלות – וז"ה כונת המדרש דמסיים וע"ז נאמר צעק לבם וגו' כיון דהוא כביכול בגלות אנו מבקשים שיעשה למענו ולמען שמו שלא יתחלל ויהיה הפירוש אל ה' כמו על ה' – בשביל ה'.

פסוק יט

קומי רני בלילה וגו'. תנא ר' חייא, כל העוסק בתורה בלילה שכינה כנגדו, שנאמר קומי רוני בלילה לראש אשמרות שפכי כמים לבך נוכח פני ה'[281] [תמיד ס"פ ד'].

פסוק כ

אם תאכלנה וגו'. מעשה בדואג בן יוסף שהניחו אביו בן קטן לאמו, בכל יום היתה אמו מודדתו בטפחים ונותנת משקלו בזהב לבית המקדש, וכשגבר אויב טבחתו ואכלתו, ועליה מקונן ירמיה, אם תאכלנה נשים פרים עוללי טפוחים[282], ורוח הקודש משיבה ואומרת אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא [זה זכריה בן יהוידע][283] [יומא ל"ח ב'].

פסוק כא

שכבו לארץ וגו'. לפי שהיה ירמיהו אומר (ו') ואת חמת ה' נלאיתי הביל, שפוך על עולל בחוץ[284] ועל סוד בחורים יחדיו כי גם איש עם אשה ילכדו זקן עם מלא ימים – לפיכך שכבו לארץ חוצות[285] [מ"ר].

פסוק כב

מגורי מסביב. מהו מגורי – מגו ביתאי, א"ר אלעזר בר מרינוס, בני אדם שהיו מאוכלי שולחני הם באו עלי[286] [מ"ר].

שריד ופליט. כנגד הבנים והבנות הכתוב מדבר, שתהא עמל בהם והחטא בא ומכלה אותם, הדא הוא דכתיב אשר טפחתי ורביתי אויבי כלם[287] [שם].

---

[281] דתפלה קבועה הלא ליתא בראש אשמורת, ולכן קאי אתורה דלא איברא לילה אלא לגירסא.

[282] מלשון טפחים שזכר.

[283] יתכן בטעם תשובה זו למאמר של ירמיהו בזה, דכיון שחללו המקדש והריגת כהן ונביא שוב גם ההקדש שלה לביהמ"ק נעשה חולין ולכן לא הגין עליה.

[284] הכונה היא ע"ד שאמרו (שבת קי"ט ב') לא חרבה ירושלים אלא בשביל שבטלו בה תנוקות של בית רבן שנאמר שפוך על עולל בחוץ מה טעם שפוך (וע' רש"י שם) משום דעולל בחוץ, וז"ה כונת המד"ר כאן לפי שהיה ירמי' אומר – כלומר שהיה אומר להם תמיד השכם ושלוח את הנבואה הזאת כי שפוך על עולל בחוץ מטעם בטול ת"ת מתנוקות ולא שמעו לנבואתו, לזאת שכבו לארץ חוצות מדה כנגד מדה, מטעם שהעוללים הלכו שובבים בחוץ ולא הלכו ללמוד לזאת שכבו – חוצות.

[285] ר"ל לפי ערך העבירה שעברו כך היה עונשם. וחסר בסוף הדרשה שכבו לארץ חוצות המלה וגו', ועיקר הדרשה מוסבת על הלשון שכבו לארץ חוצות נער וזקן, ומפרש דכלפי הענין שאמר ירמיהו שפוך על עולל בחוץ ועל סוד בחורים איש עם אשה זקן עם מלא ימים – לפיכך שכבו לארץ חוצות נער וזקן בתולותי ובחורי וגו'.

[286] ודריש מגורי מלשון גירות ודירה [גור בארץ] שאותו הדר בתוך ביתי ואוכל משולחני אותו קראת עלי למלחמה.

[287] ומכנה את החטא בשם אויב, יען כי הוא האויב האורב לנפש, וכמ"ש בברכות ל"ג א' לא הערוד ממית אלא החטא ממית, יעו"ש. וכן פירשו המפרשים הפסוק תמותת רשע רעה, דהרעה היינו העבירה בעצמה תמית את הרשע, וכמ"ש בפועל כפיו נוקש רשע.

פרק ג

פסוק א

אני הגבר. רבי לוי אומר, אני הגבר - אנא הוא דרגילנא ביסורים והניין לי מה דהניין לך[288] [שם].

אני הגבר. רבי יהושע בן לוי אומר, אני הגבר - אנא הוא איוב דכתיב ביה (איוב ל"ד:ז') מי גבר כאיוב ישתה לעג כמים, וכל מאי דאייתית עליה אייתית עלי[289] [שם].

אני הגבר. רבי ברכיה אומר, אני הגבר - גברתני לעמוד בכולם, וכן אתה מוצא אחר תוכחות שבמשנה תורה כתיב אתם נצבים היום כולכם ומתרגמינן כולכם גבורים לעמוד בכולם[290] [שם].

ראה עני. [והלא היה ראוי לומר ראיתי עני ומהו ראה], אלא אמרה כנסת ישראל, ראה הקב"ה אותי עניה מן המצות, עניה ממעשים טובים, הביא עלי שבט עברתו[291] [שם].

פסוק ב

אותי נהג וגו'. אותי נהג בעולם הזה שנקרא חושך ולא אור[292] [שם].

פסוק ג

אך בי ישב וגו'. א"ר שמעון בן לוי, מלמד שאע"פ שהקב"ה מתיאש מן הצדיקים בעולם הזה אע"פ כן חוזר ומרחם עליהם, הדא היא דכתיב אך בי ישוב וגו'[293] [מ"ר].

---

[288] ר"ל אני הוא הגבר שכבר הורגלתי לקבל באהבה את היסורין על קדושת שמך, [ואשר על כן מכונה בשם גבר על שם גבורתו שסבל ככה], ולכן מה שנאה וטוב בעיניך להביא עלי הוא גם נאה וטוב בעיני, ולא אתאונן עליהם אלא אקבלם באמונה, ודריש ראה מלשון רבנן רואה אני את דברי אדמון (כתובות ק"ח ב'), כלומר נראין בעיניו ומתקבלים, דירמיה (שהורגל ביסורים כל ימי חייו) מצא את היסורים לנכון לפניו. או י"ל דקאי על כנסת ישראל.

[289] גם בכאן הדיוק כמו בדרשה הקודמת דהול"ל ראיתי עני, ודריש שאומרת כנסת ישראל אני דומה להגבר הידוע שהיה מצוין ביסורים רבים, וגם אני כן, דכל מאי דאייתת עליה אייתת עלי.

[290] דריש יתור לשון הגבר, ודריש מלשון גבורה וכדמפרש, ובכלל יתבאר כמו שפרשנו לעיל אות א'. ומ"ש ומתרגמינן הנה בתרגום כתיב אתון קיימין יומא דין אך המדרש דריש ללשון זה כמו כולכם גבורים וכו', והוי הלשון ומתרגמינן קיצור לשון.

[291] הלשון עניה מן המצות עניה ממע"ט לאו דוקא הוא, דלפי משמעות המלים ענינו רק עניה מקיום מצות ומע"ט, ותו לא, ובאמת כמה עבירות חמורות גרמו לחורבן הבית וכמ"ש לעיל בפרשה א' פסוק א' לא גלו ישראל עד שכפרו ביחידו של עולם ובמילה ובעשרת הדברות וכו', אלא הכונה עניה במצות ועשירה בעבירות, ולשון קצר ונקי נקט.

[292] דייק כפול הלשון חושך ולא אור, דפשיטא הוא, דבחושך אין אור, ולכן דריש דמשל הוא לעוה"ז שגם נראה בו כמו אור מדומה והם ההצלחות הזמניות, ואמרי אותי נהג בגלות החשך גם בלא אור המדומה, כלומר אפילו ההצלחות הזמניות אין בי.

[293] מדייק מכפל לשון ישוב יהפוך ידו, דמדלא די בהפוך ידו כל היום ש"מ שבא לרמז שישוב לרחם עליהם, ועיין לקמן פ' כ"ב ופ' כ"ו.

פסוק ד

בלה בשרי ועורי. בלה בשרי – זה הצבור[294], ועורי – אלו סנהדרין, דכשם שהעיר חופה על הבשר כך סנהדרין חופין על ישראל[295] [שם].

שבר עצמותי. עצמותי – עצומי, העצומים שבבני[296] [שם].

פסוק ה

ויקף ראש ותלאה. ראש – זה נבוכדנצר דכתיב ביה (דניאל ב':ל"ח) אנת הוא רישא די דהבא, ותלאה – זה נבוזראדן[298], דבר אחר ראש זה אספסינוס ותלאה זה טרכיגוס[297] [שם].

פסוק ו

במחשכים הושיבני וגו'. במחשכים הושיבני כמתי עולם – מלמד שהסומא חשוב כמת[299] [נדרים ס"ד ב'].

במחשכים הושיבני וגו'. במחשכים הושיבני כמתי עולם, א"ר ירמיה, זה תלמודה של בבל[300] [סנהדרין כ"ד א'].

פסוק ז

גדר בעדי ולא אצא. ר' איבו אמר, זה בסגר של ערביים, ר' ברכיה אמר, זה קסטרא של פרסיים, ורבנן אמרי זה מטלית של כותים[301] [מ"ר].

---

[294] רומז להפסיק דיחזקאל (י"א ג') היא הסיר [מוסב על ירושלים] ואנחנו הבשר, כלומר שכל האומה מכונה בשם בשר.

[295] כלומר מגינים על ישראל, וכמש"כ ונשאתי לכל המקום בעבורם.

[296] החכמים והצדיקים, שהם עצמות האומה, שמחזיקים כלל האומה כמו שהעצמות מחזיקות את הבשר, וע"ל אות ז' דבכלל האומה מכונה בשם בשר.

[297] ר"ל ראש זה אספסינוס שהיה תחלה לגלות בית שני שהיה צר על ירושלים קודם טיטוס ותלאה זה טרכינוס, ויש גורסים זה טיטוס והוא בנו של אספסינוס ששלחו להחריב את ירושלים ובית המקדש כמו נבוכדנצר לנבוזראדן בבית ראשון, כמש"כ באות הקודם.

[298] ר"ל ראש זה נבוכדנצר במקדש ראשון, ותלאה זה נבוזראדן שלוחו של נבוכדנצר והוא גמר את כל התלאה, ועיין בפירש"י בפסוק זה.

[299] וכתבו התוס' דנ"מ בזה למבעי עלי' רחמי, ואינו מבואר, הלא על כל צרה וצער דרוש לבקש רחמים, ויתכן הכונה למבעי רחמי שלא יבא האדם לידי כך, ובקשה כזו שבעבר באמת מבקשים רק על דבר גדול, וכנראה כונו תוס' ללשון כזה בעירובין מ"א ב' גבי ג' דברים מעבירין את האדם על דעתו וגו' ושם בהכרח צריך לפרש דצריך לבקש על זה למפרע.

[300] ר"ל הלומדים שבבבל, מפני שאין נוחין זה לזה בהלכה ומתוך כך אין ההלכה מתבררת אצלם והם מגששים בה כמו באפלה. והארכנו בבאור דרשה זו בתורה תמימה ס"פ בראשית בפסוק בבל יעו"ש.

[301] בסגר שם מקום שבערביא, וקסטרא שם מקום שבפרס, ומטלית שם מקום שבכותים, והכונה שהנגלים לאחד מן אלה המקומות לא היו מניחין אותן לצאת משם ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, שכל אחד זכר המקום הנודע לו.

הכביד נחשתי. מהי הכביד נחשתי – הכביד עלי מסים וארנוניות וגולגלאות[302] [שם].

פסוק ח

גם כי אזעק וגו'. א"ר אלעזר, מיום שחרב ביהמ"ק ננעלו שערי תפלה, שנאמר גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי[303] [ברכות ל"ב ב'].

שתם תפלתי. כל הבא להתפלל אחר הצבור מעשיו נפרטין, לכך נאמר שתם – קרי ביי שתם[304] [מ"ר].

פסוק ט

גדר דרכי וגו'. תניא, מחילות בארץ היו בין לוד לירושלים ונגנזו, הדא הוא דכתיב גדר דרכי בגזית נתיבותי עוה[305] [ירושלמי מעש"ש פ"ה ה"ב].

נתיבתי עוה. בראשונה היו משיאין משואות בחרים וכייר וגדר וחברותיה[306], א"ר יוחנן, בין כל אחת ואחת שמונה פרסאות, והא האידנא טובי הוו, א"ר נחמן בר יצחק, שאני השתא, דכתיב נתיבותי עוה[307] [ר"ה כ"ג ב'].

נתיבתי עוה. מהו עוה – קלקל והחריב, כמש"נ (יחזקאל כ"א:ל"ב) עוה עוה עוה אשימנה[308] [מ"ר].

---

[302] מסים וארנוניות הם מיני מסים מבהמה ונכסים וגולגלאות הוא כסף גולגולת מאנשים, והכונה הכביד נחשתי שהכביד עלי מסים ככובד הנחושת, או דהכונה דע"י מסים אדם נאסר ונגש לנחשתים.

[303] איירי בתפלת יחיד כמש"נ גם כי אזעק ואשוע, אבל בצבור כתיב (פ' ואתחנן) מי כה' אלהינו בכל קראנו אליו, וגם ביחיד אינו רק בשאר ימות השנה, אבל בעשרה ימים שבין ר"ה ליוהכ"פ מתקבלת אפילו תפלת יחיד, ובשאר ימות השנה נמי תפלה בדמעות מתקבלת אפילו ביחיד כמש"כ (תהלים ל"ט) שמעה תפלתי ה' אל דמעתי אל תחרש, ולכן אמרו בב"מ פ' הזהב אע"פ ששערי תפלה ננעלו שערי דמעות לא ננעלו, ואמנם אחרי כל זה כפי הנראה הא דר"א לאו כו"ע ס"ל כן, והפסיק קאי רק לאותו הזמן של החורבן שאז כביכול לא רצה הקב"ה לשמוע תפלה, ומ"ש אע"פ ששערי תפלה ננעלו היינו בעת שהם ננעלו, ע"י איזה סבה וכעס.

[304] כנראה דריש המלה שתם בתרי אנפי שתם מלשון סתם, ושתם – בנוטריקון שתם, כלומר שתמה תפלת הצבור, וטעם דרשה זו מדלא כתיב סתם (בסמ"ך), וענין מעשיו נפרטים הוא שנמנין בפרוטרוט אחד אחד והקב"ה מדקדק עמהם, כמ"ש חז"ל על הפ' הן אל כביר לא ימאס, דמשמע דדוקא תפלת צבור אינו ממאס כביכול אף אם יש מה למאס, כי קרבן צבור דוחה את הכל כנודע, אמנם תפלת יחיד אם יש במה למאס את תפלתו אז אין תפלתו נשמעת.

[305] ר"ל דרך קרובה היתה בין לוד לירושלים דרך מחילות בארץ, ואלר החורבן נתקלקלו ונסתתמו, וסמך זה על פסוק זה.

[306] לאחר שקדשו ב"ד את החודש היו מדליקין נרות בכיפין גבוהים שיראום ערי הגולה והיה זה לסימן מקידוש החודש, והיו מדליקין בעיירות אלו שחשב, מפני שבהם היו הרים גבוהים.

[307] ר"ל נתקלקלו ונתעותו הדרכים הישרים, ונחשב הדרך בעקלתון, ולכן טובא הוי. ויתכן דהכונה ע"פ הדרשה הקודמת דדרך קרובה היתה להם ע"פ מחילות בארץ ואח"כ נתעותו ונסתתמו.

[308] שם איירי במלכות צדקיהו שאמר שיעשנה שממה ובטלה, ושילש המלה ג' פעמים לומר שעד עולם לא ימלוך מי מזרעו [דכמו באכסניא של תורה חזקתה לבוא בג' דורות כך חזקתה להשלל לעולם בשלילת ג' דורות], דשלש פעמים הוי חזקה כנודע, ומבואר דעוה פירושו שממה וביטול.

פסוק י

דב ארב וגו'. דוב אורב זה נבוכדנצר, ארי במסתרים זה נבוזראדן, דבר אחר דוב אורב זה אספסינוס, ארי במסתרים זה טרכינוס[309] [שם].

פסוק יא

דרכי סורר ויפשחני. מהו ויפשחני – ויבקעני, כההיא דתנינן (שביעית פ"ד מ"ו) אילן שנפשח קושרין אותו בשביעית[310] [שם].

פסוק יב

ויציבני. ר' יודן אמר, ויציבני – הגבירני לעמוד בכולם, וכן אתה מוצא אחר תוכחות שבמשנה תורה כתיב אתם נצבים היום כולכם ומתרגמינן כולכם גבורים לעמוד בכולם[311] [מ"ר].

כמטרא לחץ. יש אומרים כמגן לחנית, ויש אומרים כקורת חצים שהכל מורים בה והיא נצבת[312] [שם].

פסוק יג

בני אשפתו. רב אמר, בני אשפתו [בני שבויים, בני תערובות][313], ושמואל אמר, בני אדם שאוכלין הרבה ומוציאין אשפות הביא עלי[314] [שם].

פסוק יד

הייתי שחוק וגו'. הייתי שחוק לכל עמי, כמש"נ (תהילים ס"ט:י"ג) ישיחו בי יושבי שער אלו עובדי כוכבים שיושבין בבתי טרטיאות וקרקסאות, נגינתם כל היום – כמש"נ (שם)

[309] כנודע במדרשים ודה"י היה נבוכדנצר צר זמן רב על ירושלים ואורב ומחפש תחבולות לכובשה, ועם כל זה לא עלתה בידו, ובא נבוזראדן וכבשה, וכן אספסינוס בבית שני צר וארב וטרכינוס כבש. ולכן מדמה את נבוכדנצר ואספסינוס לדוב שדרכו להיות אורב, ואת נבוזראדן וטרכינוס לארי שדורס ומזיק ואוכל. גם י"ל שמכנה את נבוזראדן בשם ארי ע"פ המבואר במ"ר לקמן פרשה ה' בפסוק על צוארינו נרדפנו נבוזראדן הוא אריה ולמה נקרא אריה שהיה נוהם על השביה כאריה, ובבית שני אספסינוס התחיל וטרכינוס גמר, ולכן המשיל את אספסינוס לדוב ואת טרכינוס לארי.

[310] ושם פרשו המפרשים שנפשח נסדק כמו ויפשחני, וא"כ הרי פסוק זה ומשנה זו נעשים למוד ולימד כאחת, והוא חזון שאינו נפרץ, ובכלל לפלא הוא שלא הביאו במדרש כאן ראיה למובן נסדק בשורש פשח מש"א ט"ו וישסף שמואל את אגג, תרגומו ופשח, ושסף באורו בקיעה שיסודו שסע [בחלוף ע' בפ', מפני שהן אותיות הסמוכות ומתחלפות].

[311] וכן דרשו לעיל בפסוק אני הגבר גברתני לעמוד בכולם, ועיין מש"כ שם.

[312] ר"ל כי עם כל החצים שירו בי עדיין קיים אני, והוא מענין הדרשה הקודמת הגבירני לעמוד בכולם.

[313] ר"ל נבזים ושפלים ככל הנולדים בשביה ובני תערובות שמגודלים ללא מוסר וללא דרך ארץ, וכמו מתגוללים באשפה והלשון הביא מוסב על נבוכדנצר.

[314] ע' סוטה מ"ב ב' דרשו הפסוק דירמיה ה' דאיירי בחילו של נבוכדנצר אשפתו כקבר פתוח כולם גבורים, רב ושמואל, חד אמר, בשעה שזורקין חץ עושין אשפתות אשפתות של חללים וחד אמר בשעה שעושין צרכיהן עושין אשפתות אשפתות של זבל, ופירש"י מפני שאוכלים הרבה בגבורה, וגם כאן אייירי בנבוכדנצר ומכוין לאותה דרשה. וידענו מזה, כי מ"ד שם בשעה שעושין צרכיהן וכו' הוא שמואל, כמבואר בדרשתו כאן, שבאה בקצור לשון ומכוין לדרשתו בסוטה שם.

ונגינות שותי שכר, מאחר שהן יושבין ואוכלין ושותין ומשתכרין הן יושבין ומשיחין בי ומלעיגין בי[315] [שם].

פסוק טו

השביעני במרורים וגו'. השביעני במרורים זה יו"ט הראשון של פסח דכתיב ביה על מצות ומרורים, הרוני לענה – מה שהשביעני מרורים בליל פסח הרוני בליל תשעה באב לענה, הוי – ליל יו"ט הראשון של פסח הוא ליל תשעה באב[316] [שם].

פסוק טז

ויגרס בחצץ שני. לאחר שהיה אוכל רב כל מאכלו בערב ת"ב היה טובל פתו באפר ואוכלו ואמר, זו היא עיקר סעודת ערב ת"ב לקיים מה שנאמר ויגרס בחצץ שני הכפישני באפר[317] [ירושלמי תענית פ"ד ה"ז].

ויגרס בחצץ שני. כשגלו ישראל היה אחד בא ללוש את עיסתו ולא היה יודע במה[318], והיה חופר ועושה גומא ולש בתוכה והיו הצרורות מתדבקות בעיסה, וכיון שנותנה בתוך פיו היו שיניו קהות, לקיים מה שנאמר ויגרס בחצץ שני [מ"ר פרשה א' פסוק ב'].

פסוק יז

ותזנח משלום נפשי. מהו ותזנח משלום נפשי, א"ר אבהו, זו הדלקת הנר בשבת[319] [שבת כ"ה ב'].

נשיתי טובה. מהו נשיתי טובה, רבי ירמיה אמר זה בית המרחץ, ר' יוחנן אמר זו רחיצת ידים ורגלים בחמין, ר' יצחק נפחא אמר זו מטה נאה וכלים נאים שעליה, ור' אבא אמר זו מטה מוצעת ואשה מקושטת לתלמידי חכמים[320] [שם שם].

---

[315] שאין שחוק ונגינות באין אלא מתוך אכילה ושתיה כמו שכתוב וישב העם לאכל ושתו ויקומו לצחק.

[316] שלעולם באותו יום שחל יו"ט ראשון של פסח חל גם תשעה באב. וכלל הדרשה יש לפרש משום דיסוד החיוב מאכילת מרור הוא זכר לקושי השעבוד, וידוע דע"י קושי השעבוד הוקדם זמן היציאה ממצרים, מת' שנים עד ר"י, ואמנם כנגד זה שהוקדם נשאר חוב להשתעבד עוד הפעם בגלות, וזהו שאמר השביעני במרורים בלילי פסח – זכר לקושי השעבוד, ובזה הרוני לענה בליל ת"ב, שנשאר חייב להשתעבד בגלות עוד הפעם.

[317] מה שאמר זו היא עיקר סעודת ת"ב בא בזה ליישב מה שאכל מקודם תבשילין שונים, יען כי עד עתה לא אכלו סעודת ת"ב והיה מותר בכל, ועיקר סעודת ת"ב היא זה, וע' בבבלי תענית ל' א'.

[318] ר"ל שלא מצאו כלי הדרושה לזה, מפני שהיו מטולטלים בדרך.

[319] כי במקום שאין נר אין שלום מפני שהולך באפלה ונכשל, כך פירש"י, ולא נתבאר לפי"ז למה אמר דוקא בשבת ולא בכל הימים, ויתכן לומר דאיירי שאין לו כל כך נרות להדליק בכל חדרי ביתו, וא"כ בחול אפשר לטלטל הנר בכל חדר הדרוש לו, משא"כ בשבת שמעמידין הנר בחדר אחד וביתר חדרי הבית חושך, ובכלל יש כפול לשון בדברי רש"י, שהולך ונכשל והולך באפילה, ואולי צ"ל במקום והולך באפילה – ואוכל באפילה, והיינו משום דבשבת מצוה לאכול בלילה, וע"ע בחא"ג. וגם י"ל הטעם דדוקא בשבת, משום דהאור מרחיב הלב ושבת הוא יום שלום הנפש.

[320] הפעל נשה נרדף עם זנח, עזב, וי"ל דחשיב כאן הדברים שעוזב אותם האדם לא מפני שאין ידו משגת אלא רק מעצבון רוחו ודכאת נפשו, בשעה שהוא עצוב ורוחו כהה, דכל אלה הדברים דורש האדם רק בטוב לבו עליו. ובמ"ר כאן הלשון קצת משונה.

פסוק יט

זכר עניי ומרודי. אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע, זכור ענויין שעוניתי ומרורי שמרדתי בך ויסורין שהרויתני לענה וראש – יצאו אלו באלו[321] [מ"ר].

פסוק כ

זכור תזכור וגו'. א"ר יודן, אומרת כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע, יודעה אני שאתה זוכר אוה"ע לנקום בהם, אבל מה אעשה ותשוח עלי נפשי, המשל אומר, עד שהשמנה נעשה רזה, – נפש הרזה יוצאת[322] [שם].

פסוק כא

זאת אשיב וגו'. אין זאת אלא תורה כמש"נ וזאת התורה, אומרים ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע, אלולי תורתך שנתת לנו כבר אבדנו בין האומות, וכן דוד אומר (תהילים קי"ט:צ"ב) לולא תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי[323] [שם].

פסוק כב

חסדי ה' וגו'. א"ר שמעון בן לוי, משהקב"ה מתייאש מן הצדיקים בעוה"ז הוא חוזר ומרחם עליהם, הדא הוא דכתיב חסדי ה' כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו[324] [מ"ר].

פסוק כג

חדשים לבקרים וגו'. אמר ליה שמואל לחייא בר רב, תא ואימא לך מילתא מהני מילי מעליותא דהוי אמר אבוך, כל יום ויום נבראין מלאכי השרת מנהר דינור[325] ואמרי שירה ובטלי, שנאמר חדשים לבקרים רבה אמונתך[326] [חגיגה י"ד א'].

---

[321] מה שנראה ליה להוציא המלה ומרודי מפשטה שהוא שם נפרד לענין צרה ועוני, י"ל דמדייק מדלא כתיב ראה ה' עניי ומרודי, דכן מצינו בענינים אלה הפעל ראה, וירא אלהים את נאקתם, ראה עניי משוגאי, ראה עניי ועמלי, ראה עניי וחלצני, אבל הפעל זכירה יונח על הרוב על זכירת רחמים, ולכן מפרש כאן מענין כזה.

[322] ר"ל כי אין לי כח לחכות עד שיעלה רצון בזה.

[323] יתכן דסמיך לדרוש כן משום דלפי פשוטו הו"ל לומר זאת אשיב אל לבי חסדי ה' כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו על כן אוחיל, יען כי דרוש להציע מה הוא משיב אל לבו ואח"כ תכלית היוצא, ולכן דריש דהלשון זאת הוא שם דבר, ומוסב על התורה, ואמר כי בהשיבו את התורה אל לבו בזה הוא מקוה ומייחל, וכדמפרש.

[324] ר"ל בעת שנראה כי באה הרעה למרום קצה עד שנראה רוח יאוש אז תבא תשועת ה' כהרף עין, ע' לעיל פ' ג' ולקמן פ' כ"ו.

[325] נהר של אש [והמלה דינור חלוקה לשתים די נור, היינו של אש] והוא נהר היוצא מתחת כסה"כ בעת שיושב הקב"ה למשפט והובא שם זה בדניאל ז' י'.

[326] היינו בבקר של כל יום דרכן לומר שירה כמש"כ ברן יחד כוכבי בקר, ובזה רבתה האמונה בה' בחידוש הבריאה על ידו, ונסמך על מ"ש במ"ר כאן בכל יום ויום בורא הקב"ה כת של מלאכים חדשים ואומרים שירה חדשה והולכים להם, כלומר שהולכים וכלים, ויהיה המשך ענין הפסוק בזה, חסדי ה' כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו, ואע"פ שהמלאכים חדשים בכל יום ושל אתמול הולכים להם אפ"ה אנו קיימים, כי חסדי ה' ורחמיו לא תמו ולא כלו מאתנו.

חדשים לבקרים וגו'. א"ר אלכסנדרי, מהו חדשים לבקרים רבה אמונתך, על שאתה מחדשנו בכל בקר ובקר[327] אנו יודעין שאמונתך רבה לתחיית המתים, ור' שמעון בר אבא אמר, על שאתה מחדשנו בבקרן של מלכיות אנו יודעין שאמונתך רבה לגאלנו[328] [מ"ר].

פסוק כד

חלקי ה' וגו'. מהו חלקי ה' אמרה נפשי – שאני מייחד אותו שתי פעמים בכל יום ואומר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד[329] [שם].

פסוק כה

טוב ה' לקוו. כתיב (תהלים קמ"ה) טוב ה' לכל וכתיב טוב ה' לקויו, הא כיצד, משל לאדם שיש לו פרדס, כשהוא משקה משקה את כולו, וכשהוא עודר אינו עודר אלא הטובים שבהם[330] [סנהדרין ל"ט ב'].

טוב ה' לקוו. יכול לכל ת"ל לנפש תדרשנו, ודכותה אך טוב לישראל אלהים, יכול לכל, ת"ל לברי לבב – אלו שלבם ברור עליהם שאין בידם עון[331] [שם].

פסוק כו

טוב ויחיל וגו'. א"ר שמעון בן לוי, משהקב"ה מתייאש מן הצדיקים בעוה"ז הוא חוזר ומרחם עליהם, הדא הוא דכתיב טוב ויחיל ודומם לתשועת ה'[332] [שם].

---

[327] ע"פ החזרת הנשמות משינה בלילה כמ"ש המחזיר נשמות לפגרים עתים.

[328] ר"ל כי גם בגלות אתה מראה לנו קרן אורה אחר תקופה של אפילה, כנודע מחליפות התקופות במצב ישראל, ומזה אני מוכיחה לבטח רוב האמונה בך, והלשון בבקרן של מלכיות הכונה בבקרן של גליות, כלומר בבקר של כל תקופה.

[329] ר"ל לא כמו שאר האומות שעובדים לכחותיו כמו לשמש ולירח ולכוכבים ואומרים כי גם בזה כבודו של מקום ויש שעובדים אותו בשיתוף עבודת כוכבים, אבל אני אין לי כל חלק זולת בהקב"ה לבדו וכמ"ש ה' אחד – ואין זולתו. ושעור הכתוב הוא, נפשי תאמר: חלקי הוא רק ה'.

[330] ר"ל כשהוא משקה אינו מונע המים ללכת לרעים ולטובים לפי שאינו אלא טורח אחד, אבל כשהוא חופר דהוי טורח מיוחד לכל אחד ואחד אינו חופר אלא הטובים שבפרדס, כך הקב"ה בדבור אחד משפיע טובה לכל העולם וממלא נזונים גם טובים גם רעים, משא"כ כשבא להגן מן הפורעניות אינו אלא לקויו, ועיין במהרש"א.

[331] כלומר לא כמו אלה שיש בידם עבירות ומקוים לה', אלא רק לנפש תדרשנו בעזיבת החטא כדין.

[332] עי' משכ"ל בפ' כ"ב אות ל"ז.

[333] כי כשאין לאדם כל עול בטלנותו מביאתו לידי שעמום ופריקת עול וכמ"ש בכתובות נ"ט ב' שהבטלה מביאה לידי שעמום, ויש לפרש ענינו פה, כי יען אשר ברחבתם לא נשאו עול, לכן נטל עליהם עול הגלות. ותפס אלה הג' דברים לפי שהם תלוים זב"ז, עול תורה הוא העיקר והיסוד לתכלית הנהגת האדם, ועול אשה כמ"ש בקדושין ל' ב' כדי שילמוד בטהרה ותהיה לו לעזר באורח חייו, ועול מלאכה כמ"ש באבות כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה, וכל אלה טובים הם אם רכש לו האדם בנעוריו, כי תורת הילדות זכרונה חזק ונאמן כמ"ש באבות הלומד ילד למה הוא דומה לכותב על נייר לבן ובדיו שחור, ונשואי אשה – כמ"ש רב המנונא בקדושין שם האי דעדיפנא מחבראי משום דנסיבנא בילדותי. וכן המלאכה אם אינו מרגיל עצמו בילדותו קשה להתלמד לאח"כ.

פסוק כז

טוב לגבר וגו'. טוב לגבר כי ישא עול בנעוריו - עול תורה, עול אשה, עול מלאכה[333] [מ"ר].

פסוק כח

ישב בדד וידם. אמר הקב"ה למלאכי השרת, מלך בשר ודם כשהוא אבל מה הוא עושה[334], אמרו ליה ישב בדד ודומם, אמר להו אף אני עושה כן, שנאמר ישב בדד וידום [שם].

ישב בדד וידם וגו'. תניא, מניין אפילו אחד שיושב ועוסק בתורה שהקב"ה קובע לו שכר, שנאמר ישב בדד וידום כי נטל עליו[335] [אבות פ"ג מ"ב].

פסוק כט

יתן בעפר פיהו וגו'. רבי כי הוי מטי להני קראי הוי בכי, יתן בעפר פיהו יתן למכהו לחי ישבע בחרפה [ועוד אולי יש תקוה[336] [מ"ר].

פסוק לא

כי לא יזנח וגו'. כביכול לא שבק ולא ישבוק [337] [שם].

פסוק לב

כי אם הוגה ורחם. א"ר שמעון בן לוי, משהקב"ה מתייאש מן הצדיקים בעוה"ז הוא חוזר ומרחם עליהם, הדא הוא דכתיב כי אם הוגה ורחם כרוב חסדיו [338] [שם].

פסוק לג

כי לא ענה מלבו. אמר ר' שמעון בן יוחאי, מפני מה נתחייבו שונאיהם של ישראל כליה בדורו של אחשורוש - מפני שהשתחוו לצלם, אמרו ליה תלמידיו, וכי משא פנים יש

[334] מה שאמר מלך בשר ודם, כי אצל אבל הדיוט כשבאים אנשים לנחמו הם יושבים ודוממים כדמצינו באיוב ששלשת הרעים לא דברו אתו מאומה שבעת ימים ושבעת לילות ומפרש שם הטעם כי גדול הכאב מאד ולא יכלו לנחמו, כמו שאין מנחמין את האבל בשעה שמתו מוטל לפניו, אכן במלך בו"ד אין מן הנימוס שיבואו אליו לנחמו ויהיו יושבים ודוממים כי אין מדרך הכבוד הוא לגבי מלך, ולדבר דברי נחומים ג"כ אי אפשר בשלשה ימים הראשונים משום שיגדל הצער אז בדברי נחומים שלהם כנ"ל, לזאת אמרו שישב בדד כביכול ולא יבואו המנחמים לנחמו.

[335] מפרש ידום מלשון קול דממה דקה כדרך השונה יחידי שהוא שונה בלחש, ור"ל אפילו כשיושב בדד לא ימנע מללמוד, כי נוטל עליו, כלומר כי חובה עליו, וממילא יקבע לו הקב"ה שכר על זה, ורמז בעלמא הוא.

[336] ר"ל לאחר כל היסורין האלה עוד התקוה בספק, כמ"ש אולי יש תקוה, ועיין בחגיגה ד' ב' באה דרשה זו בקצת שינוי. ויתכן לומר כי רבי שהיה קרוב למלכות והתבונן אל כבוד עמים אחרים וראה כי רק הכבוד וקוממיות העם ירוממו את רוחו, ולכן כי מטי להאי קרא הוי בכי כי ראה את שפלות עמו, העדר כבודו וחרפתו אשר בכחם להשפיל את רוח העם עד לבלתי הרפא.

[337] דהלשון לא יזנח כולל שתי הכונות, שאינו זונח בעבר ובהוה, וגם מורה על הויה תמידית, כמו ככה יעשה איוב כל הימים.

[338] עיין משכ"ל בפ' כ"ב אות ל"ז.

בדבר [339], אמר להו, הם לא עשו אלא לפנים אף הקב"ה לא עשה עמהם אלא לפנים, והיינו דכתיב כי לא ענה מלבו [340] [מגילה י"ב ב'].

כי לא ענה מלבו. א"ר לוי, בסיני פעלו ישראל בפיהם ולא בלבם, כמש"נ (תהילים ע"ח:ל"ו) ויפתוהו בפיהם וגו', ובבבל פעלו בלבם ולא בפיהם כמש"נ כי לא ענה מלבו, אמר הקב"ה, יבא פה שבסיני ויכפר על פה שבבבל ויבא לב שבבבל ויכפר על לב שבסיני, ואע"פ כן – ויגה בני איש – הביא עליהם איש צר ואויב, זה המן, והגה את מכתן [341] [מ"ר].

פסוק לד

לדכא וגו'. לדכא תחת רגליו כל אסירי ארץ – זה נבוכדנצר שכתוב בו (דניאל ב':ל"ח) די דיירין בני אנשא חיות ברא ועוף שמיא יהב בידך והשלטך בכולהון אנת הוא רישא די דהבא [342] [שם].

פסוק לז

מי זה אמר וגו'. מי זה אמר ותהי ה' לא צוה, מי צוה – המן צוה להשמיד להרוג ולאבד, והקב"ה לא צוה אלא ישוב מחשבתו הרעה [343] [שם].

פסוק לח

מפי עליון וגו'. מפי עליון לא תצא הרעות והטוב, א"ר אלעזר, משעה שאמר הקב"ה ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע לא יצאה טובה לעושה

---

[339] ר"ל א"כ למה זכו לנס.

[340] ר"ל לפי שהם לא עשו זה אלא לפנים דהיינו מיראה שלא יהרגום, כך התנהג הקב"ה עמהם לאיימם בגזירת המן כדי שיעשו תשובה. ויהיה המשך לשון הפ' כי לא ענה מלבו, ר"ל כשאין האדם מודה בעבירה בלבו, כלומר מכפירה בלב, אלא מסבה צדדית, אז ויגה בני איש – אז הקב"ה הוגה אותם [מלשון קינים והגה והי] ע"י בני אדם שיעשו תשובה וכמו באחשורוש שהעמיד עליהם את המן, וכבדרשה הבאה. ויתפרש הלשון כי לא ענה מל' לא תענה ברעך, כלומר שלא העידו באמתת העבירה בהודאה מלב, אלא רק מן השפה ולחוץ.

[341] עיין מש"כ באות הקודם וצרף לכאן. וע"ד שאמרו חז"ל שהקב"ה מקדים רפואה למכה שנאמר כרפאי לישראל [אז] ונגלה עון אפרים, ואמרו במגילה י"ג ב' אחר הדברים האלה אחר שהכין הקב"ה רפואה והוא שידע מרדכי את אשר דברו בגתן ותרש להמית את המלך, והודיע זה לאסתר ואסתר למלך כנודע, אז התנשא המן למען לגזור גזירה על ישראל אכן רק לאיים ולא מלב כמו שאמר כי לא ענה מלבו, וז"ה אמרם והגה את מכתן כלומר ע"י גזרותיו לבד הוסרה מכתן ולא בפועל ממש. ועי' מ"ש לעיל בפ"א בפסוק בתולותיה נוגות.

[342] ור"ל זה נבוכדנצר שדכא ה' תחת רגליו כל אשר בארץ כמש"נ והשלטך בכולהון. והכתוב הזה דבוק עם הקודם דכתיב שם ויגה בני איש שהביא עליהם איש שהגה את מכת ישראל והיא נבוכדנצר. גם כאן הכונה כי נבוכדנצר בהחריבו את המקדש ואת ירושלים, הסיר בזה את מכתן של ישראל, כמ"ש חז"ל על הפ' מזמור לאסף, מלמד ששפך חמתו על העצים והאבנים, ולא השחית את ישראל ח"ו בעצמם וזהו דנבוכדנצר הגה את מכתן של ישראל בזה שהחריב ביהמ"ק, שיב"ב.

[343] כפי הנראה מדייק מה דלא כתיב ככל אשר צוה אחשורוש, שכן דרוש להיות, אך מפני כי מתחלת מחשבת הקב"ה בגזירה זו היתה רק לאיים על ישראל כדי שיעשו תשובה, כמש"כ לעיל אות נ"ב, ובמלך כתיב (משלי כ"א:א') פלגי מים לב מלך ביד ה', ולכן אין מן הכבוד להזכיר שם המלך על דבר אשר בעיקרו נגזר מהקב"ה רק לפנים.

רעה ורעה לעושה טובה אלא טובה לעושה טובה ורעה לעושה רעה, כמש"נ (שמואל ב ג':ל"ט) ישלם ה' לעושה הרעה כרעתו [344] [שם].

פסוק לט

מה יתאונן וגו'. התינוק כל שלשים יום נקבר באשה אחת ושני אנשים, אבל לא באיש אחד ושתי נשים [345], מאי טעמא, דכתיב מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו – אפילו בשעת אנינותיה של אדם יצרו מתגבר עליו [346] [קדושין פ' ב'].

מה יתאונן וגו'. מה יתאונן אדם חי – דיו שהוא חי [347], כדר' לוי, דאמר, אמר הקב"ה לאדם, חיותך בידי ואתה חי ועודך מתאונן [348] [מ"ר].

גבר על חטאיו. א"ר ברכיה, מה יתאונן על חי העולמים, אם מבקש הוא להתאונן – גבר על חטאיו [349] [שם].

פסוק מ

נחפשה דרכינו. אמר רבא ואיתימא רב חסדא, אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו, שנאמר נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה עד ה' [350] [ברכות ה' א'].

פסוק מא

נשא לבבנו אל כפים. א"ר אמי, אין תפלתו של אדם נשמעת אלא א"כ משים נפשו בכפו, שנאמר נשא לבבינו אל כפים [351] [תענית ח' א'].

---

[344] ויהיה לפי"ז המשך לשון הכתובים, דאחרי דמפי עליון לא תצא טובה לעושה רעה ורעה לעושה טובה א"כ מה יתאונן אדם חי, כלומר על מי יתאונן, גבר על חטאיו, כיון דכל מה שבא עליו הכל הוא רק באשמתו הוא, והוא מעין ענין הכתוב במשלי אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו, ועיין תענית ט' א' וע"פ זה יש לכוין מש"כ הרעות בלשון רבים, דמרמז לשני ענינים האחד דלעושה טוב לא תצא רעה, והשני דאפילו למי שיגיע רעה, לא מפי עליון יצאה, כ"א באשמת האדם עצמו וכמש"כ.

[345] ר"ל לתינוק כזה א"צ רבים ללותו אלא די בנ', ובאותן הנ' לא יהיה שתי נשים ואיש אחד משום חשש יחוד, שאצליהם היו בתי הקברות מחוץ לעיר הרבה, והנשים דעתן קלות להתפתות, עיין ע"ז י"ז ב'.

[346] ועיין בתוס' הביאו מאגדות שארעו קלקולים במקרים כאלה.

[347] טעם הדיוק מיתור לשון חי, דפשיטא הוא, כי המת שוב אינו מתאונן, והול"ל מה יתאונן אדם, ובא לרמז שהפירוש דיו שהוא חי, וכדמפרש.

[348] ר"ל אע"פ שנפגע אדם בצרות ותלאות אפ"ה לא יתאונן עליהם, יען כי גם עיקר חייו אינו בידו, ואם הוא חי די לו. ודע כי במ"ר פ' תצוה ופ' אמור איתא תוכן מאמר חיותך בידי בסגנון אחר, אמר הקב"ה לאדם, נרך בידי שנאמר נר ה' נשמת אדם ונרי בידך שנאמר כי נר מצוה וכו' אם אתה תאיר נרי אני אאיר נרך. והכונה אחת היא עם הדרשה שלפנינו כי טוב האדם הוא בידי עצמו לכשישמור מצוה, ולכן בהעדר הטוב עליו גם להתאונן על עצמו.

[349] עיין הבאור לעיל אות נ"ו.

[350] עיין מש"כ לעיל בפסוק ל"ח אות נ"ו וצרף הבאור לכאן.

[351] הכונה של משים נפשו בכפו היא, שנפשו תהיה מכוונת בכפו, כלומר שיהא דבורו ופעולותיו שוים, וע' בדרשות הסמוכות. ועוד י"ל שכל כך מתפלל בלב שלם עד שנכון למסור נפשו על קדושת השם, ושיעור הלשון נשא לבבינו אל כפים – ששולט בלבו עד שנחשבת כאלו היא בידו ממש. ומתבאר בגמרא דזה הוא רק ביחיד, אבל בצבור תפלתם נשמעת אע"פ שאין לב כולם שלם, ויליף שם מקרא.

נשא לבבנו אל כפים. אמר רב אדא בר אהבה, אדם שיש בידו עבירה ומתודה ואינו חוזר בו, למה הוא דומה, לאדם שתופס שרץ בידו וטובל, שאפילו יטבול בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה, זרקו מידו, כיון שטבל בארבעים סאה מיד עלתה לו טבילה, שנאמר (משלי כ"ח:י"ג) ומודה ועוזב ירוחם, ואומר, נשא לבבינו אל כפים אל אל בשמים [352] [תענית ט"ז א'].

נשא לבבנו אל כפים. וכי אפשר לאדם לישא את לבו בידיו, אלא ישוח לבו לידיו ואח"כ אל אל בשמים [353] [ירושלמי תענית פ"ב ה"א].

פסוק מב

נחנו פשענו וגו'. נחנו פשענו ומרינו אתה לא סלחת, מהו נחנו ומהו אתה, אלא נחנו פשענו ומרינו – כמדותינו אנו, אתה לא סלחת – [וכי] כמדותיך אתה [354] [מ"ר].

פשענו ומרינו. [והלא היינו פשעים היינו מרדים] [355], אלא יש ירקות מרים ויש ירקות חמוצים, וכן יש עובדין בישין עם בעלים קשים [356] [שם].

פסוק מד

סכתה בענן. רבא לא גזר תעניתא ביומא דעיבא, משום שנאמר סכתה בענן לך מעבור תפלה [357] [ברכות ל"ב ב'].

סכתה בענן וגו'. מהו זה דכתיב סכתה בענן לך מעבור תפלה [אלא באיזו תפלה איירי – בתפלה שהיא בלא תשובה, אי נמי בתפלת יחיד איירי] [358] [מ"ר].

---

[352] ר"ל שישא לבו באמת אל הקב"ה כאדם הרוחץ בנקיון כפיו שמשליך מידו כל טינוף, וזהו מודה ועוזב ירוחם. או דהכונה כי הלב והידים יהיו שוים בפעולתם ולא שבפיו יודה על עונו ובידיו יעשה ככל אשר עשה עד הנה. ועפ"ז יש לפרש הפ' כי אשא אל שמים ידי ואמרתי חי אנכי לעולם, היינו כשמעשה ידי אשר אני עושה אעשה לשם שמים דהיינו שידי ולבי יהיו קשורים יחד לעבודת ה' אז אוכל לאמר כי חי אנכי לעולם, כי אז הוא איש השלם וחי יהיה חי בעוה"ז וחי בעוה"ב והיא הכונה וחי אנכי לעולם.

[353] נראה הבאור כמש"כ לעיל אות ס"ג.

[354] דרך תלונה הוא לשון זה, כי האדם טבעו לחטוא כמש"כ כי יצר לב האדם רע מנעוריו, אבל דרכי הקב"ה לסלוח כמש"כ סלח נא כגודל חסדך וכאשר נשאת וגו', וא"כ אנו אם חטאנו התנהגנו כפי טבענו, אבל אתה אם לא סלחת לא נהגת כמדותיך.

[355] וכמ"ש ביומא ל"ו ב' פשעים אלו המרדים וכה"א מלך מואב פשע בי. ומפרש דמרה הוא כמו מרד, ויש ראיה לזה מפ' אל תמר בו כי לא ישא לפשעכם (משפטים כ"ג כ"א) הרי מסיב הפעל פשע דהוא מרד לפעל מרה.

[356] ר"ל שרע למקום וגם רע לבריות, והיינו בעלים קשים, כלומר איש קשה, ועל זה בא לרמז כפול הלשון.

[357] דריש כמו דכתיב סכתה בענן מעבור לך תפלה, וכמו כל תשא עון ששיעורו כל עון תשא, ורמז בעלמא הוא, ואמנם זה הוא רק ביום המעונן בלא מטר, אבל במטר הוא עת רצון ושעת רחמים.

[358] בא ליישב בזה סתירת הלשונות דכאן כתיב סכתה בענן לך מעבור תפלה וכנגד זה כתיב (פ' ואתחנן) מי כה' אלהינו בכל קראנו אליו, דמשמע בכל זמן שנקרא אליו, הרי שאינו גודר לעולם בעד תפלה, ומשני דהכא איירי בתפלה שהיא בלא תשובה, אי נמי כאן איירי בתפלת יחיד, דלזה צריך לכוין הזמנים משעת רצון וכמש"כ ואני תפלתי לך ה' עת רצון ענני וגו', משא"כ הפסוק מי כה' אלהינו איירי בתפלת צבור, כהוראת הלשון בכל קראנו, ותפלת צבור לעולם עולה, ובמדרש כאן בא ענין דרשה זו בארוכה ובלתי מסודרה, ואנחנו העתקנוה בקצור על הסדר.

סכתה בענן וגו'. ר' עקיבא היה עומד ונדון לפני טורנוסרופוס והיה שם יהושע הגרסי עומד בתפלה עמו, ירד ענן והקיפן, אמר, דומה אני שלא ירד ענן והקיף אלא כדי שלא תשמע תפלתו של רבי, הדא הוא דכתיב סכתה בענן לך מעבור תפלה [359] [שם].

פסוק מה

סחי ומאוס, מהו סחי ומאוס – בזוי ושפל [360] [שם].

פסוק מו

פצו עלינו פיהם. עיין מש"כ לעיל פרשה ב' פסוק ט"ז בדרשה פצו עליך פיהם וצרף לכאן.

פסוק מט

עיני נגרה וגו'. וסמיך ליה עד ישקיף וירא ה' משמים – א"ר שמואל בר נחמן, זה אחד המקומות שרוח הקודש סמוך לגאולה [361] [מ"ר].

פסוק נא

עיני עוללה וגו'. א"ר שמעון בן גמליאל, ת"ק בתי סופרים היו בביתר והקטן שבהם לא היה פחות מג' מאות תינוקות, והיו אומרים, אם יבאו השונאים אנו דוקרים אותם במכתובים של חרט, וכיון שגרמו עונותיהם ובאו השונאים כרכו כל אחד בספרו ושרפו אותם ולא נשתייר מהם אלא אני, וקראתי על נפשי עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי [362] [שם].

פסוק נג

צמתו בבור חיי. זה יוסף, זה ירמיה, זה דניאל [363] [שם].

---

[359] ר"ל דסימנא עשה הקב"ה להורות שאין תפלתו נשמעת כאלו ענן מפסיק.

[360] ר"ל לבד הרעה בפועל שעושים לנו עוד בזויים ומאוסים אנו בעיניהם תמיד, בראותם כי כל אלה בא עלינו ואין מי שיעמוד לנו להגן עלינו.

[361] הבאור הוא דקשה ליה דעיקר חסר בקרא עד ישקיף וירא ה' והו"ל לסיים ויגאלני וכמש"כ ראה עניי וחלצני, לכן דריש שמרמז בלשון זה לרוח הקודש דהיינו שיערה רוח ממרום, וממילא מרומז הגאולה, דרוה"ק סמוך לגאולה, וע' בירושלמי שקלים פ"ג ה"ד וכן יש שגורסים כן בסוף מס' סוטה דרות הקדש מביאה לידי תחה"מ והוא כעין המדרש הזה, והוי כאלו כתוב מפורש עד ישקיף ויגאלנו, משום דגבול העוני והצער הוא עד הערת רוה"ק. ואולי מדייק כפל הפעלים ישקיף וירא, ודריש המלה וירא בסירוס ובחליפת אות א' לע' [שהם ממוצא אחד ומתחלפין], ודריש וירא כמו ויער, והיינו שיערה רוח ממרום, וזהו רוח הקודש.

[362] בכ"מ בגמ' בא ספור זה, ובכולם הנוסחאות שונות, אבל הכונה אחת היא לכולן.

[363] בכולם ידוע ענינם מהשלכתם לבור, ובדניאל דריש גם סוף הפסיק וידו אבן בי ע"ש הכתוב בי' (דניאל ו׳:י״ח) והיתית אבן חדא ושמת על פום גובא.

[364] ר"ל הרי מבואר דהלשון צמת מתיחס אל השלכה לבור ובאבן.

וידו אבן בי. אמר מר עוקבא, כל המספר לשון הרע ראוי לסקלו באבן, כתיב (תהילים ע"ג:ט') ולשונם תהלך בארץ וגו' אותו אצמית וכתיב הכא צמתו בבור חיי וידו אבן בי [364] [ערכין ט"ו ב'].

פסוק נד

צפו מים על ראשי. אלו האומות שכתוב בהם (ישעיה ז') הוי המון עמים רבים בהמות ימים יהמיון ושאון לאומים כשאון מים כבירים [365] [מ"ר].

פסוק נה

קראתי שמך וגו'. קראתי שמך ה' מבור תחתיות – זה יוסף, זה ירמיה, זה דניאל [366] [שם].

פסוק נט

ראיתה ה' עותתי וגו'. מעשה ביהודי אחד שעבר קמיה דאנדרינוס ושאל בשלומו, אמר, יהודי שואל בשלומי, לכו וחייבו את ראשו, עבר יהודי אחר ולפי שראה מה שעשה במי שקדמו לא שאל בשלומו. אמר יהודי עובר לפני ואינו שואל בשלומי, לכו וחייבו את ראשו, אמרו ליה שריו אין אנו מבינים מעשיך, אמר להו, וכי לעצתכם אני צריך להרוג בשונאי, ורוח הקודש צווחת ראית ה' עותתי שפטה משפטי, ראית כל נקמתם כל מחשבותם לי [367] [מ"ר].

פסוק סה

מגנת לב. מהו מגנת לי, פליגי תרי אמוראי, חד אמר, שברון לב, כמש"נ (פי' לך) אשר מגן צריך בידיך [368], וחד אמר אומץ לב, כמש"נ (פ' ברכה) מגן עזרך [ולמה, כדי שתהיה] תאלתך להם, שתלאה אותם ביסורים ובכל אלות שבתורה [369] [שם].

---

[365] אולי נראה לי' לדרוש כן ולא כפשוטו משום דבפסוק שקודם לזה כתיב צמתו בבור חיי ובפסוק שאחר זה כתיב קראתי שמך ה' מבור תחתיות, ואם היה הפי' כאן צפו מים כפשוטו שטף מים הו"ל לכלול בתוך הקריאה שמתוך הבור שקרא גם מתוך המים, דמאי אולמא האי מהאי, אף כי לפי פשוטו י"ל דהכונה למים שבתוך הבור כי סתם בור יש בו מים, וכמש"כ שתה מים מבורך, ובתורה כתיב לחידוש ורבותא והבור ריק אין בו מים.

[366] כמשכ"ל אות ע"ה.

[367] שחושבים בלבם עצות רעות של עוות הדין להנקם בנו.

[368] מפרש מגן מלשון שבר וכמו דדריש לעיל במ"ר פרשה א' סי' כ"ג אמרה כנס"י לפני הקב"ה נזכרת אני שבר שהשברת לפני בלילות של מלכיות כמש"נ וברוך אל עליון אשר מגן צריך בידיך, ודבר פלא הוא איך מפרש אשר מגן מלשון שבר, וכל המפרשים פרשוהו מלשון מסירה ונתינה כמו אמגנך ישראל (הושע י"א) ויתכן דמפרש ע"פ הכלל דאותיות למר"ן מתחלפות זב"ז [עיין ערוך השלם בתחלת אות נ' ור' ולפלא שלא העיר ממה שדרשו מפורש בערכין ל' א' גם יהודה שת קציר לך כמו קצין ופירש"י דנו"ן מתחלפת ברי"ש וכמו נבוכדנצר נבוכדרצר וכן ברע"ב פ"ג מ"ג דמדות ורבובה היתה לו – כמו ונבובה היתה לון], ומפרש אשר מגן כמו אשר מגר שהוא לשון שבירה, כמו וכסאו לארץ מגרתה (תהלים פ"ט) ובאמת פירוש המפרשים מלשון מסירה וכמו אמגנך ישראל צ"ע, שהרי ערבך ערבא צריך, ומניין להם כזה שם.

[369] הוא ע"ד הכתוב ואני אקשה את לב פרעה וגו' כדי שיקבל המכות, כמבואר בתורה, ודריש תאלה מלשון לאות ועיפות וגם מלשון אלה וקללה.

פסוק סו

תרדף באף וגו'. רבי אליעזר אומר, אימתי יאבד שמם של אלילים ותעקר עבודת כוכבים ועובדיה מן העולם ויהיה הקב"ה יחידי בעולם – בשעה שתרדוף באף ותשמידם מתחת שמי ה [370] [שם].

פרק ד

פסוק א

איכה יועם זהב. מהו יועם, ר' שמואל אומר, יכוסה, כמה שנאמר (יחזקאל כ"ח:ג') כל סתום לא עממוך[372], ורבנן אמרי, כהה, ודכותה גחלים עוממות[371] [מ"ר].

איכה יועם זהב וגו'. דבר אחר איכה יועם זהב – ביאשיהו המלך הכתוב מדבר[373], איכה יועם זהב – שהיה דומה לתכשיט של זהב, ישנא הכתם הטוב, שהיה גופו דומה לאבן טובה ומרגליות[374], תשתפכנה אבני קודש – זה כל רביעית דם שהיה ירמיה נוטלו וקוברו[375] [שם].

איכה יועם זהב וגו'. דבר אחר איכה יועם זהב – באנשי ירושלים הכתוב מדבר, איכה יועם זהב – שהיו דומין לתכשיט של זהב, ישנא הכתם הטוב – שהיה גופן דומה לאבן טובה ומרגליות[376], ואם יאמר לך אדם אין הכתוב מדבר באנשי ירושלים אמור לו, כבר כתיב (פסוק ב') בני ציון היקרים[377] [שם].

תשתפכנה אבני קודש. כשהיו החכמים יוצאין לבקש מזונותיהם[378] היו קורין עליהם

[370] מדייק מדכתיב מתחת שמי ה' ולא מתחת השמים כמו דכתיב בעמלק, ודריש שאז יקראו שמו ה', אז כי יהיה הוא לבדו מלך בעולם.

[371] כהות וכבויות, היפך לוחשות.

[372] ודכותה אמרו בספרי נשא על הכתוב ונעלם מעיני אישה ולא שיהא בעלה רואה ומעמעם כלומר מכסה על עונה (וכעין מ"ש בגיטין י"ז משום ב"א ופי' בערוך שמא יחפה עליה) ובאופן זה א"א לו עוד להשקותה.

[373] ר"ל בעת שנהרג יאשיהו ויקונן עליו ירמיהו כמבואר בד"ה ב' ל"ה, ורמז קינתו כאן משום דקשה סלוקן של צדיקים מחורבן ביהמ"ק כמבואר במ"ר לעיל פרשה א' פסוק ט'.

[374] דכתם היינו קבוצת אבנים טובות ומרגליות או כלי נוי זהב שהם לעדי ותכשיט, וכפירש"י כאן.

[375] כי כמבואר בד"ה שם ירו בו הרבה חצים, וכל דם שהיה יוצא ממנו לאחר יריה היה ירמיה נוטלו וקוברו. ובמ"ר מסמיך זה על הפסוק בד"ה ב' ל"ה ויקבר בקברות אבותיו וכי בכמה קברות נקבר, אלא מפני שהיה קובר כל רביעית דם לעצמה, ואע"פ שירמיה היה כהן, אך זה הדם היה יוצא ממנו בעודו בין החיים והמות, או משום דאחר שנבלע בקרקע שוב אינו מטמא, כמבואר בפ"ג דאהלות, דכל הבלוע שאינו יכול לצאת טהור.

[376] עיין משכ"ל אות ג'.

[377] ונסמך על הדרשה שבתחלת פסוק הבא, ומה היתה יקרותן, עירוני [בן המדינה] שנשא ירושלמית היה נותן לה משקלה זהב, וירושלמי שנשא עירונית היו נותנין לו משקלו זהב, וזה היה מפני שהיו יפים ביותר, וא"כ מבואר דהלשון איכה יועם זהב אבני ירושלים קאי.

[378] מפני דוחק השעה.

תשתפכנה אבני קודש בראש כל חוצות[379] [שם].

פסוק ב

בני ציון היקרים. מה היתה יקרותן, עירוני שנשא ירושלמית היה נותן לה משקלה זהב, וירושלמי שנשא עירונית היו נותנין לו משקלו זהב[380], דבר אחר מה היתה יקרותן שבשעה שהיה אחד מהן נושא אשה גדולה ממנו היה עושה שולחנות יותר מן היציאות, שפלה ממנו היה עושה הוצאות יותר מן השולחנות[381] [שם].

בני ציון היקרים. דבר אחר מה היתה יקרותן – שלא היה אחד מהם הולך לסעודה עד שנקרא ונשנה ועד שהיה יודע עם מי סועד, ועד שהיה הופך בית יד שלו כדי שלא יטעיננו אחר טענת חנם[382] [מ"ר]. **בני ציון היקרים**. דבר אחר מה היתה יקרותן, שהיו מוסרין הסעודה לטבח, ואם נתקלקל דבר בסעודה היו עונשין את הטבח הכל לפי כבודו של בעל הבית ולפי כבודן של האורחים[383] [שם].

בני ציון היקרים. דבר אחר מה היתה יקרותן, שבשעה שאחד מהן עושה סעודה היה צר כל מיני סעודה במפה, כדי שלא יהא אחד אוכל דבר שרע לו[384] [שם].

בני ציון היקרים. דבר אחר מה היתה יקרותן [שלא היו יושבין בדין אלא א"כ יודעים מי יושב עמהם] ולא היו חותמין על השטר אלא א"כ היו יודעין מי חותם עמהם לקיים (פ'

[379] ואבנים כנוי לתלמידי חכמים כמבואר בב"ב קמ"ב ב' עה"פ מסיע אבנים אלו בעלי משנה, ובמ"ר פ' ויצא והאבן גדולה ב"ד הגדול שבלשכת הגזית, ובזוהר [תקונים ס"א ב'] ודברתם אל הסלע אלו בני נשא שמשתדלין באורייתא, ושם קמ"ג ב' אבן מאסו הבונים אנון מארי מתניתין, ובתענית ד' א' עה"פ ארץ אשר אבניה ברזל כל ת"ח שאינו קשה כברזל אינו ת"ח, וקרוב לומר שכינו כן את הת"ח על שם הכתוב (איוב י"ד:י"ט) אבנים שחקו מים, דכמו שהאבנים שוחקים [מזקקים] המים כך תלמידי חכמים מזקקים דברי תורה, ועיין באדר"ן פ"ו. וגם י"ל כי נקראו אבן להיותם יסוד האומה.

[380] עירוני הוא בן ערי המדינה חוץ מירושלים, וטעם המשקל הזה הוא מפני שהיו יפים ביותר, ועיין מש"כ לעיל אות ו'.

[381] בנוסחאות ישנות ממדרש [הוצאת ר"ש באבר נ"י] איתא בענין זה שהיה עושה יציעו יותר מסעודתו. ופי' יציעו הם מטות ההסבה להקרואים, וצריך לפרש לפי"ז כונת הלשון שלחנות שבכאן דמוסב על הכנת השלחן וערוכתו ברב פאר ויופי, ויציאות – הם הוצאות אכילה ושתיה, וכל מה שהכבוד והיקר מרובה באנשים מוציאים על הפאר והיופי יותר מעצם הוצאת המשתה. וזה היתה יקרותם שהיו מקפידין על הכבוד והיקר לכל אחד כערכו.

[382] מנהג היה בירושלים שמי שהוזמן לסעודה והמזומן הסכים ללכת, היה הופך באותו יום את בית יד שלו לסימן שהוזמן היום לסעודה, וזה היה לתכלית הידיעה שלא יזמינוהו עוד לסעודה אחרת ויצטרך להחזיק טובה להמזמן השני בחנם, כיון שלא ילך אצלו, וזה הוא טענת חנם, או שאם לא יהיה לו סימן יטעיננו אחר ויתאונן עליו על שלא ילך אצלו לסעודה, וזה ג"כ טענת חנם, כיון שאי אפשר לו ללך גם אליו מסבת ההזמנה הראשונה, ויש עוד פירושים בזה.

[383] טבח נקרא כאן עורך המאכלים ומכינם ומסדרם, ור"ל שבעל הסעודה בעצמו לא טפל עצמו בהכנת הסעודה, ין כי העורך המיוחד לזה הוא אומן מומחה לדבר זה, ואם בכל זאת אירע קלקול בסעודה היו נפרעין ממנו לפי הכבוד.

[384] יתכן הכונה שהיו רושמים על מפה כל מיני מאכלים שהוכנו לסעודה, וכל אחד מהקרואים היה בורר לו מה שנראה לו והיה מצוה להביאם לו וכמו שנהוג היום בבתי מאכל לאורחים נכבדים.

משפטים) אל תשת ידך עם רשע[385] [שם].

בני ציון היקרים. דבר אחר מה היתה יקרותן – שלא היה אחד מהם מוליד חסר ובעל מום[386] [שם].

המסלאים בפז. מאי המסולאים בפז, אילימא שהיו מכוסים בפז, והאמרי דבי ר' שילא, תרתי מתקלי איסתרא פיזא נחות בעלמא, חדא נחית ברומי וחדא בכל העולם, אלא שהיו מגנין את הפז ביופין[387] [גיטין נ"ח ב'].

נחשבו לנבלי חרש. מעשה באחד מגדולי ירושלים שאמר לנערו לך והביא לי מים, והיה עומד ומצפה לו על ראש ההר, בא ואמר לו לא מצאתי מים, אמר ליה השלך כדך ושבור אותו לעיני, השליכו ושברו, ונפל הוא מראש הגג ומת[388] ונתערבו אבריו עם החרסין, ועליו הכתוב אומר בני ציון היקרים איכה נחשבו לנבלי חרש [מ"ר].

פסוק ד

דבק לשון יונק. א"ר אבא בר כהנא, אמת המים שהיתה באה מן החנויות[389] עמדו המציקים החריבוה ושפכוה, והיה אדם מוליך את בנו לאמה ולא מצא מים והיה מדבק לשונו לחכו בצמא[390] [מ"ר].

פרש אין להם. [מהו פורש], ר' יהודה אומר, מענין (ירמיה י"ז) ולא יפרסו להם על אבל, ואם אין מי שיתן להם מי ינחמם[391], ר' נחמיה אומר, מענין (ישעיהו נ"ח:ז') הלא פרוס לרעב לחמך, אין מי שיתן להם פרוסה של לחם, ורבנן אמרי, מענין מפרסת פרסה, אין להם מי שיעמוד בשורה לתנחומי אבלים[392] [שם].

פסוק ה

האכלים למעדנים. ר' חנינא אמר, גלוסקין וחמר עתיק[393] [שם].

---

[385] מה שהוספנו במוסגר כן היא בגמרא סנהדרין כ"ג א'. ונראה בטעם הדרשה אל תשת ידך, דמפרש ידך – מקומך ותחומך, ומלשון הכתוב על יד היאור, על ידי ארנון, איש על ידו לדגליהם, ולענין חתימה על השטר מפרש ידך – חתימת ידך. וע"ע מש"כ בתו"ת פ' משפטים בפסוק המובא בזה (כ"ג א').

[386] כמש"כ כולך יפה רעיתי ומום אין בך. ואמנם לא אמר שלא היה בהם חסר ובעל מום, דזה דבר רחוק שלא יארע כזה ע"י חולי ומכה, אלא שמטבעם בתולדתם נולדו שלמים.

[387] והיינו המסולאים מלשון סולו לרוכב, לא תסולה בכתם אופיר, שמשובחים היו ביופי מן הפז, וכונת המסולאים המשובחים בפז שהיו משובחים יותר מן הפז וה"א הידיעה מרמז על זה.

[388] כי מרוב צערו על צמאונו קץ בחייו.

[389] מקום היה בהר הבית ששמו חנויות ושם היה מעין ונמשך ממנה אמת המים.

[390] ומפרש יונק לא יונק שדים אלא סתם תינוק, ובלשון חז"ל רגיל לקרוא לתינוק ינוקא.

[391] מדייק מדלא כתיב נותן אין להם, ודריש דהוא לשון תנחומין מלשון לא יפרסו להם על אבל לנחמו על מת, והכי קאמר, עוללים שאלו לחם לפי שאין נותן להם וכש"כ אין מי שינחמם בהבראה, וזה הוא מענין טירודן וטירופן כי לא יחושו לתנחומי אבלים וכבסמוך.

[392] כמש"כ בסוף אות הקודם.

[393] מקביל לעומת הלשון לאמותם יאמרו איה דגן ויין, לעיל פרשה ב' פסוק י"ב, ועיין מש"כ שם.

חבקו אשפתות. נזרקים באשפה[394] [שם].

פסוק ו

ויגדל וגו'. מהו ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום, ר' אחא אומר, בסדום נאמר (פ, וירא) וחטאתם כי כבדה מאד ובישראל נאמר (יחזקאל ט') עון בית ישראל ויהודה גדול במאד מאד[395], ור' תנחומא אמר [כתיב מחטאת סדום ההפוכה כמו רגע ולא חלו בה ידים], בסדום לא פשטו ידיהם במצות ובירושלים פשטו ידיהם במצות, שנאמר (פסוק י') ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן[396] [שם].

ויגדל וגו'. הובא לעיל פרשה א' פסוק י"ג בדרשה ממרום שלח אש.

פסוק ז

זכו נזיריה וגו'. זכו נזיריה משלג – מאלו שהיו רוחצין את השלג[397], צחו מחלב – מאלו שהיו שותין את החלב[398] [שם].

ספיר גזרתם. וכיצד גזרת הספיר, כההוא שהלך למכור ספיר ברומי, אמר ליה הלוקח, אקחנו על מנת לבודקו, נתנו על גבי הסדן והתחיל להכיש עליו בפטיש, נבקע הסדן ונחלק הפטיש והספיר עמד במקומו[399] [מ"ר].

ספיר גזרתם. דבר אחר ספיר גזרתם – א"ר יודן, כל גזירה וגזירה שהיתה בירושלים היתה קשה כספיר[400] [שם].

פסוק ח

חשך משחור תארם. [מאיזה שחור – רבי אבא בר כהנא אמר – משחור הדיו, ור' לוי אמר – מחושך הלילה][401] [שם].

---

[394] ר"ל דמפרש דחבקו הוא לשון מליצי, ועיקר הכונה שהיו מתים ומושלכים באשפות.

[395] ופסוק זה איירי ביושבי ירושלים, דלמעלה מיני' כתיב עבור בתוך העיר בתוך ירושלים וגו' ויושבי ירושלים הם שבטי יהודה ובנימין, וקראם בית ישראל, שגם הם בני ישראל.

[396] ר' תנחומא אית ליה בהיפך דחטאת סדום היתה גדולה יותר מחטאת ישראל ויהודה דכאן אמר ההפוכה כמו רגע ולא נשתייר מהם שריד ופליט, ובישראל ויהודה נשארו פלטים והוא מטעם שפשטו ידיהם במצות והוא הכונה של ר' תנחומא שאמר אית לי חרי כלומר אני דורש בהיפך, ועיין רש"י סנהדרין ק"ד ב'. והלשון פשטו ידיהם במצות אולי הכונה במצות קיום נפשות, ויש עוד גירסות ופירושים שונים בזה.

[397] ע"ד לשון הכתוב (איוב ט') אם התרחצתי במי שלג.

[398] כמ"ש בכתובות נ"ט א', הרוצה להלבין בתו ישקנה חלב סמוך לפרקה.

[399] ר"ל שבא להורות במעשה זו שלא נימא דספיר זה היינו סתם ספיר, שהוא קל, משום דא"כ מאי רבותי', אלא כספיר כזה שעומד בפני כל הכחות כמבואר. ומליצה יפה היא על תכונת עם ישראל בגולה, שכל הצרות והתלאות אשר עברו עליו לא הכחידוהו מן העולם והוא עומד וקיים עד היום. וע' במ"ר פ' שמות פ' ג' עה"פ והסנה איננו אכל.

[400] וכמש"כ באות הקודם.

[401] הוא תואר לתוקף השחרות, ויש בזה גירסות שונות והעתקנו מה שיותר פשוט.

לא נכרו בחוצות. א"ר אלעזר ב"ר צדוק, מעשה בעני אחד שבא ועמד על פתח בית אבא, אמר לי אבא, צא וראה אם מבני ירושלים הוא, הלכתי ומצאתי אותה אשה שנשל שערה ולא היה אדם יודע אם זכר אם נקבה היא ולא היתה תובעת אלא דבילה[402] לקיים מה שנאמר לא נכרו בחוצות צפד עורם על עצמם [שם].

צפד עורם וגו'. ההוא דאתא לקמיה דרבי, אמר ליה, [כנסתי בתולה] ולא מצאתי דם, אמרה ליה, רבי, עדיין בתולה הייתי, ושני בצורת היו, ראה רבי שפניהם שחורים, צוה עליהם והכניסום למרחץ והאכילום והשקום, בעל ומצא דם, אמר ליה רבי, לך זכה במקחך, וקרי עליהם צפד עורם על עצמם יבש היה כעץ[403] [כתובות י' ב'].

צפד עורם וגו'. א"ר אליעזר ב"ר צדוק, אראה בנחמה, אע"פ שחיה אבא כל אותן השנים אחר החורבן לא חזר גופו לכמות שהיה לקיים מה שנאמר צפד עורם על עצמם יבש היה כעץ[404] [מ"ר].

פסוק ט

טובים היו וגו'. טובים היו חללי חרב מחללי רעב – מלמד שהרעב קשה מחרב, ואי בעית אימא, סברא היא, האי מצטער והאי לא מצטער[405] [ב"ב ח' ב'].

מתנובות שדי. [בחורבן ראשון איירי] שהיו מתים מריח ירקות רעים, לקיים מה שנאמר שהם יזובו מדוקרים מתנובות שדי[406], אבל בחורבן האחרון לא היו אלה הירקות, והיו מביאין גדיים וצולין אותן במערבה של עיר והיה אותו הריח מפעפע בהם והיו מתים[407] [מ"ר].

---

[402] נראה הכונה שלא היתה יכולה עוד לסבול כל דבר מאכל זולת יניקת תמצית הדבילה וכמו שאמרו (ניטין נ"ו א') בר' צדוק שלאחר רוב תעניותיו לא היה יכול לסבול כי אם מיץ תאנה.

[403] ר"ל שמחמת הרעבון נתיבש כל לחלוחית שבגוף.

[404] ר"ל שמחמת רוב הצומות שהיה צם שלא יחרב ביהמ"ק בימיו נחלש מאד כמבואר באגדה דהנזקין ובמ"ר פרשה א' סי' ל"ב, וע' לעיל אות ל"א.

[405] ובזה יתבאר הפסוק דירמי' ט"ו והיה כי יאמרו אליך אנה נצא ואמרת אליהם כה אמר ה' אשר למות למות ואשר לחרב לחרב ואשר לרעב לרעב, וא"ר יוחנן כל המאוחר בפסוק זה קשה מחבירו, והוי רעב קשה מחרב, ונ"מ בזה י"ל לענין צדקה ופדיון שבוים כאלה, ועיין ביו"ד סי' רנ"ב מענין פדיון שבוים, וחידוש שלא ביררו הלכה זו מיתרון פרט אחד על חבירו. ואע"פ שאמרו בגמרא שהשבוי כולהו איתניהו בי', כלומר כל הרעות, בכ"ז הלא אפשר שימצאו מקרים שצריך לחקור איזה לבכר על חבירו, כגון אם אחד מוכתב לעונש מיתה ואחד גוע ברעב, מי קודם להצלה, וכדומה מקרים שונים, וצ"ע.

[406] ר"ל הא דכתיב מחללי רעב מוסב על זמן חורבן בית ראשון שהיה הריח הרע מהירקות נכנס לתוך נפוחי הרעב והיה כריסן נבקעת, והיינו דכתיב שהם יזובו מדוקרים מתנובות שדי שכריסן זב מבקיעת כריסן ע"י ריח תנובת שדי.

[407] ר"ל ולכן לא איירי קרא בענין בית שני כיון דמתנובת שדי כתיב וכמש"כ באות הקודם.

פסוק י

ידי נשים וגו'. הובא לעיל פרשה א' פסוק י"ג בדרשה ממרום שלח אש ובפרשה זו פסוק ו' בדרשה ויגדל עון בת עמי.

בשלו ילדיהן. [וכי אפשר כן], אלא היה לאחת מהן ככר אחת והיה בה כדי שתאכלנה היא ובעלה יום אחד, וכיון שמת בנה של שכנתה היתה נוטלת אותה הככר ומנחמת אותה בה, והעלה עליהן הכתוב כאלו בשלו ילדיהן למצות, הדא הוא דכתיב ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן, וכל כך למה – בשביל שהיו לברות למו[408] [שם].

פסוק יא

ויצת אש בציון. אמר הקב"ה, אני הצתי אש בציון ואני עתיד לבנותה באש שנאמר (זכריה ב':ט') ואני אהיה לה חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה[409] [ב"ק ס' ב'].

ותאכל יסדתיה, כתיב (תהלים ע"ט) מזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתך, אמרו ליה לאסף, הקב"ה החריב היכל ומקדש ואתה יושב ומזמר, אמר להם, מזמר אנכי ששפך חמתו על העצים ועל האבנים ולא על ישראל, הדא הוא דכתיב[410] ויצת אש בציון ותאכל יסודותיה [מ"ר].

פסוק יב

לא האמינו וגו'. בשעה ששלח נבוכדנצר את נבוזראדן להחריב את ירושלים עשה שם שלש שנים ומחצה, בכל יום הקיף את ירושלים ולא היה יכול לכבשה ובקש לחזור[411], נתן הקב"ה בלבו התחיל ממדד בחומה והיתה שוקעת בכל יום טפחיים ומחצה עד ששקעה כולה, ונכנסו השונאים לירושלים, ועל אותה שעה הוא אומר לא האמינו מלכי ארץ כל יושבי תבל כי יבא צר ואויב בשערי ירושלים [שם].

---

[408] ומפרש לברות מענין סעודת הבראה.

[409] ודריש ע"פ זה בדרך רמז הפסוק כי תצא אש ומצאה קוצים שלם ישלם המבעיר את הבערה, אמר הקב"ה עלי לשלם את הבערה שהבערתי אני הצתי אש בציון ואני עתיד לבנותה באש וכדמפרש הכא. ועיין עוד מש"כ בתו"ת בפ' משפטים בפסוק הנזכר.

[410] פשוט הוא דעצים ואבנים אפשר לבא תמורתם לכשיעלה רצון מה', משא"כ באבדן האומה ח"ו אין זה בהשבה עוד. והמפרשים פרשו כאן בדרך רחוקה ודחוקה. אך צריך באור טעם הראיה מפסוק זה שלפנינו לענין זמר דהוא שמחה, וגם עכ"פ לשמחה בחורבן מה זו עושה. וצ"ל דטעם הראיה מלשון כלה ה' את חמתי, ומפרש דבזה שהצית אש בציון ותאכל יסודותיה – בזה כלה חמתו אשר היה לו על ישראל, ושוב אין לו חמה עליהם, וזה באמת דבר שראוי לשמוח על זה.

[411] המספר שלש שנים ומחצה לא נתבאר מקורו, וקרוב לומר כי מכון הוא למ"ש בילקוט תהלים רמז תרמ"ז דג' שנים ומחצה קודם חורבן הבית היתה השכינה יושבת על הר הזיתים ומצפה אולי יעשו ישראל תשובה, ולפי"ז י"ל דאותן הג' שנים ומחצה לא עלה לנבוכדנצר לכבוש את ירושלים, ואחר זמן זה שלא שבו ישראל וסרה השראת השכינה והשגחתה משם עלה וכבשה.

פסוק יג

מחטאת נביאיה וגו'. על איזו שעה נאמר זה – על שעה שהרגו את זכריה[412] [שם].

פסוק יד

נעו עורים וגו'. סומין שבהם אמרו, מי יראה לנו אותו מקום שהרגו את זכריה שנלך ונחבקנו ונשקנו לקיים מה שנאמר נעו עורים בחוצות נגואלו בדם[413] [מ"ר].

בלא יוכלו וגו'. חגרין שבהם אמרו, מי יראה לנו את הדם של זכריה שנלך ונפרכס בה לקיים מה שנאמר בלא יוכלו יגעו בלבושיהם[414] [שם].

פסוק טו

סורו טמא וגו'. כתיב (מ"ב י"א י') והשלישית בשער סור[415] למה נקרא שמו סור, ששם היו טמאין פורשין, הדא היא דכתיב סורו טמא קראו למו [ירושלמי עירובין פ"ה ה"א].

כי נצו וגו'. רבי חנינא אומר, לא גלו ישראל עד שנאצו להקב"ה, ורבי סימון אמר – עד שנעשו בעלי מצות להקב"ה[416] [מ"ר].

פסוק טז

פני ה' חלקם. [חלקו בערים] והחליקן מן מאה מאה מן מאתים מאתים[417] [שם].

פסוק יז

בצפיתנו צפינו וגו'. פעם אחת שלחו ישראל אצל פרעה נכה להושיעם במלחמה והלך עמהם וכשנזכר מה שעשו לו אבותיהם מיד חזר, הדא הוא דכתיב (ירמיהו ל"ז:ז') הנה חיל פרעה היוצא לכם לעזרה שב לארצו מצרים, לכך נאמר בצפיתנו צפינו אל גוי לא יושיע[418] [שם].

---

[412] דקשה ליה לפרש כפשוטו מחטאת נביאיה וכו' כי האם רק הנביאים והכהנים חטאו והלא כולם חטאו, ולמה פרט אותם, ולכן דריש דהפי' מחטאת שעשו בנביאיה ובכהניה הוא דם זכריה שהיה כהן ונביא.

[413] ר"ל מרוב חיבתם את זכריה ודאבון נפשם על הריגתו היו רוצין להתגאל בדמו ולנשק את המקום שנהרג שם, וכעין מ"ש בר' אבא שהיה מנשק את אבני א"י (כתובות קי"א א') ונקט עורים לרבותא אע"פ שקשה להם ההליכה, וכש"כ שהיו עושין כן הפקחין והתמימין, וכן הכונה בדרשה הבאה בחגרין.

[414] כמש"כ באות הקודם, ור"ל לקיים מ"ש בלא יוכלו שהחגרים שלא יוכלו לנוע בחוצות אעפ"כ היו מבקשין לפרכס עצמן, בדמו של זכריה, וכמש"כ למעלה.

[415] ר"ל חלק שלישי משומרי המלך יעמדו בשער סור, ונקרא שלישית [בל"נ] משום דחלק שם המשמרים לידות, אחת, שנית, שלישית, וזה כתוב ביהוידע הכהן.

[416] ומפרש נצו מלשון וכי ינצו אנשים, ולא ניחא ליה לפרש כמ"ד הקודם מלשון נאצו משום דכתיב חסר א', ור' חנינא ס"ל דכך דרך אות א' להשמט, כנודע במקרא, כמו שלתך במקום שאלתך (ש"א א') ולעמשא תמרו במקום תאמרו (שמואל ב י"ט:י"ד) והרבה כהנה.

[417] ר"ל פזרן בין האמות לא בקבוצים גדולים כי אם בחלקים קטנים זעיר שם זעיר שם, מן מאה ומן מאתים.

[418] דרשה זו מתבארת בצירוף הדרשה שבפירש"י בפסוק זה עודינו תכלינה עינינו וגו' כשבאה עלינו הרעה עדיין היו עינינו צופיות אל חיל פרעה שנאמר בהם (ישעיהו ל':ז') ומצרים הבל וריק יעזורו שהיו מבטיחים אותם לעזרה ולא באו, כמו שנאמר (ירמיהו ל"ז:ז') הנה חיל פרעה היוצא לכם לעזרה שב לארצו מצרים, ע"כ. וכאן מפרש סבת הדבר ששב, והמשך ענין דרשה זו ע' לקמן בפרשה הבאה פסוק ו' בדרשה מצרים נתנו יד ומש"כ שם.

פסוק יח

צדו צעדינו וגו'. כשהיו אנשי ירושלים מערימין ומצערים את בני ביתר היו בני ביתר מקללים את העיר ואת בית המקדש, הדא הוא דכתיב צדו צעדנו [שממו צעדנו][419], קרב קצנו – קיצו דההוא ביתא, מלאו ימינו יומא דההוא ביתא[420] [מ"ר].

פסוק יט

על התרים דלקנו. רבי יעקב דכפר חנין אומר, אלו שהציתו אש בירושלים, ורבנן אמרי, אלו דולקיהם של ישראל[421] [שם].

פסוק כא

בת אדום וגו'. בת אדום זו קסרין, יושבת בארץ עוץ – זו פרס[422] [שם].

פסוק כב

תם עונך וגו'. ת"ר, הרואה תמרים בחלום תמו עונותיו, שנאמר תם עונך בת ציון[423] [ברכות נ"ז א'].

תם עונך וגו'. רבנן אמרי, טובה היתה מגלת קינות לישראל מארבעים שנה שהתנבא עליהם ירמיה, ולמה, מפני שבה נטלו ישראל מחילה שלמה על עונותיהם ביום שחרב ביהמ"ק, הדא הוא דכתיב תם עונך בת ציון[424] [מ"ר].

פקד עונך בת אדום. א"ר הושעיה, למה נבראו היסורין כדי לתלותם לבית דאית להון למיזל, היא הוא דכתיב תם עונך בת ציון פקד עונך בת אדום[425] [שם].

---

[419] כי השורש צדה מורה גם על ענין שממה, דכן תרגום תהו ובהו צדיא ורקניא.

[420] ר"ל דמפני שלא היו רוצים להתראות את בני ירושלים ועם זה היו מוכרחים לעלות לשם מפני חובות ביהמ"ק לכן היו מקללים שיחרב ביהמ"ק ולא יצטרכו עוד ללכת לשם.

[421] ר' יעקב מפרש הלשון דלקונו מענין דליקה ושריפה, ועל ההרים כנוי לירושלים על שם הכתוב ירושלים הרים סביב לה, ור"ל ששרפו גם מקומות ההרים הסובבים את ירושלים כדי שלא יהיה מקום לברוח, ורבנן מפרשי לשון דלקונו מענין רדיפה שהיו רודפים אחריהם, ובקהלת רבה פרשה ה' הלשון אלו רודפיהם של ישראל, וזה מפורש כמש"כ.

[422] מפרש בת אדום ויושבת בארץ עוץ בתרתי ופליג על התרגום דחשיב בחדא כמ"ש חדיאי ובדיחי ברתא דאדום דיתבא בארעא דעוץ.

[423] תמרים – נוטריקון תם מְרֵיִם, מלשון מֶרִי והיינו בעלי עון, וזהו תמו עונות [רש"א], והוא ע"ד רמז ואסמכתא, וע' מש"כ מכלל ענין המראות בחלום ופתרונם בתו"ת ר"פ מקץ בפסוק ויהי כאשר פתר לנו כן היה.

[424] ר"ל טובים היו הצרות והחורבן שהוזכרו במגילת קינות מארבעים שנה שנתנבא עליהם ירמיה להשיבם בתשובה ולא הועיל, וזהו מפני שע"י זה קבלו מחילה גמורה על עונותיהם כדמפרש.

[425] ר"ל לא לחנם נבראו היסורין, שאם נועדו לבא על איזה איש מפני חטאיו ועשה תשובה לא יבטלו בכ"ז היסורים, רק ינטלו ממנו ויבאו על שונאיו הראויים להם, וכמש"כ תם עונך בת ציון פקד עונך בת אדום, והיינו שמעתה יפקוד עון אדום וישובו העונשין עליהם.

פרק ה

פסוק א

הביטה וראה. מהו הביטה ומהו וראה, ר' יודן אמר, הבטה מקרוב, כמש"נ (מלכים א י"ט:ו') ויבט והנה מראשותיו עוגת רצפים, וראיה מרחוק כמש"נ (פ' וירא) וירא את המקום מרחוק[426], ורבי פינחס אמר, הבטה מרחוק כמש"נ (תהילים פ':ט"ו) הבט משמים וראה[428] וראיה מקרוב, שנאמר (פ' וישלח) וירא כי לא יכול לו ויגע בכף ירכו[427] [מ"ר].

פסוק ב

נחלתנו נהפכה. ירמיה קורא אותה נחלתנו[429], ישעיהו קורא אותה (ס"ד) בית קדשנו ותפארתנו, בא אסף ואמר, לא נחלתנו היא ולא בית קדשנו ותפארתנו היא אלא באו גוים לתוך שלך, הדא הוא דכתיב (תהילים ע"ט:א') אלהים באו גוים בנחלתך טמאו את היכל קדשך[430] [שם].

נהפכה. באיזו הפכה – כמהפכת סדום[431] [שם].

פסוק ג

ואין אב. רבי לוי אמר, אמר הקב"ה לישראל, אתם בכיתם ואמרתם לפני, יתומים היינו ואין אב, חייכם, אף הגואל שאני עתיד להעמיד מכם במדי לא יהיה לו אב ואם, הדא היא דכתיב באסתר כי אין לה אב ואם[432] [שם].

---

[426] ומפרש הביטה את חרפתנו הקרובה בהוה, וראה את חרפתנו בעתיד הרחוק אם לא תמהר לגאלנו, ואע"פ דכתיב הבט משמים וראה, אך באמת עיני ה' בכל מקום ולא אמר משמים אלא ע"ד ההוה.

[427] והא דכתיב ויבט והנה מראשותיו יפרש רחוק מראשותיו, ומ"ש ראיה מקרוב – אע"פ דכתיב וירא את המקום מרחוק, צ"ל כמ"ש בפדר"א שראה עמוד אש משמים הקרוב אליו, וע"י אותו העמוד ראה את המקום אשר היה מרחוק. ועיין עוד מש"כ בענין זה בתו"ת פ' תולדות בפסוק ויהי כי זקן יצחק ותכהינה עיניו.

[428] ואע"פ דכתיב גם וראה – מפרש הבט משמים מרחוק וראה גם מקרוב.

[429] ע"ש הכתוב כי לא באנו אל המנוחה ואל הנחלה (פ' ראה) ודרשו שם מנוחה זו שילה ונחלה זו ירושלים.

[430] ר"ל דהא דאנו מתאוננים על חורבנה הוא לא מפני שהיא נחלתנו ולא מפני שהיא תפארתנו אלא מפני שהיא נחלתך והיכל קדשך ומתאוננים אנו על חילולה וטומאתה.

[431] דלפי פשוטו קשה, וכי עברו נחלתנו לזרים, שהרי באמת לא זכו הזרים לא לבנין המקדש ולא לזכות א"י, וא"כ לא שייך לשון העברה דמשמע העברת הדבר כמו שהוא וכמו העברת נחלה, ויותר מזה לא שייך שנהפכה לזרים לנחלה לפי מ"ד בתו"כ פ' בחקתי עה"פ ושממו עליה אויביכם, אויבים הבאים אחריכם לא ימצאו עליה נחת רוח, ולכן מפרש שנהפכה כמהפכת סדום וכמש"כ בפתיחתא למ"ר איכה זורעין כאן ונשרפת זורעין כאן ונשרפת לקיים מה שנאמר גפרית ומלח שרפה כל ארצה, ויהיה כונת הלשון נהפכה לזרים מענין שממה וחורבן וע"ד הכתוב ושממה כמהפכת זרים, וקיצור לשון הוא, וכמו שכתוב נחלתנו נהפכה למהפכת זרים, והיינו כמו שהזרים מהפכין ומחריבין.

[432] ובא בזה לנחמם כי אין חסרון אב מעכב מעשה נסים וגאולה שהרי אסתר שהיתה יתומה מאב ומאם נעשו בכ"ז נסים על ידה, וגם נגאלו על ידה.
וגם יש לפרש כונת הדרשה ע"פ שנתבאר בפרשה א' ובכ"מ כל מקום שנאמר אין לה – הוי לה, וכמו ציון היא

פסוק ד

מימינו בכסף שתינו. פעם אחת עלו המציקים ונטלו פתן ויינן ושמנן ומימיהן וחזרו ומכרו אותם להם, אמרו, אוי לנו שנתקיים בנו הפסוק הזה מימינו בכסף שתינו עצינו במחיר יבאו[433] [שם].

פסוק ה

על צוארנו נרדפנו. אנדרינוס גזר, כל יהודי דמשתכח שערא על צואריה יהרג, הדא הוא דכתיב על צוארנו נרדפנו[434] [מ"ר].

על צוארנו נרדפנו. דבר אחר על צוארנו נרדפנו – על שבגדנו בצוארנו [בבית מקדשנו] נרדפנו[435] [שם].

יגענו ולא הונח לנו. אמר ליה נבוכדנצר לנבוזראדן, אלהיהם של אלו מקבל בעלי תשובה הוא, לפיכך לכשתכבוש אותם לא תניח להם לעמוד ולהתפלל, וכשכבש אותם והיה אחד מהם עומד היה מחתך אותו אברים אברים[436] והיו הולכין בעל כרחיהון שלא בטובתהון, הדא הוא דכתיב יגענו ולא הונח לנו[437] [שם].

פסוק ו

מצרים נתנו יד וגו'. מה היו עשרת השבטים עושין, היו משלחין שמן למצרים ומביאים תבואה ומשלחים לאשור שאם יבאו שונאים יהיו כדי לסייען [הדא הוא דכתיב מצרים נתנו יד אשור לשבוע לחם], וכתיב (הושע י"ב:ב') וברית עם אשור יכרתו ושמן למצרים יובל[438] [שם].

דורש אין לה, והוי לה, ובא לציון גואל, וכן במ"ר ס"פ נח ותהי שרי עקרה אין לה ולד – והוי לה, ולפי"ז יהיה הבאור כאן אף הגואל שאני עתיד להעמיד מכם במדי לא יהיה לו אב ואם וכדכתיב כי אין לה אב ואם – ואעפ"כ הוי לה, כלומר הוי מי שעמד לה במקום אב ואם והוא מרדכי, כדכתיב לקתה מרדכי לו לבת, כך אתם אע"פ שתתאוננו יתומים היינו ואין אב, אפ"ה יהיה לכם מי שיעמוד לכם במקום אב, והוא כי אני אני הוא אביכם מרחמכם.

[433] ר"ל מים שלנו ועצים שלנו, ועיין יבמות ק"ח ב' הובא פסוק זה למשל שהיו שוכרין שומרי בית האסורין לשאול שאלה מהחכמים התפושים בבית האסורים [בעת העלילות והגזירות] ודריש מימינו בכנוי על התורה ע"פ הדרש הידוע אין מים אלא תורה.

[434] אילי היתה כונתו להעבירם על איסור השחתת פאת הראש והזקן.

[435] צואר כנוי לבית המקדש, וכמו שדרשו במ"ר שה"ש עה"פ כמגדל דוד צוארך, מה הצואר נויו של אדם כך ביהמ"ק נויו של ישראל, ובמגילה ט"ז ב' דרשו הפסוק ויפול על צוארי בנימין בכה על שני מקדשים שעתידים להיות בחלקו ולהחרב.

[436] שהיה חושש שמא בעמידתו הוא מתפלל.

[437] ר"ל שלא נתנו מנוח לנו.

[438] כי בא"י היה שפע שמן רב מאד, וביחוד בחלק אשר כמבואר במנחות פ"ד ב', ובמצרים נמצא שפע תבואה, והיו מוליכים שמן למצרים ולקחו שם תבואה והוליכום לבבל, כדי שתהיה להם ברית שלום עם מצרים ועם בבל. ועיין לעיל פרשה ד' פסוק י"ז בדרשה בצפיתנו צפינו, מבואר דלבסוף לא הועילה להם כל זה. ויש לפרש לפי"ז המשך הלשון מצרים נתנו יד אשור לשבוע לחם, כלומר שתכלית היוצא מנתינתנו יד למצרים היה זה שישבע אשור לחם, ותכלית היוצא מבריתנו עם אשור היה זה שיובל שמן למצרים, אבל לנו לא הגיע כל תועלת מזה ומזה.

פסוק ז

אבתינו חטאו וגו'. אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו, אמר להם הקב"ה [לא כן, אלא אתון] בדדכון קיימין[440], דבר אחר אמרו, אנן בדידן קיימין[439] [שם].

פסוק ח

עבדים משלו וגו'. עבדים משלו בנו אלו מצרים[442], פורק אין מידם – לולא משה[441], דבר אחר עבדים משלו בנו זה אדום[444] פורק אין מידם – לולא הקב"ה[443] [מ"ר].

פסוק ט

בנפשנו נביא לחמנו. א"ר שמעון בן גמליאל, אם הראשונים על ידי שהריחו מקצת צרות של גליות קצרה רוחן, שנאמר (פי חקת) ותקצר נפש העם בדרך, דניאל אמר (ז) אתכרית רוחי אנה, ישעיה אמר (כא) על כן מלאו מתני חלחלה, ירמיה אמר בנפשנו נביא לחמנו – אנו שנתונים בגלות על אחת כמה וכמה[445] [שם].

פסוק י

עורנו כתנור נכמרו. מהו כתנור, פליגי תרי אמוראי, חד אמר [כתמרים שרופות], וחד אמר כתנור שלא הוסק כל צרכו[446] [שם].

---

[439] ר"ל שטענו כאומר די לנו לסבול בשביל חטאים שלנו ולא בשביל חטא אבות והשיב להם הקב"ה שלא כן הוא אלא שסובלים רק בעונותיהם הם, ואמרו אוי נא לנו כי חטאנו.
ומה שפתח הכתוב בחטא וסיים בעון ולא אמר ואנחנו חטאיהם סבלנו, י"ל ע"פ מ"ש (שבת נ"ה א') אין מיתה בלא חטא ואין יסורים בלא עון, וזהו שאמרו אבותינו חטאו ואינם וכמש"כ איש בחטאו יומתו ואנחנו נסבול יסורים עבור עונותיהם. והחילוק בין עון לחטא מבואר לפנינו בתו"ת פ' אחרי בפסוק והתודו את חטאתם, דחטא שוגג ועון מזיד, יעו"ש.

[440] מדייק מה שפתחו לומר ואנחנו עונותיהם סבלנו וסיימו בלשון אוי נא לנו כי חטאנו, הרי הודו שהם חטאו, ולכן דריש שמקודם התאוננו על סבלם עונות אבותיהם ולא על עונותיהם כלל, והשיב להם הקב"ה שבאמת הם סובלים בעונותיהם שלהם, ואז הודו ואמרו אוי נא לנו כי חטאנו.

[441] דריש כן ע"פ הדרש הידוע כל מקום שנאמר אין – ישנו, ר"ל שאין האפיסות בתכלית ובהחלט לעולם, אלא דעתה אין, אבל בזמן מן הזמנים יהיה, וכמש"כ לעיל פרשה א' פסוק ב' בדרשה אין לה מנחם ולעיל אות ז', יעו"ש, וה"נ פורק אין מידם בעת ששעבדו אבל אח"כ עמד להם משה לגואל, והכונה להורות שגם עתה אף כי אין תשועה לנו, אבל עוד יהיה ויהיה.

[442] שנקראו עבדים על שם שבאו מחם וכדאיתא בפדר"א שכל בני חם נקראו עבדים.

[443] כמש"כ לעיל אות י"ז.

[444] דכתיב בהו ויהי כל אדום עובדים לדוד (שמואל ב ח׳:י"ד) וכן בברכת יצחק ואת כל אחיו נתתי לו לעבדים.

[445] כנראה רומז לגלות אדום, וכאן סמיך אירישא דקרא זה, ויסעו לסבוב את ארץ אדום, דמכיון רק שהריחו ריח ארצו כבר קצרה נפשם, אנו שנתונים בגלותו על אחת כו"כ שנפשנו קצה לסבול עולו.

[446] דהתנור שהוסק כל צרכו מראהו צהוב, משא"כ התנור שלא הוסק כל צרכו כותליו שחורות, וטעם הדיוק מדכתיב נכמרו ולא נשרפו, משמע חום שאינו גמור אלא חמימות בעלמא, והיינו שלא הוסק כל צרכו. ולמ"ד כתמרים שרופות י"ל דדריש נכמרו מלשון ולא יכמר באדמה (ב"מ ע"ט ב') וכן בפסחים נ"ח א' מכמר בשרא, וכן כומר של ענבים, מענין חמימות וריכוך.

פסוק יא

נשים בציון וגו'. אמר להו נבוזראדן לחיילותיו, אלהיהן של אלו שונא זימה הוא, לפיכך הזהרו שלא תגעו באשת איש, כיון ששמעו הפנויות כך, היו אומרות לגברים, נאכל משלנו ונלבש משלנו ובלבד שיקרא שמך עלינו, הדא הוא דכתיב (ישעיהו ד':א') והחזיקו שבע נשים באיש אחד וגו', לבד משלש נשים שנתעצלו ולא עשו כן, ונתענו, לכך נאמר נשים בציון ענו בתולת בערי יהודה [בתולת כתיב][447] [שם].

פסוק יב

שרים בידם נתלו וגו'. כשנכנסו לעיר אפטרופסי המלך היו נוטלין טובי העיר ותולין אותן, והיו זקני העיר מבקשין עליהם ולא נענו, לכך נאמר שרים בידם נתלו פני זקנים לא נהדרו[448] [שם].

פסוק יג

בחורים טחון נשאו. אתה מוצא שלא היו רחיים בבבל[449], וכשעלה נבוכדנצר הטעינן רחיים והורידן, היא הוא דכתיב (ישעיהו מ"ג:י"ד) למענכם שלחתי בבלה והורדתי בריחים כלם – ברחים כתיב[450] [שם].

בחורים טחון נשאו. דבר אחר בחורים טחון נשאו, לשון נקיה הוא, וכמש"נ (שופטים ט"ז:כ"א) ויהי טוחן בבית האסורים[451] [שם].

ונערים בעץ כשלו. אר"י בן לוי, שלש מאות תינוקות נמצאו חרוזים בשוכה אחת[452] [שם].

---

[447] נשים כתיב בלשון רבים, ומיעוט רבים שנים, ובתולת – חד הרי שלש, ורמז הוא לדבר קבלה שהיה לחז"ל מזמן החורבן.

[448] דריש סמיכות הענינים, דמה שייכות הידור הזקנים לתלית השרים.

[449] מפני שבבל היא בירידתו של עולם ואין שם אבנים הדרושים לרחיים.

[450] לפנינו כתיב בריחים, מלא יו"ד אחר הרי"ש, והמפרשים פרשוהו מלשון ספינה שכל מהלכו ע"י הרוח, אמנם אפשר לפרש דכונת המדרש ברחים כתיב, כלומר דאפשר לקרוא בריחים כמו ברחים, כלומר לקרוא בציר"י הרי"ש שיהיה ענינו כמו שכתוב ברחים, ר"ל כמו שכתוב בעלמא המלה רחים הטוחנים חסר יו"ד אחר הרי"ש.

[451] ודרשו חז"ל בסוטה י' א' שהביאו הפלשתים את נשותיהם לשמשון כדי שתתעברנה ממנו ויהיו גבורים כמוהו, וכאן הפי' שיחדם לקלון מש"ז.

[452] באילן אחת, ודריש כן הלשון נערים בעץ כשלו על מאורע זו משום דאם כפשוטו קשה מה אסון הוא אם נכשלו בעץ.

[453] עיין סנהדרין ק"א א' הקורא פסוק בבית המשתאות וכו', ומבואר שהיה הנהוג אצלם לזמר שירים בבתי משתאות, אכן זה כשהיו ישראל וכל ענייניהם על מכונם, אבל משבטלה סנהדרין היו כל העם עגומים ועצובים ובטל השיר מבית המשתאות. וע"ע באות הסמוך.

פסוק יד

זקנים משער שבתו וגו'. משבטלה סנהדרין בטל השיר מבית המשתאות[453], דאמר קרא זקנים משער שבתו – בחורים מנגינתם[454], ומשבטלו אלו ואלו – שבת משוש לבנו נהפך לאבל מחולנו [ירושלמי סוטה פ"ט הי"ב].

פסוק טז

נפלה עטרת ראשנו. בפולמוס של אספסינוס גזרו על עטרות חתנים, דכתיב נפלה עטרת ראשנו – זו עטרת חתנים[455] [שם שם הט"ו].

נפלה עטרת ראשנו. רבי ירמיה דשבשא נטל עטרת זית וקשרה בראשו, שמע שמואל ואמר, ניחא ליה דתרום רישיה ולא ליעבד כן[456], הואי כשגגה שיצאה מלפני השליט וכן הוי ליה[458], לכך נאמר נפלה עטרת ראשנו אוי נא לנו כי חטאנו[457] [מ"ר].

פסוק יז

על זה וגו'. אתה מוצא שבדבר שחטאו ישראל בו לקו, חטאו בזה, כי זה משה האיש ולא ידענו מה היה לו, ולקו בזה, דכתיב על זה היה דוה לבנו[459] [מ"ר פרשה א' פסוק כ"ב].

היה דוה לבנו. רבי חנינא פתח למגילת איכה, מבליגיתי עלי יגון עלי לבי דוי (ירמיהו ח':י"ח), מהו מבליגיתי – מבלי הגיתי בתורה לקיים מצות ומעשים טובים עשיתי ביתי גיתי[460], ואע"פ כן – עלי לבי דוי, על ביהמ"ק שחרב, הדא הוא דכתיב על זה היה דוה לבנו וגו'[461] [פתיחתא למ"ר איכה סי' ל"ב].

---

[454] מפרש זקנים משער בכנוי לסנהדרין, ע"ש הכתוב ועלתה יבמתו השערה אל הזקנים, והנגינות תלי בבחורים ע"ש מ"ש במ"ר ריש שה"ש וקהלת כשאדם נער אומר דברי זמר, ומפרש המשך הכתוב, אז כשזקנים משער שבתו – אז שבתו גם בחורים מנגינתם. ונראה דחסר כאן בירושלמי בדרשה זו וצ"ל כמו שהיא במ"ר, בראשונה כשהיתה צרה באה על ישראל היו פוסקין כנגדה שמחה [כשנתבטלה הצרה], ומשבטלה סנהדרין בטל השיר מבית המשתאות, רצה לומר אפילו שיר שהיו נוהגין בבית משתאות בטל ומכל שכן קביעות שמחות. ל

[455] נראה דר"ל שעשו זכר לחורבן בעטרות חתנים, דכמו שביהמ"ק נקרא עטרת הראש לכך גזרו על עטרות חתנים שהיא ג"כ על הראש, ופולמוס של אספסינוס הוא חיל מלחמתו שצרו על ירושלים בעת החורבן, ואמנם לא גזרו על עטרות הכלות כדי שלא תתגנינה על בעליהן.

[456] יתבאר ע"פ הדרשה הקודמת שעשו זכר לחורבן בכל עטרה שהיא ע"ש המקדש שנקרא עטרת הראש, ואחרי שר' ירמיה קשר עטרה בראשו נראה כמו אינו מיצר בצער החורבן, ואמר שמואל ניחא היה ליה דתרום רישיה וכו'.

[457] הלשון אינו מבורר כל כך, ויש שפרשו שדרשו זה על ר' ירמיה, וזה דוחק, אבל י"ל דהלשון לכך נאמר ענינו כמו לפי שנאמר, ור"ל דלכן אירע לו כך לפי שביהמ"ק מכונה בשם עטרת ראשנו והוא נפל מפני חטאינו, ולכן ראוי לגזור על כל לבישת עטרה שהיא.

[458] שמת, או שנהרג על פי המלכות.

[459] ומסיים במדרש דכמו כן מתנחמין בזה, הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו (ישעיה כ"ה).

[460] ר"ל עשיתי את ביהמ"ק כגת הנדרך, והוא מלשון הפסוק לעיל (א' ט"ו) גת דרך ה' לבתולת בת יהודה שדרשוהו על ביהמ"ק, כמבואר שם.

[461] כנראה מפרש המשך לשון הכתוב מבליגיתי עלי יגון עלי לבי דוי, מבלי הגיתי בתורה בא עלי יגון שנעשה ביתי גיתי, ואעפ"כ עלי לבי דוי על חרבן ביהמ"ק.

דוה לבנו. רבי אלעזר בני של ר' יוסי הגלילי אומר, האשה הזאת על ידי שפרשה מביתה ב' או ג' ימים[462] קורא אותה התורה דוה, והדוה בנדתה (פי' מצורע), אנו שפרשנו מבית חיינו ומבית מקדשינו כמה ימים וכמה שנים על אחת כמה וכמה שנקרא דוין, לכך נאמר על זה היה דוה לבנו [מ"ר].

פסוק יט

לעולם תשב כסאך וגו'. וכי יש ישיבה בלא כסא ומלך בלא מטרוניתא [אלא כשם שישיבתך לעולם כך כסאך לעולם][463] [שם].

פסוק כ

תשכחנו תעזבנו. וכנגד זה הושב ע"י ישעיהו (מ"ט) גם אלה תשכחנה [ולא יקרא לך עוד עזובה][464] [שם].

פסוק כא

השיבנו וגו'. אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע, בידך היא, השיבנו, אמר להם, הקב"ה בידכם היא, שנאמר (מלאכי ג':ז') שובו אלי ואשובה אליכם נאום ה', אמרה לפניו, רבש"ע, בידך היא, שנאמר (תהלים פה:ה) שובנו אלהי ישענו, לכך נאמר השיבנו ה' אליך ונשובה[465] [שם].

---

[462] הלשון פרשה מביתה לישנא מעליא נקט, והכונה פרשה מבעלה, והיא מלשון חז"ל ברישׁ יומא מפרישין כהן גדול מביתו, דהכונה מביתו ומאשתו, והלשון ב' או ג' ימים הוא ע"ד הפרזת המעוט משבעת ימי נדה, ור"ל ימים מעטים.

[463] הוספנו במוסגר לבאור הכונה, והוא משום דקשה ליה הלשון אתה ה' לעולם תשב, מאי קמ"ל, פשיטא הוא, לכן אמר, שהכונה היא וכי יש ישיבה בלא כסא אלא בא לרמז סמוכים, כשם שאתה לעולם תשב כך ראוי שכסאך יהיה לדור ודור, והוא כנוי לירושלים, וכמש"כ (ירמיהו ג':י"ז) ביום ההוא יקראו לירושלים כסא ה', שכמו שא"א לישיבה בלא כסא, כך א"א כביכול להקב"ה להשרות שכינתו בלא ירושלים ובלא ישראל, והסביר זה במשל ישיבה וכסא ומלך ומטרוניתא.

[464] נראה דהוא ע"ד הדרשה במ"ר פרשה א' פסוק א' אע"פ שקללן ירמיהו בא"ב אפ"ה בא ישעיהו ורפאן לכולן, וחשיב שם מעין הלשונות של ירמיהו שלקללה, באותן הלשונות עצמן שמש ישעיהו לברכה, [והובא לפנינו בפרשה א' בתחלת כל פסוק יעו"ש]. וה"נ הכונה כן.

וע"ד הדרש יש לפרש המשך הכתובים ע"פ מ"ש בסוף מכות כ"ד ב' שכשראו חכמים שועל יוצא מבית קה"ק היה ר' עקיבא מצחק והראה להם בראיות שמזה גופא מוכח אמתת הגאולה ובנין בית המקדש יעו"ש, וזהו שאמר הכתוב כאן על הר ציון ששמם שועלים הלכו בו, וא"כ מזה מבואר אשר אתה ה' לעולם תשב כסאך לדור ודור, אך למה לנצח תשכחנו, כלומר למה תעזבנו לאורך ימים, אלא מהר הדבר להשיבנו אליך ולחדש ימינו כקדם.

[465] ר"ל לפי שמצינו שתשובת ישראל היא בידם וביד הקב"ה, כלומר שצריך סיוע משני הצדדים, וע"ד שאמרו (יומא ל"ט א') הבא לטהר מסייעין אותו, לכך נאמר השיבנו ה' אליך ונשובה, דלכאורה מכיון שאומרים השיבנו הרי הם שבים וסמוכים זה אצל זה ומה זה שוב ונשובה, אלא מפני שצריך סיוע משני הצדדים, ולכן אומרים השיבנו, מצדך, ונשובה, מצדנו.

חדש ימינו כקדם. מהו כקדם – כאדם הראשון דכתיב ביה וישכן מקדם לגן עדן[466]. דבר אחר כקדם – כמו שנאמר כימי עולם וכשנים קדמוניות, כשנות שלמה[467]. רבי אומר כשנות הבל שלא היתה עדיין ע"ז בעולם[468] [שם].

פסוק כב

כי אם מאס וגו'. כי אם מאס מאסתנו קצפת עלינו, א"ר שמעון בן לקיש, אם מאיסה היא אין תקוה, ואם קצף הוא יש תקוה, שכל מי שכועס סופו להתרצות[469] [שם].

כי אם מאס וגו'. מצינו לנביאים הראשונים שהיו חותמין את דבריהם בדברי נחמות, והכתיב כי אם מאס מאסתנו וגו' – השיבנו – תחת כי מאוס מאסתנו[470] [ירושלמי ברכות פ"ה ה"א].

[466] מדייק הלשון כקדם, דלפי פשוטו הול"ל כמקדם או כימי קדם, לכן דריש דקדם הוא שם דבר, ודריש כאדה"ר בעת דכתיב ביה וישכן מקדם לגן עדן שאז היה נקי מכל חטא.

[467] שכבוד ה' מלא את הבית, ויהודה וישראל רבים כחול על שפת הים ואיש תחת גפנו ותאנתו.

[468] יש לפרש הכונה שהבל הביא קרבן להקב"ה אך מרגש אהבה והתקרבות להקב"ה ולא בשביל חטא, יען כי עוד לא היה עבודת כוכבים בעולם ולא היה לו על מה להביא, כי כנודע אך בימי אנוש החלו לטעות אחר עבודת כוכבים.

[469] טעם דרשה זאת נראה, משום דיש שתי סבות למאס באיש. א) אם האיש הוא בעל תכונות רעות מטבעו שאי אפשר לבחר בו כי אם למאסו. ב) אם האיש עשה דברים כאלה נגד רעהו המעלה קצפו ומבאיש ריחו בעיניו. אך יש הבדל בין שתי הסבות האלה, הראשונה היא טבעית וקיימת ולכן גם המאיסה היא קיימת, אך השניה היא עראית ועוברת ובסור הקצף תסור גם המאיסה עמו. וזהו שאמר אחרי שהמאיסה כאן היא ע"י קצף ולכן יש תקוה [ע"י התשובה], שכל מי שכועס סופו להתרצות. וכפי הנראה כיון לדרשה זאת גם רבינו יונה (ברכות פ"ה) ד"ה רבנן עבדו [בפירושו להירושלמי דבדרשה הסמוכה] וז"ל, וכן מאי דכתיב כי מאס מאסתנו אינה תוכחה, שכך רצונו לומר, וכי מאוס מאסתנו [והלא] קצפת עלינו, כלומר לא היתה השנאה כ"כ [טבעית] שלא תשוב אלינו ותמאס אותנו כמו הדבר המאוס שאין אדם רוצה בו כלל, אלא קצפת עלינו ומי שקוצף חוזר ומתרצה עכ"ל, ובזה הדרשה מבוארת. ועיין מש"כ עוד בזה בדרשה הבאה.

[470] יש לפרש הכונה ע"פ המבואר באות הקודם דמאיסה הבאה מסבת קצף סופה לעבור בסור הקצף, ולא כמו מאיסה הבאה בטבע שהיא עומדת וקיימת, וזהו שאמר כאן דכונת המשך לשון הפסוק, השיבנו וגו' וחדש ימינו, תחת כי אם מאוס מאסתנו קצפת עלינו, ור"ל אף כי אם מאוס מאסתנו אך הן המאיסה באה מסבת כי קצפת עלינו, ולא בטבע, והקצף הלא יעבור, ולפי"ז אין פסוק זה סיום בדבר רע, אלא הוא רק הוכחה לתקות ההשבה ונחמה. ובעל פני משה פירש כונת הירושלמי בתירוצו זה, דאחר פסוק זה דכי אם מאוס וגו' חזר וכפל הפסוק השיבנו. אבל זה תימא, שהרי הכפל הזה הוא רק ממנהגנו אנו ולא מדברי הנביא, והוא באמת חתם בהפסוק כי אם מאס. ולבד זה פירושו נסתר מדברי הירושלמי עצמו קודם לזה דפריך והלא ישעיהו חותם דבריו בפסוק והיו דראון לכל בשר, ומשני ההוא בעובדי כוכבים כתיב, ולפי דברי הפני משה קשה למה ליה לתרץ כן והלא גם שם כופלין הפסוק הקודם לו והיה מדי חודש בחדשו, אלא ודאי דממנהג הכפל אין כל ראיה לסדר דברי הנביא, ולכן הוכרח הירושלמי לישוב נאמן פה ושם. וע"ע בבאור ספר חרדים לירושלמי.